

СРПСКА АКАДЕМСКА МИСАО
SERBIAN ACADEMIC THOUGHT

Међународни научни часопис за хуманистичке и друштвене науке
International Scientific Journal for Humanities and Social Sciences

SRPSKA akademska misao = Serbian academic thought /

Urednici: Dejan Dašić, Predrag Jašović

- God. 2, br. 3-4 (2017)- . - Jagodina : Narodna

biblioteka "Radislav Nikčević", 2016- (Paraćin : Alka). -

25 cm Dva puta godišnje. - Tekst na srp. i engl. jeziku.

ISSN 2466-5185 = Srpska akademska misao

001

COBISS.SR-ID 227016716

E-mail:

srpskaakademskamisao@gmail.com

drddasic@gmail.com, pjasovic@gmail.com

<https://ceeol.com>

<https://www.ceeol.com/search/journal-detail?id=1551>

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати, било у целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача. Оцене изнесене у чланцима лични су ставови њихових писаца и не изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су аутори запослени.

СРПСКА АКАДЕМСКА МИСАО
SERBIAN ACADEMIC THOUGHT

МЕЂУНАРОДНИ НАУЧНИ ЧАСОПИС ЗА ХУМАНИСТИЧКЕ И
ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL FOR HUMANITIES AND
SOCIAL SCIENCES

Издавач Народна библиотека „Радислав Никчевић“
Јагодина
Суиздавач: Висока школа заваспитаче Алексинац

За издавача:
Весна Црнковић

РЕДАКЦИЈА
Уредници
Доц. др Дејан Дашић
Др Предраг Јашовић, проф.

Секретари редакције:
Горан Јеличић, MSc;

Уређивачки одбор
Проф. др Александар Прњат
(Алфа БК универзитет, Београд, Србија),
др Милијанка Ратковић (Факултет за пословне студије и право,
Београд, Србија), Доц. др Бранислав Драшковић
(Филозофски факултет, Универзитет Источно Сарајево, БИХ), Проф.
др Димитрис Вогиацис (Грчка), др Димитар Атанасов (Историјски
институт БАНУ, Бугарска), Проф. др Видоје Вујић (Факултет за
менаџмент у туризму и угоститељству, Опатија, Хрватска), Доц. др
Мирослав Додеровић (Филозофски факултет Универзитета Црне
Горе, Никшић), Проф. др Устаменко-Косорич Олена (Институт
културе и уметности Шумског државног педагошког универзитета
„А.С. Макаренко“, Украјина), Светозар Поштић (Универзитет
Виниус, Литванија), и др. др Дејан Антић (Филозофски факултет у Нишу,
Србија).

SERBIAN ACADEMIC THOUGHT
СРПСКА АКАДЕМСКА МИСАО

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL FOR HUMANITIES AND
SOCIAL SCIENCES

МЕЂУНАРОДНИ НАУЧНИ ЧАСОПИС ЗА ХУМАНИСТИЧКЕ И
ДРУТВЕНЕ НАУКЕ

Published by Public Library „Radislav Nikcevic“ Jagodina, Serbia

Cofounder: College for Preschool Teachers, Aleksinac, Serbia

For publisher: Vesna Crnković

Editors-in-Chiefs:

Dejan Dašić, PhD

Predrag Jašović, PhD

Editorial Board:

Aleksandar Prnjat, PhD (Belgrade, Serbia), Milijanka Ratković, PhD (Belgrade, Serbia), Branislav Drašković, PhD (East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina), Dimitris Vogiacits, PhD (Greece), Dimitar Antanasov, PhD (Bulgaria), Vidoje Vujić (Croatia), Miroslav Doderović, PhD (Nikshic, Monte Negro), Ustymenko-Kosorich Olena, PhD (Ukraine), Svetozar Poštić, PhD (Vilnius, Lithuania), Dejan Antić, PhD (Nis, Serbia).

C A Д Р Ж А Ј

Друштвене науке

Милан Р. Тркља, Борислав Радевић, <i>Анализа буџета Републике Србије</i>	7
Дејан Р. Дашић, Дамир Бузуровић, <i>Бањски туризам у функцији брендирања Србије</i>	25
Јелица Стаменковић, <i>Дестинације у функцији брендирања држава и нација</i>	37
Марина Д. Ковинић, <i>Утицај државне ревизорске институције на унапређење ефикасности државне управе Републике Србије</i>	51
Бобан Дашић, Радмила Тркља, Јелена Шарановић, <i>Анализа глобалних токова страних директних инвестиција по unctad-овом „world investment report“ из 2017. године</i>	65
Гојко Деретић, <i>Утицај термоелектрана на животну средину и могући правци заштите</i>	77
Zorica Savković, Vesna Žigić, <i>Savetovalište за slepu i slabovidu decu i njihove roditelje на територији Србије</i>	89
Ђорђе С. Петковић, <i>Ратне судбине тројице људи од пера из поморавског контингента за интернирање крајем 1915. године</i>	99
Радмила Зотовић, <i>Херкулов култ на подручју Наису</i>	121
Љубиша Васиљевић, <i>Археолошка сведочанстава са сprostора Крушевца из периода пре владавине Кнеза Лазара</i>	129
Нинослав Станојловић, <i>Дневничке белешке Милана Д. Раденковића из 1889. године</i>	139

Хуманистичке науке

Марко М. Нешић, <i>Мрачни средњи век у Европи-светли средњи век у Србији у 15. веку, или Пут истине и светлости ка хармонији Вечности</i>	167
Сеад Насуфовић, <i>Увод у културолошки и верски спецификум Кур'ана</i> ..	179
Igor Stolić, Marko Stolić, <i>Oedipus complex in the works of Tennessee Williams and D.H. Lawrence</i>	189
Предраг Јашовић, <i>Религијска тематика у поезији Симе Пандуровића</i>	201
Јелена Рабљеновић, <i>Момчило Настасијевић и хијероглифи</i>	219

Прикази

Никола Страјнић, <i>Ка научном профилу П. Јашовића</i>	229
<i>Упутство ауторима</i>	231

CONTENTS

Social sciences

Milan R. Trklja, Borislav Radević, <i>Analysis of the budget of the Republic of Serbia</i>	7
Dejan R. Dasic, Damir Buzurović <i>Spa tourism in the function of branding of Serbia</i>	25
Jelica Stamenković, <i>Destinations in the function of branding countries and nations</i>	37
Marina D. Kovinić, <i>Effect of the state audit institution on the improvement of efficiency of the state administration of the Republic of Serbia</i>	51
Boban Dašić, Radmila Trklja, Jelena Šaranović, <i>Analysis of global flows of foreign direct investments unctad's world investment report from 2017.</i>	65
Gojko Deretić, <i>Influence of thermal power plants on the enviroment and possible ways of protection</i>	77
Zorica Savković, Vesna Žigić, <i>Advisory for blind and weak sighted children and their parents on the territory of Serbia</i>	89
Đorđe Petković, <i>Destinies of three writers in the time of war by the end of year 1915.</i>	99
Radmila Zotović, <i>Hercul's cult on the area of Naissus</i>	121
Ljubisa Vasiljevic, <i>Archeological findings from the space around Krusevac from the period before the rule of Knez Lazar</i>	129
Ninoslav Stojanović, <i>Diary notes of Milan d. Radenkovic from 1889</i>	139

Humanities sciences

Marko Nešić, <i>Dark medium century in europe-light medium century in Serbia in the 15th century, or The road of truth and light to the harmony of eternity</i>	167
Sead Nasufovic, <i>Introduction in the kururological and version specificum of Kur'an,</i>	179
Игор Столић, Марко Столић, <i>Едипов комплекс у делима Тенеси Вилијамса и Д.Х. Лоренса</i>	189
Predrag Jasović, <i>Religious thematics in poetry Sime Pandurovića</i>	201
Jelena Rabljenović, <i>Momčilo Nastasijević and hierolyphs</i>	219

Review

Nikola Strajnić, <i>Towards scinentifically profile of P. Jašović,</i>	229
<i>Instructions for authors</i>	231

336.14/153(497.11"2005/2014"

Милан Р. Трклја
Општина Смедеревска Паланка
Борислав Радевић²

Економски факултет Приштина – Косовска Митровица

АНАЛИЗА БУЏЕТА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Апстракт: Буџет је финансијска институција која обезбеђује несметано функционисање сваке државе. Путем буџета врши се прерасподела између 30% и 50% националног дохотка. У буџету се на систематичан начин планирају републички расходи и републички приходи које ће Република Србија имати у будућем једногодишњем периоду. Класично схватање буџета заснива се на тврдњи да је буџет акт којим се предвиђају и одобравају, унапред и за одређени период времена, јавни приходи и јавни расходи државе.

Процедура приликом састављања буџета је веома сложена, постоје одређени законски прописи и правила која се морају поштовати приликом израде буџета, његовог доношења, извршења и контроле.

Данашњи велики проблем у већини земаља па и у буџету Републике Србије је хронична појава буџетског дефицита који представља окидач како унутрашње тако и спољне неравнотеже.

Кључне речи: буџет, јавни приходи, јавни расходи, буџетски дефицит, буџетски суфицит и БДП.

УВОД

Релевантност овог рада огледа се кроз важност буџета као једног од битних инструмената сваке државе као стуба фискалне и економске политике савремених држава. Буџет има вишеструко дејство почев од прикупљања републичких јавних прихода, преко наплате свих врста пореза, акциза и царина, као и финансирање државе, расподелу јавних расхода и издатака државе буџетским корисницима.

Реч буџет води порекло од старо француске речи „*bougette*” што значи кожна торба. У финансијама, термин буџет почео је да се користи преко енглеске скупштинске праксе. При излагању прихода и расхода, канцелар државне благајне (министар финансија) излазио

¹ trklja.milan@gmail.com

² borislav.radevic@gmail.com

је пред Доњи дом, са предлогом цифара, који је стајао у кожној торби. Отварање кожне торбе се називало „отварање буџета”.

Буџет се најчешће дефинише као систематски приказ (шема) прихода и расхода неке државе за одређено планско раздобље, односно за једну буџетску годину. Буџет заправо, представља правни акт који доноси највише законодавно тело у држави (парламент, скупштина) у коме се за годину дана детаљно предвиђају сви јавни приходи и сви јавни расходи, а затим се приказују и наменски распоређују по тачно и унапред утврђеној буџетској структури.

Буџет Републике Србије се више пута реафирмисао тј. мењао, од почетка 2000-те године предвиђено је ново конципирање буџетског система Србије, на основу њега донети су бројни подзаконски акти који материју буџетског система у пуној мери заокружују. Буџет се најчешће дефинише као систематски приказ (шема) прихода и расхода неке државе за одређено планско раздобље, односно за једну буџетску годину. Буџет заправо, представља правни акт који доноси највише законодавно тело у држави (парламент, скупштина) у коме се за годину дана детаљно предвиђају сви јавни приходи и сви јавни расходи, а затим се приказују и наменски распоређују по тачно и унапред утврђеној буџетској структури.

Релевантност буџета Републике Србије огледа се у постојању буџетског дефицита који представља окидач како унутрашње тако и спољне неравнотеже. Непосредни утицај светске економске кризе, која је снажно погодила Републику Србију у последњем кварталу 2008. године, на фискални сектор испољава се кроз значајан пад реалног нивоа јавних прихода и неодрживо повећање буџетског дефицита. Као једну од мера за смањење дефицита Влада Републике Србије је спровела је мере фискалне консолидације у 2014. години.

1. ПОЈАМ И НАСТАНАК БУЏЕТА

Институцији буџета, од његог настанка поклањала се, и данас се поклања, велика пажња, како у теорији тако и у пракси. О појави буџета као финансијске институције у теорији постоје различита гледишта. По једнима, буџет је настао у петнаестом веку, а по другима, у доба старих Грка и Римљана. Но без обзира на различита тумачења када се појавио буџет, по свему судећи, буџет је као финансијска институција старијег датума, али се његова функција мењала у току развоја друштва и функција државе.

Реч буџет потиче од француске речи „bouge“ и „bougette” што

значи кожна торба. У Енглеској ова реч има исто значење као „budget”. У литератури се тврди да је овај термин настао у британској парламентарној пракси. Наиме, приликом подношења предлога буџета, министра финансија је тај предлог вадио из кожне торбе: (Дедовић, 2012: стр. 433).

Термин буџет први пут је употребљен у француском законодавству 1806. године за државни буџет. Касније су га прихватиле и наука и пракса у готово свим земљама са истим значењем: (Дедовић, 2012: стр. 433).

У финансијској литератури постоје различите дефиниције буџета, али је сасвим прихватљива она која дефинише буџет као акт представничког тела којом се предвиђају и одобравају приходи и расходи друштвено-политичке заједнице за одређени период, по правилу за годину дана. Предвиђени приходи и расходи буџета треба да осигурају континуитет у финансирању јавних функција и усклађивању потрошње државе са економском политиком и могућностима: (Кањевац, 1992: стр 234). Буџет је системски и у бројкама изражен преглед државних прихода и државних расхода који обележавају циљ и однос државних потреба и има да послужи као обавезан привредни план за друштвено газдинство у будућем периоду: (Дедовић, 2012: стр. 433).

На основу изнетих дефиниција у економској теорији могу се извући његове опште карактеристике, и то: (Дедовић, 2012: стр. 433).

- буџет је бројчано упоређивање јавних прихода и расхода;
- буџет је орјентација за плански период и има плански карактер;
- буџет мора бити системски рашчлањен;
- буџет мора бити прегледан;
- буџет мора бити уравнотежен;
- буџет је бројчано изражен програм владе (земље) и израз мера за решавање државних задатака у политичкој привредној и социјалној области: (Hedtkamp, 1968: p. 38).

Наиме, независно од дефиниције која се користи, буџет је у свакој држави основни документ, за финансирање државних и јавних функција. Да би се обезбедило финансирање државе мора да постоји посебан документ којим се утврђује финансирање свих државних, јавних, функција, као инструменте дистрибуције средстава за поједине кориснике. У зависности од начина дефинисања државе, буџет се у теорији дефинише као управни акт или закон. Док у буџетском систему Србије, буџет је закон који се припрема и усваја према процедури предвиђеној и за друге законе. Обично се буџет

припрема у усваја у заједници с другим законима који одређују изворе прихода (порески закони), или са законима којима се утврђују нове обавезе буџета: (Раичевић, 2008: стр. 351).

Буџет има вишестрике функције које се манифестују у производњи, расподели, потрошњи и штедњи итд. Утицај буџета на производњу је вишеструк, преко буџетских прихода производња се може на различите начине оптеретити, а преко расхода се може утицати на њен обим и структуру оснивањем предузећа државног сектора, субвенцијама појединим предузећима и секторима итд. Држава својим расходима, који се могу јавити у фазним видовима, може значајно да утиче на глобалну равнотежу на тржишту.

Буџетска потрошња представља значајну компоненту укупне тражње која има велики утицај на цене, а самим тим и на привредну и финансијску равнотежу земље. Због тога се буџетска политика укључује у укупну економску политику као важан инструмент за регулисање привредних токова и стабилизације: (Дедовић, 2012: стр. 434).

Буџетско финансирање је један од инструмената стабилизационе политике у привреди земље, јер се преко њега она може водити са доста успеха. Наиме, у случају када постоји потреба за вођењем антиинфлационе политике, а нарочито када је у питању инфлација тражње, буџетска политика представља значајан инструмент његовог смањења. У таквој ситуацији долази до рестрикције државне буџетске потрошње, чиме се смањује ниво тражње и спроводи се политика буџетског суфицита. Уколико се појави депресија, предузимају се супротне мере: повећавају се буџетски расходи, односно повећава тражња, што стимулативно делује на оживљавање привреде. У случају пораста трошкова и издатака привреде, који имају за последицу раст цена и неравнотежу, држава може да неутралише ову појаву смањењем фиксних обавеза привреде.

1.1. Буџет у капиталистичкој привреди

Класичан и модеран буџет. – Буџет води порекло из капиталистичког света у коме се током дужег временског периода развијао и прилагођавао друштвено политичким условима. Он је тамо све до наших дана сачувао своје првобитне карактеристике. Тек у новије доба (после другог светског рата) буџет је под утицајем економских и социјалних каузалитета добио, као финансијска институција, извесне задатке који су утицали на његову структуру, његов обим и његову улогу. Да би се уочила та промена потребно је направити разлику између класичног и модерног буџета.

Према традиционалној концепцији буџет је имао атрибуцију финансијско-административног и политичког инструмента. Његова функције, је била да у једном рачунском акту предвиди за наредни период и одобри приходе и расходе јавно правног тела. Буџет је, заправо, по конвенционалном схватању, имао за крајњи циљ да између расхода и прихода постигне равнотежу. Такав буџет је донекле значио ограничавање делатности државних органа и јавних служби. Углавном се односио на расходе који спадају у домену суверенитета: (Ловчевић, 1975: стр. 220).

- одржавање апарата доминације;
- заштите територије и
- правног поретка.

Наведени планови су чисте финансијске природе. Такав буџет није имао развијену економску улогу, иако ју је постепено добијао.

Друга функција класичног буџета је политичке природе. Искоришћујући своје „буџетско право“ наредно представништво у парламентарним режимима добило је моћ и средство да политички утиче на активност управних органа, да одређују у знатној мери правац и ритам рада управе. Потом, је постао средство контроле скупштине над управом. Не само априорним одобравањем буџетских износа за наредни период већ и прерогативом да преко завршних рачуна за истекли период одобри (или не одобри) начин на који је вођена финансијска политика од стране владе, скупштина располаже правом да утиче на ток ствари у земљи: (Ловчевић, 1975: стр. 220).

Иако је буџет модерне државе сачувао своје класичне функције инструмента, рачунско-финансијског порекла односно контроле легислативе над финансијском и општом политиком егzekутиве, данашњи буџет није више чисто административан буџет. Нови тип буџета карактерише његова економска физиономија, његова тесна веза са привредном политиком државе. Буџет је интегрисан у процес „економизације финансијске политике”.³

³ Термин је сковао још пре 4 деценије F. K. Mann (Staatswirtschaft unserer Zeit); он означава две ствари: да финансијска политика мора служити и постизању привредно-политичких и привредно финансијских циљева и да финансијска политика мора бити подређена привредној политици и привредној реформи. „Изгледа да је буџет тај домен у коме су остварене највеће измене. Прихватање дириговане привреде из основа је преобразило структуру буџета: некада прост рачун предвиђања и расхода државе, у будућности буџет ће имати да изложи целокупну економску активност и

Модрени буџет је политички и економски акт. Оно што је капиталистичка привреда преживела интеграција је државног рачуноводства са националним рачуноводством. Буџет новог типа, користећи своје елементе, постао је инструмент друштвеног интервенционизма како у друштвеном животу, тако и у привредним односима. Улога новог буџета је функционална: он регулише економску активност у земљи и доприноси повећању националног дохотка. Буџет треба да обезбеди равнотежу између финансијске и тржишне привреде: равнотежу између јавних прихода и јавних расхода, један од класичних канона ортодоксних финансија, за многе представља већ застарео принцип, јер се у периодима депресије остварује равнотежа у националној привреди „дефицитом буџета“: (Ловчевић, 1975: стр. 220). Порезима с једне стране и расходима с друге стране држава утиче на производњу и потрошњу, на инвестиције, новац цене и стандард, али цео тај процес тече преко буџета, главног центра јавне привере. Међутим, поред појаве планских инструмената у области националних рачуна, буџет остао и у новим друштвеним односима једна од најважнијих техника финансија.

1.2. Буџет кроз историјски развој

Данашњи буџет води порекло из Енглеске и Француске, двеју држава које су током своје уставне историје отвориле пут овој установи у Европи, па и у осталом свету. Већ је истакнуто да је буџет уствари старијег датума, само је његова прошлост магловита и неизвесна (Атина, Рим).

После дуге паузе од неколико векова – пошто је у феудализму властодржалац оно мало јавних послова подмиривао средствима регала и својих домена – буџет се поново појавио као резултат борбе грађанске класе са владоцем око буџетског права (Ловчевић, 1975: стр. 222). Колевком буџетског права сматра се Велика Британија. Крупни датуми енглеске политичке су дани победа енглеских скупштинара, када су освојили право да одобравају дажбине и контролишу њихову употребу. Данашње парламентарне установе Енглеске и целог света воде порекло од енглеских краљева расипника; обуздавајући њих дошло се до буџетског права: (Ловчевић, 1975: стр. 222).

Енглеска борба за буџетска права трајала су веома дуго, од

постаће оно што је Sir William Beveridge назвао, по Bevinu, „Људским буџетом“, Duverger, M. (1963) *Finances publiques*, P.U.F., Paris, оп. цит. р. 11.

почетка XIII до краја XVII века. Ту разликујемо две етапе: једна се односи на приходе друга на расходе. У првој етапи енглески перови изнудили су од краља Јована без Земље признавање да се без пристанка опорезиваних неможе наплаћивати ниједан порез. Али Тјудори нису поштовали дате обавезе, већ у XVI веку уводе порезе на своју руку. Монарси из династије Стјуарта још мање поштују права парламента. Парламент великим отпором доводи до изгласавања чувене „Петиције права из 1215. године“ којом се прокламује као незаконит сваки порез који није он одобрио: (Ловчевић, 1975: стр. 222).

У другој етапи је издејствовао право да контролише трошење прихода. Ова борба није била толико оштра као поводом одобравања прихода. Парламент је најпре добио право да решава о војним расходима. Тек много касније 1284. године, Парламент је стекао пуну контролу над цивилним расходима, тако да сада има право да разматра редовно о свим војним и цивилним расходима.

Последња етапа ове еволуције је финансијски акт из 1285. године, када је горњи дом изгубио сваку ингеренцију у погледу буџета. Отуда пуно буџетско право припада само Доњем дому.

На сличан начин развијало се буџетско право у Француској, али много касније. Тек је Револуција прокламовала начело незаконитости оних пореза који није одобри представничко тело. Тај принцип потврђен је у „дирекцији права 1789. године“. Заправо, током читавог раздобља Револуције на употребу прихода није се обраћала пажња. Питање претходног одобрења решено је тек за време Реставрације у периоду од 1814-1830. године. За француски буџет тај период је од битног значаја и у њему су познати министри финансија *Baron Louis i de Villèle*, поставили француски буџет на солидној основи на којој и данас почива.

Велике земље на Западу САД последње су добиле прави буџет, тек у трећој деценији прошлога века „200 година после Енглеске и 100 година после Француске“: (Ловчевић, 1975: стр. 222). До тада је владао велики неред у буџетској привреди. За разлику од наведених држава, предлог буџета у САД није потицао од управних органа већ од Конгреса. Наиме, буџетска иницијатива налазила се у рукама великог броја комисија, од којих је свака била надлежна за поједине делове буџета. Постојао је велики број нацрта буџета између којих није било координације. Тек је велика буџетска реформа из 1921. године приближила устројство америчке буџетске технике европском шаблону.

Из поређења историјског развоја буџетског института у наведеним државама могу се издвојити неке заједничке особине: уска веза између генезе буџета и еволуције парламентаризма. У Великој Британији, Француској и САД, у различитим временским раздобљима, парламентарни систем се учврстио онда када је парламент прогласио као незаконит сваки порез, таксу и царину коју су добили у његову сагласност. Друга битна карактеристика огледа се у томе што право да одлучује о приходима и расходима парламенти нису усагласили истовремено, још дуги низ година власници су самовољно располагали припадајућим приходима, контрола скупштине над расходима дошла је каније од права изгласавања. И последња трећа карактеристика односи се на одговарајуће приходе, а потом и расходе, скупштине су обезбедиле право да сваке године буду сазиване ради доношења буџета.

1.3. Традиционална буџетска правила

Структура сваког буџета условљена је применом извесних традиционалних правила по којима се буџети састављају и извршавају, која се односе на њихову спољашњу страну, на форму, било на њихову материјалну садржину. Сваки буџет, да би одговорио својој намени, што значи предвидео приходе и расходе у сагласности са планираним општим интервенцијама у одређеној години, мора бити састављен, а затим извршен, сходно извесним правилима техничке природе. Овако је у пракси и законодавству свих земаља, исти је случај и са нашим буџетом. Ови постулати нормирани су у разним правним актима (негде и у уставима) али у првом реду у важећем органском закону о буџетском систему, код нас и у привредним плановима друштвено-политичке заједнице.

Буџети су данас јавни, потпуни и годишњи, да би могли постићи онај „вечити идеал буџетских докумената: прегледност и рационалност“. Буџетске максиме постоје не само ради контроле над извршиоцима буџетских овлашћења него због сређености и спровођења реда и равнотеже у националној привреди. Они обавезују поред националне и законодавну власт нпр. „принцип равнотеже обавезује и законодавца“.

Буџет као друштвени феномен не стагнира, он се унапређује са друштвом, буџетска начела се мењају. Структура буџета се модернизује, то је несумњива његова карактеристика у данашњем времену.

Међинародни институт за јавне финансије одржао је у Базелу 1949. године, свој редовни састанак којом се приликом део

свога рада посветио изучавању структуре и технике савременог буџета. Дискутовало се о класичним буџетским начелима: Тркља, 2015: стр. 17-20). Конгрес је у закључку, после анализиране праксе у низу земаља, утврдио да, иако се у погледу структуре буџета нису десиле неке револуционарне промене, иако класична начела задржавају своју трајну вредност, ипак се код њих могло констатовати извесно прилагођавање новим условима у друштву, развоју привреде и финансијама.

2. БУЏЕТСКИ СИСТЕМ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Буџет Републике Србије се више пута рефирмисао тј. мењао. Почетком 2000-их година, предвиђено је ново концепирање буџетског система и буџетске политике Србије. Почетком 2002. године усвојен Закон о буџетском систему⁴ Србије.

Закон о буџетском систему представља један од најзначајнијих прописа којим је уређена област јавних финансија. За правно уређење финансирања јавних потреба, Република Србија је у оквиру реформе система и политике јавних финансија извршила измене и допуне у буџетском систему.⁵ На основу њега донети су су бројни подзаконски акти који материју буџетског система у пуној мери заокружују. Међу овим подзаконским актима посебно треба напоменути усвајање Правилника о стандардном класификационом оквиру и контном плану за буџетски систем.⁶

Буџетски систем Републике Србије сачињава: (Ђуровић - Тодоровић, Ђорђевић, 2010: 283-284).

1. буџет Републике;
2. буџет Аутономне покрајне;
3. буџет града Београда;
4. буџети градова – постоје 23 града;
5. буџети општина – постоје 150 општина;⁷

⁴ Службени гласник РС бр. 9/02. и 87/02.

⁵ Службени гласник РС бр. 54/09, 73/10, 101/10, 101/11, 93/12, 62/13, 63/13, исправка 108/13 и 142/14.

⁶ Службени гласник РС бр. 92/02, 64/03, 125/03, 58/04, 63/04, 85/04, 99/04, 117/04, 137/04.

⁷ Закон о територијалној организацији Републике Србије, Сл. гласник РС, бр. 129/07.

6. финансијски планови организација обавезног социјалног осигурања – постоје 3 организације социјалног осигурања.⁸

Интегритет буџетског система Републике Србије се обезбеђује: (Раичевић, 2008: стр. 371).

- заједничком правном основу тј. законом о буџетском систему;
- јединственом буџетском класификацијом;
- употребом јединствене документације за израду нацрта буџета и финансијских планова;
- јединственим системом буџетског рачуноводства;
- јединственим критеријумима за буџетску контролу и ревизију;
- преносом статистичких података са једног нивоа буџета на други и
- принципа на којима се заснива буџетски поступак.

Закон о буџетском систему представља један од најзначајнијих реформских прописа којим се на нови начин уређује област јавних финансија у Србији: (Поповић, Павловић, 2002: стр. 7). Законом о буџету Републике Србије уређује се планирање, припрема, доношење и извршење буџета Републике и буџета територијалне аутономије и локалне самоуправе. Законом о буџету, такође, се уређује и издавање гаранције Републике, локалним властима и организацијама обавезног социјалног осигурања итд.

Закон о буџетском систему увео је и новине у категоријални апарат. Неке од категорија сасвим су нове: трезор, директни и индиректни корисници буџетских средстава, квота итд.: (Раичевић, 2008: 371).

Битан сегмент реформисања јавних финансија везан је, у оквиру реформисања буџетског система, за одређивање класификација према којима се евидентирају јавни приходи и јавни расходи (јавна и буџетска потрошња) буџетске класификације. Разликују се следеће врсте јавних расхода: (Раичевић, 2008: 371).

1. према нивоима јавне потрошње;
2. према корисницима буџета;
3. према функцијама и
4. према економским класификацијама.

⁸ Које су припојене Министарству за рад, запошљавање, борачка и социјална питања.

Међународни монетарни фонд (GSF класификација) презентује следеће врсте јавних расхода: (Раичевић, 2008: 371).

1. економску;
2. организациону;
3. функционалну и
4. класификацију према рачуноводственим фондовима.

Да би се испоштовали претходно наведени захтеви и да би се обезбедило стандардно класификовање и приказивање података о приходима и расходима јавног карактера донет је Правилник о стандардном класификационом оквиру и контном плану за буџетски систем: (Раичевић, 2008: 371-372).

2.1. Обим и структуре буџета Републике Србије

Један од главних циљева, уједно и најтежи проблем са којим се суочава фискална политика сваке савремене државе, па и Републике Србије, јесте најпре постизање буџетске равнотеже, а затим и њено одржавање. Стога, главни принцип фискалне политике треба да буде фискална одговорност и дисциплина. Нови Закон о изменама и допунама закона о буџетском систему Републике Србије управо као један од главних принципа уводи и појам фискалне одговорности.

Неопходност овог правног подухвата се огледа у томе што фискална политика у великој мери утиче на привредна кретања, али и својим одлукама, донесеним од стране органа власти, утиче и на јавне приходе, примања, издатке и јавне расходе, као и на акумулацију јавне имовине. Због наведеног, успостављање принципа фискалне одговорности представља веома значајан допринос у циљу нормирања и регулисања принципа којима ће се руководити креатори економске политике, у сфери јавних финансија.

Одговорно фискално управљање дефинисано је кроз неколико принципа: посебно се истичу принципи правичности (који подразумева да се у обзир узме утицај фискалне политике на садашње, али и на будуће генерације) и принцип одговорности (управљање јавном имовином и обавезама, природним ресурсима и фискалним ризицима, треба да се спроводи у правцу одржавања фискалне стабилности и одрживости), као и принцип стабилности (спровођење фискалне политике не треба да произведе нагле промене у кретањима макроекономских и фискалних индикатора). Поред ових принципа, у Закону су наведени још и принципи одговорности Владе Народној скупштини, односно скупштини локалне власти у спровођењу и извршењу фискалне политике, као и

принцип транспарентности који подразумева јасно дефинисане задатке и одговорности државних органа у вези са управљањем фискалном политиком. Акценат се ставља на обезбеђивање ажурних финансијских и нефинансијских информација које се тичу управљања фискалном политиком. Посебан допринос овог закона се огледа у формирању органа који треба да прати спровођење фискалне политике, а то је Фискални савет: (Тмушић, 2011: 353).

Јавност нема ни увид, ни утицај на затворени буџет. У Србији је у току формирање мреже невладиних организација које се обучавају за надгледање и оцењивање буџета. Поштовање и примена законских рокова је једна од слабијих страна постојећег система. Учесталост прекорачења рокова говори о томе да је реч о правилу, а не о изузетку. Закон о буџетском систему, на пример, одређује стриктне рокове у којима се одвијају поједине буџетске радње, и усвајања закона о буџету.

2.2. Детерминанте обима и структура буџета Републике Србије

Буџет Републике Србије је законски акт у којем приходи и расходи морају да буду уравнотежени. Буџет се састоји од Општег и Посебног дела. Општи део буџета (билансни део) садржи укупан обим прихода и расхода, сталну и текућу резерву као и обавезе органа у извршењу буџета. Посебни део буџета садржи детаљан распоред средстава (расхода) по носиоцима и наменама, а корисници средстава могу преузимати обавезе до износа средстава која су обезбеђена у буџету.

Да би се могли планирати појединачни изворни приходи непходно је најпре утврдити тзв. „порески биланс“. Овај биланс треба да садржи број обвезника, пореску основицу, пореску стопу и предвиђена ослобођења и олакшице. Код појединих облика пореза, такса и накнада где то није могуће учинити, врши се процена прихода на основу прихода који су остварени у претходној години, односно претходном периоду. Уколико изворни приходи не могу да покрију расходе, утврђује се дефицит буџета која мора бити покривен задуживањем Републике Србије. Уколико се буџет не може покрити задуживањем врши се смањивање расхода, како би се успоставила равнотежа између прихода и расхода.

Биланс Републике Србије обухвата све изворне и друге приходе који треба да обезбеде измиривање државних и других функција. По обиму најважнији приходи су порез на доходак грађана и порез на промет. У билансу расхода највећа ставка су средства

намењена остваривању законом утврђених права (јавне службе, социјална заштита, дечја заштита, борачко-инвалидска заштита и др.), а затим средства која се издвајају за класичне државне функције: зараде запослених, материјални трошкови, посебне намене и друго: (Бараћ, 2005: 98).

У многим земљама па и у Србији постоји тренд раста фискалног дефицита. За привредни раст је од битног значаја ефикасно управљање јавним дугом и буџетским дефицитом. Један од циљева фискалне политике у наредном периоду јесте свођење дефицита на одрживи ниво. Одрживи ниво фискалног дефицита одређен је могућностима финансирања и одрживом нивоу јавног дуга. Ефекти глобалне финансијске кризе снажно су погодили Републику Србију у последњем кварталу 2008. године. Фискална позиција Србије током 2009. године, погоршана је значајним смањењем прихода који би уз висок обим и неповољну структуру јавне потрошње проузроковали значајно повећање фискалног дефицита и јавног дуга: (Тркља, 2015: 72).

Табела бр. 1: Буџет Републике Србије у периоду од 2005-2014. године (у млрд. динара)

Године	Укупни приходи	Укупни расходи	Суфицит/дефицит
	1	2	3=1-2
2005.	446.934,8	438.803,5	8.131,4
2006.	494.139,2	522.861,3	-28.722,0
2007.	579.454,2	578.878,6	665,7
2008.	651.272	698.771,0	-47.498,3
2009.	655.995	748.640,3	-92.645,3
2010.	712.225,1	815.148,5	-102.923,4
2011.	744.761,2	880.567,1	-135.806,0
2012.	788.505,0	1.001.630,5	-213.125,5
2013.	812.080,7	1.012.997,9	-200.917,3
2014.	881.083,1	1.127.944,7	-246.861,4

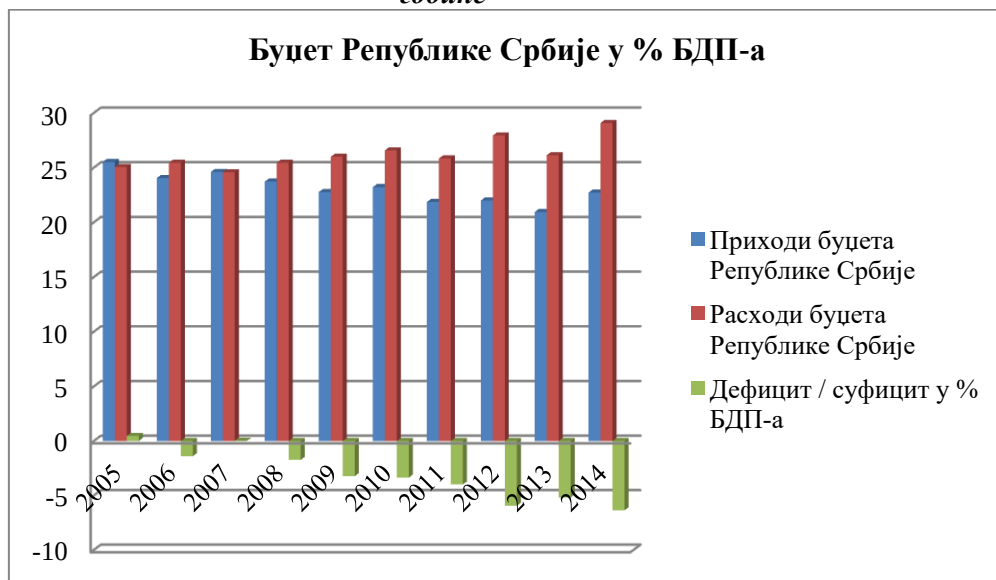
Извор: Министарство финансија Републике Србије, Београд, Билтен јавних финансија за месец јануар 2015. године

<http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/bilten%20javne%20finansije/bilten-125-web.pdf> [27.06.2015.]

На основу поратака из табеле бр. 1 може се уочити да је највећи буџетски дефицит Република Србија забележила у 2014. години, док је суфицит забележен у 2005. години. Фискална неравнотежа била је резултат експанзије јавне потрошње и убрзаног раста зарада које су се повећавале изнад темпа раста бруто домаћег производа. Брз раст зарада и јавне потрошње, као и нагла кретања експанзије, допринела су високом спољнотрговинском дефициту и инфлацији.

Финансирање буџетског дефицита је један од најважнијих задатака економске политике коју је Влада Републике Србије предузела мерама фискалне консолидације. Осим смањења расхода дефицит ће се највише покрити задуживањем код међународних финансијских институција склапањем аранжманаса ММФ-ом из предострожности итд.

Дијаграм бр. 1: Буџет Републике Србије у периоду од 2005-2014. године

Извор: Тркља, М. (2015) Компаративна анализа структуре буџета изабраних земаља, Мастер рад, Економски факултет Ниш, 73.

На основу слике може се уочити да је у периоду од 2005. до 2008. године постојала мала разлика између расхода и прихода.

Међутим, појавом глобалне финансијске кризе у 2009. години расходи бележе бржи раст док су приходи благо опали што је директно утицало на повећање буџетског дефицита који у 2014. години чини око 6,4% БДП-а.

ЗАКЉУЧАК

Буџет као један од елемената фискалне политике (важнији елементи суњегови саставни делови и буџетска политика), у њему се састају рачуноводствене, комбинаторичке, економске вештине како би креирале политику јавне потрошње и друштвеног опорезивања за наредну фискалну годину. У свету и код нас владају различита мишљења и приступи у формирању буџета, али главно опредељење је да се буџет формира на основу рачуна прихода и расхода и рачуна финансирања, који би требао да помогне у финансирању буџетског дефицита, или усмеравања средстава која су остварена буџетским суфицитом.

У Републици Србији, можемо из претходних величина и бројки закључити, да се углавном водила експанзивна фискална политика, која би требала да доведе до подстицаја економије. Међутим, широки државни апарат својом повећаном потрошњом не може да надомести недостатак главног елемента у развоју једне економије а то је конкуренција. Порески систем и буџет у том домену могу да ураде много, пре свега кроз поменућу пореску конкуренцију, али и кроз подстицаје конкуренцији и државним инвестицијама у не профитабилне пројекте.

Анализом буџета Републике Србије може се истаће да су забележени већи расходи од прихода чиме је остварен буџетски дефицит који се сваке године увећавао. Буџет Републике Србије највећи је фонд којим држава располаже за вођење политике у корист грађана. Пошто је буџет план владе како ће трошити јавна средства да би удовољила јавним потребама, информације о буџету морају бити јавно доступне, и на тај начин ће грађани бити упућени да ли влада односно држава ово ради одговорно и квалитетно. Транспарентност буџета први је корак и први услов за оцењивање одговорности поступака и праксе владе у трошењу новца њених грађана. До сада стручна јавност сматра да српски буџет још није довољно транспарентан. Највећи проблемне транспарентности буџета Србије је невероватна чињеница да у целом посматраном периоду није постојао јавни завршни рачун буџета, иако је то

предвиђено законом а обавеза је Владе и Скупштине Републике Србије.

ЛИТЕРАТУРА

- Бараћ, С. (2005) *Организација банкарства*, Београд: Универзитет Сингидунум.
- Дедовић, М. (2012) *Монетарне и јавне финансије*, Пећ – Лепосавић: Висока економска школа струковних студија.
- Duverger, M. (1963) *Finances publiques*, Paris: P.U.F.
- Ђуровић – Тодоровић, Ј. Ђорђевић, М. (2010) *Јавне финансије*, Ниш: Економски факултет.
- Кањевац, М. (1992) *Финансије*, Београд: Савремена администрација.
- Ловчевић, Ј. (1975) *Институције јавних финансија*, Београд: друго измењено издање, Службени лист СФРЈ.
- Матејић, М. (1978) *Финансије*, Београд.
- Поповић, Д. Павловић, М. (2002) *У преговору Закона о Буџетском систему*, Службени гласник бр. 7.
- Раичевић, Б. (2008) *Јавне финансије*, Београд: Економски факултет.
- Тмушић, М. (2011) *Место буџета у Јавним финансијама Србије*, Београд: Факултет политичких наука.
- Тодоровић, М. (1930) *Наука о финансијама*, Београд: књига I и II, Гоце Кон.
- Тркља, М. (2015) Компаративна анализа структуре буџета изабраних земаља, Мастер рад, Ниш: Економски факултет.
- Hedtkamp, G. (1968) *Lehrbuch der Finanzwissenschaft*, Berlin.
- <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/bilten%20javne%20finansije/bilten-125-web.pdf> (27.06.2015.).
- Закон о буџетском систему, Службени гласник РС бр. 9/02. и 87/02.
- Закон о буџетском систему, Службени гласник РС бр. 54/09, 73/10, 101/10, 101/11, 93/12, 62/13, 63/13, исправка 108/13 и 142/14.
- Закон о буџетском систему, Службени гласник РС бр. 92/02, 64/03, 125/03, 58/04, 63/04, 85/04, 99/04, 117/04, 137/04.
- Закон о територијалној организацији Републике Србије, Сл. гласник РС, бр. 129/07.

Milan R. Trklja
Borislav Radević

SUMMARY
ANALYSIS OF THE BUDGET OF THE REPUBLIC OF SERBIA

The budget is a financial institution that provides a smooth functioning of the state. Through budget redistributes between 30% and 50% of national income. In the budget in a systematic manner the republican expenditures and revenues of the Republic that Serbia will have in the future one-year period. The classic understanding of the budget based on the assumption that the budget is an act which provides for and granted, unaperd and for a certain period of time, the public revenues and public expenditures of the state.

The procedure in the preparation of the budget is very complicated, there are certain laws and rules that must be followed when drafting the budget, its enactment, execution and control.

Today's a big problem in most countries and even in the budget of the Republic of Serbia is a chronic occurrence budget deficit, which is the trigger both internal and external imbalances.

338.48-6:615.8(497.11)

005.346:338.48-44

Дејан Р. Дашић

Висока школа

„Академија за пословну економију“, Чачак

Дамир Бузуровић

Висока школа

„Академија за пословну економију“, Чачак

БАЊСКИ ТУРИЗАМ У ФУНКЦИЈИ БРЕНДИРАЊА СРБИЈЕ

Апстракт: У овом раду дефинишемо значај бањског туризма у Србији, везу између туристичког и економског развоја земље. Рад представља Србију као земљу „бања“, узевши у обзир да је по разноликости у минералним састојцима и температури лековитих извора, спада међу најбогатије земље у овој грани природног богатства. У раду је презентован историјат бањског туризма са освртом на потенцијале бања у Србији, узевши у обзир да је тек четвртина овог природног богатства које Србија поседује, искоришћено. Идентификовани су могући правци за унапређење бањског туризма и наводе се недостаци који спречавају бољи и бржи развој, по многима, најзначајнијег облика туризма у Србији.

Кључне речи: бањски туризам, дестинацијско брендирање, културни туризам, Србија

Увод

Оруђа из каменог доба која се налазе по минералним изворима у Француској говоре нам о њиховој праисторијској употреби. Минералне воде употребљаване су од Египћана и Грка. Римљани дижу минералне воде до највишег нивоа а најезда варвара и хуна рушила је тековине античке цивилизације. Рушилачка дела варвара допињују се упливом фанатичних калуђера, инквизицијом и ломачама, где науку и уметност покрива заборав, што резултира да ниједна бања у Европи, у то време, није употребљавана за лечење.

Минерални, термални и термоминерални извори, добро организоване бање, рекреациони центри и климатска места налазе се широм наше земље, свака са својим специфичним географским условима. Богатство Србије је разноврсност њених минералних,

¹drddasic@gmail.com

термалних и термоминералних извора који представљају главни потенцијал развоја бањских центара.

Савремени трендови развоја бањског туризма у Европи указују на битно обележје које се односи на мултиполарност бањских центара који развијају рекреативне активности, манифестациони туризам, забавно-уметничке садржаје, конгресни туризам, планински туризми сл. Лековити извори у Србији су хипотермални, хомеотермални и хипертермални. То је основа бањског туризма. Неколико бања Србије је у близини планина, те је неопходан комплементаран развој бањског и планинског туризма.

Иако је чињеница да бање, уз планине, представљају наше највеће природно богатство, поједина истраживања која су презентована у овом раду, показују да се наша земља налази на зачељу када је у питању Европа, степену искоришћености овог природног богатства и по приходима од бањског туризма.²

Историјски осврт бањског туризма

Бањски туризам Србије има дугу и богату традицију, где на појединим деловима Србије он датира још из периода Римљана. То најбоље показују откривени трагови материјалне културе из доба експанзије римског царства који потврђују културу Римљана према лековитим водама на чијим су изворима градили купатила и пратеће објекте за лечење, одмор и уживање. Ти римски извори пронађени су у Врњачкој Бањи, Сокобањи, Нишкој Бањи, Гамзиградској и у многим другим бањама. “Први закон о бањама донет је 1914. године и односио се највише на инсистирање на заштити лековите воде и спречавање других облика загађивања животне средине. Иако је подручје Србије изузетно богато водама и иако ниједна земља у Европи нема толико термоминералних извора као Србија, само је 30% подземног водног потенцијала искоришћено” (Павловић, Радивојевић, Лазић, 2009, стр. 76).

Дуњић наводи, да са пропашћу српског царства 1389. године наше бање бивају заборављене. Он даље каже, да за време петовековног ропства, неке наше бање које су биле на гласу, Турци су обнављали и изграђивали све у форми амама. После ослобођења

² Подаци Републичког завода за статистику Републике Србије за 2014 годину показују, да је највеће интересовање туриста показано за Врњачку бању (497.893 гостију), Сокобању (219.755), Селтерс бању (140.046), Бању Ковиљачу (131.352), Горњу Трепчу (103.674) и тд.

од турског ропства, бање су се због малих новчаних средстава слабо развијале (Дуњић, 1936, стр. 8-9).

Такође, и Јовановић подсећа да су Турци препознали благодети воде у Врњачкој Бањи и спомиње спахију Алију Бањановића. Сељани су морали овом спахији, као и гостима који су били с њим, доносити разне понуде: пржене пилиће на кајмаку, гибанице, меда...Због тога су Врњчани ову воду проклињали и када Турке 1832. године из ове нахије отераше, сељани бојећи се да и српским властима не кулуче, ову воду затрпаше, а неки веле да су је и прикрили (Јовановић, 1900, стр. 7). Аутор наводи, да је заслуга што је запажена лековитост воде у Врњачкој бањи, припада извесном Хаци Јефти, који је и наставио водити бригу о њој.³

Од посебног значаја је долазак у Србију рударског стручњака из Немачке барона Жигмунда Аугуста Волфганга Хердера, који је 1834. године извршио хемијску анализу вода 12 наших лековитих извора и исте упоређивао са тада познатим бањама у Европи. Нешто касније придружују му се лекар Емилијан П. Линденмајер и лекар и природњак Јосиф Панчић, као и срески капетан из Крушевца Павле Мутавић, организатор Основателног фондаторског друштва лековите кисело вруће воде у Врњцима 1868. године.

Лековити извори у Рибарској бањи стари су преко 4000 година и да су за њих знали још и Римљани који су неговали култ лепоте и користили лековите воде. Историјски документи кажу да је Рибарску бању око пунолетства добио српски Жупан Стефан Немања. Кнез Милош Обреновић 1834. први пут наређује да се вода из Рибарске бање носи у Беч на анализу и да се стави у службу лечења српског народа, тако да постоји скоро два века традиције у периоду од 1904. - 1911, у Рибарској Бањи изграђено је неколико нових објеката за смештај и лечење гостију - виле Србија (1904), а затим Босна (1905), Херцеговина, Црна Гора (1907), Славонија (1905), Далмација...Ипак, све до Другог светског рата Рибарска Бања је имала сезонски карактер. Више од две деценије после завршетка Другог светског рата, коришћена је само за одмаралиште и рехабилитацију плућних болесника.

Нема ниједне крунисане српске главе да није била у Рибарској бањи. Данас се поново реализује идеја о "српским краљевским

³ Сумпоровита изворишта у Врањској Бањи има до близу 90° Целзијусових, даље Јошаничка Бања са 78° Целзијусових (Радојковић, 1900, стр. 3); такође види: „Од Краљева водила су два глава Римска пута; један Ибром и на том путу и данас стоје градови Станча и Маглач и „од Римљана најтоплија бања у Европи 75°R. Јошаница“... (Јовановић, 1900, стр. 7)

бањама", међу којима је и Рибарска бања. Овде су боравили и лечили се скоро сви српски краљеви, али и краљице, па тако постоји и "бисерна када Драге Машин" у оквиру модерног спа центра. Најчешћи гост Рибарске бање био је краљ Петар I Карађорђевић који је овде налазио лек за костобољу. Становао је на првом спрату виле "Србија", а као војник није био присталица луксуза, имао је само дрвени кревет, две столице и сто. Са овог места је 25 маја 1913. године потписао Декларацију о присаједињењу Косова и Метохије Краљевини Србији.

У поређењу са држава у ширем региону, 24 источноевропских земаља међу којима су и туристичко развијене земље попут Хрватске, Словеније, Мађарске, Чешке, Црне Горе и Бугарске, Србија, бележи неке резултате изнад просека за тај регион. Тако је у Србији удео туристичке индустрије и туристичке привреде у БДП-у, изнад просека 24 земље источне Европе, али значајно мањи од развијених 15 земаља ЕУ. Конкретност туризма и његове позиције за Србију није повољна у поређењу са 133 туристичке земље у свету. Она се погоршава у последњим годинама. Међутим, тај релативни пад више одражава бржи развој земаља у окружењу него апсолутни пад ефикасности и конкурентности туризма у Србији. Укупна процена конкурентности износи 3,7 на скали од 7. То ставља Србију на 88. место између 133 туристичких земаља (Петковић, Зечевић, Пинџо, 2011, стр 91-92).

Сви релевантни показатељи о досадашњем развоју туризма указују да, као и у многим земљама, туризам у Србији представља пропуштену шансу. Да су историјске⁴ околности биле другачије несумњиво је да би, са становишта туристичке тражње и ресурсне основе, наша земља нашла место међу најатрактивнијим земљама Европе. „Сматра се да Србија располаже значајним природним потенцијалом за развој туризма, као и да је примена концепта одрживог развоја важна за будући развој туризма. Један од природних потенцијала Србије представљају термоминерални извори који ипак нису на прави начин туристички валоризовани и искоришћени (Павловић, Радивојевић, Лазић, 2009, стр. 37).

Павловић и група аутора подсећа, да у оквирима ЕУ туризам представља један од највећих привредних сектора са 9% запослених

⁴ Историја показује идентичан однос државе Србије према бањама. Влада српска је 1874. године ангажовала Вилхелма Жигмундија да проучи наше минералне воде. И поред позитивног извештаја од 1875-1879 није се готово ништа урадило, делом и због рата против наших вековних непријатеља Турака. (Јовановић, 1900, стр.19)

и 9% учешћа у потрошњи. Такође представља једну од пет извозних категорија у 83% свих земаља света и главни извор девизне зараде у готово 38% земаља. Отуда има и једну од главних улога у привреди многих земаља, као извор запошљавања и начин борбе против сиромаштва... (Исто, стр.40).

У разним научним радовима старим и преко стотину година налазимо податке да је Србија по разноликости у минералним састојцима и температури лековитих извора, поред Француске и Чешке најбогатија у овој грани природног богатства. Даље, каже се да је то једна добра страна Србије „јер лековити извори поред тако благотворног дејства на болеснике, када су добро урађени као бање, постају у исто време и важне економске тачке у земљи“ (Радојковић, 1909, стр. 1).. Некада су бање биле намењене искључиво лечењу а данас се у њима граде спортско-рекреативни комплекси, који осим разних терена за многе спортове имају и школе јахања, пливања и тениса. У близини већина бања налазе се и разни споменици културе: манастири Жича, Сопотани, Богаваћа, Каленић, Студеница и други. Србија се справом може назвати земља-бања и можда ту треба тражити шансу .

Зашто та шанса и до данас није искошћена, можда треба тражити и у неадекватној и недовољној Интернет презентацији наших бања. Број заступљених фотографија наших бања на сајту *Google Earth*, шест пута је мањи у односу на бање у Словенији и Аустрији (Базик, Омиљена Целебдцић, Љиљана Петрушевски, 2009, стр.29). Овај проблем је довео до тога да све већи број компанија уводе интегрисане маркетинг комуникације. „Интегрисане маркетинг комуникације, представљају систем помоћу којег компаније координирају своје маркетинг комуникације да би саопштиле јасну, уверљиву и конкурентну поруку о организацији, њеним производима и услугама“ (Дашић, 2014, стр. 163). Овакву ситуацију најбоље илуструје следећи податак. Иако су испитивања Института за рехабилитацију из Београда, термалног извора у тзв. „Омољичкој бањи“ код Панчева, показала да вода спада у минералне и лековите и да би се могла користити за лечење гастроинтестиналних и реуматских обољења, као и за рехабилитацију ортопедских повреда, није се урадило ништа. Да буде још горе, овај извор јр откривен још шездесетих година прошлог века, када је „Нафтагас“ уместо нафте, открио „топлу воду“.

Словенија данас има 15 потпуно концептуално нових бања, Француска, као једна од туристички најразвијенијих држава у свету, располаже са преко стотину уређених бањских места, претежно лоцираних у подножјима и нижим деловима атрактивних планинских

система, Италија обилује термалним и минералним изворима и у начелу се дели на 20 бањских региона, а међу најпосећенијим су бање Тоскане, Суседна Мађарска има веома успешну стратегију развоја бањског туризма, која се заснива на интегрисању традиционалног бањског туризма са другим облицима туризма (Сибиновић, Белиј, 2010, стр. 333).

Табела 1. Приходи од бањског и медицинског туризма у 2013

Чешка Република	милиона еур 724	Пољска	699
Словачка	343	Швајцарска	1 512
Словенија	244	Македонија	73
Мађарска	376	Босна и Херцеговина	48
Молдавија	97	Аустрија	1 339
Естонија	85	Србија	52

Извор: <http://bif.rs/2014/12/srbija-pretposlednja-u-evropi-po-prihodima-od-medicinskog-i-banjskog-turizma/>

За разлику од Србије, Пољска, Чешка, Словачка, Литванија и Словенија су у последњих двадесет година интензивно радиле на унапређењу својих бања и здравствених центара у које су затим доводиле пацијенте чији су боравак финансирали француски, немачки, норвешки и други здравствени фондови, а милиони оваквих пацијената омогућили су значајне приходе привреди и буџетима ових земаља (види табелу 1). А све ове земље, осим Пољске, сиромашније су у термоминералним изворима и укупном броју бања од Србије (Ђорђевић, 2015, стр. 7).

Станковић и Павловић предлажу решење за побољшање бањског туризма, комплементарним развојем бањског и планинског туризма, јер неколико бања Србије у непосредном окружењу има одговарајуће планине (Станковић, Павловић, 2005, стр. 75). Аутори набрајају само бање и планине које чине, или могу чинити, целовиту туристичку понуду и више него до сада доприносити развоју туризма. Врњачка Бања је у подножју планине Гоч. Матарушка Бања у свом непосредном окружењу има планине Жељин, Гоч и Столове. Богутовачка Бања је на планини Чемерно. Непосредно уз Нишку Бању диже се Коритњак, најзападнији део Суве планине. Буковичка Бања је на простору између Букуље и Венчаца, док су Кораћица и Младеновачки Селтерс на падинама

Космаја. Сланкамен и Врдник су у подножју Фрушке горе...⁵

Веза између туризма и економског развоја

Поједини аутори (Станковић, Павловић, 2005), су мишљења, да највећи утицај на брендирање појединих држава нација настаје управо преко успешно брендираних дестинација. Наводи се, да у ери глобализације, земље се такмиче за наклоност, поштовање и поверење потенцијалних потрошача, инвеститоре, туристе и др. Као кључна конкурентна предност у брендирању дестинација, наводи се позитиван и снажан национални бренд. Да би једна дестинација била успешно брендирана, аутори тврде да се мора ангажовати целокупна локална заједница, као и да јавни и приватни сектор морају заједнички деловати и усагласити се око визије дестинације. Након успешног развијања и брендираних дестинације, мора се радити на континуираном побољшању протоком времена.⁶

Први корак у брендирању дестинације је идентификовање изворних вредности саме дестинације и њезиног бренда. Након што идентификујемо изворне вредности оне морају подупирати и прожимати све промотивне активности дестинације, посебно у промотивним текстовима и илустрацијама како би све вредности бренда кохезивно комуницирале. Уз то, нужно је, бираним комуникацијским алатима створити емоционалну повезаност с потенцијалним посетиоцима. На све конкурентнијем туристичком тржишту, надмоћније ће бити, не богатије, него креативније дестинације, односно дестинације које ће понудити оригиналнији и другачији доживљај.

Петковић и група аутора, у свом раду, наводе интересантно истраживање које се бави каузалном везом између развоја туризма и економског развоја земље. Аутори су желели да утврде да ли туризам

⁵ Ову тезу потврђују и подаци Републичког завода за статистику РС. У Србији је у јануару 2015. боравило 137.000 гостију, остварено је 458.571 ноћење, а број иностраних туриста је повећан за 19 одсто. Домаћи гости су највише боравили у планинским местима (58 одсто ноћења) и у бањским местима (22 одсто ноћења).

⁶ Види више: Giannopoulos, A.A., et.al, "Desti-Nation Branding": what for? *From the notions of tourism and nation branding to an integrated framework*, http://www.culturaldiplomacy.org/academy/content/pdf/participant-papers/2011/april/biec-roa-nua-desti-nation_branding-_antonios_giannopoulos.pdf-приступљено 10.07.2014

стимулише економски развој или је супротно. Добијени подаци су доста неочекивани и различити по земљама у којима је истраживање рађено. Шпанија, Грчка, Тунис и Тајван су земље у којима је туризам утицао на повољан економски развој тих земаља. У Јужној Кореји и Хрватској економски развој стимулисао је развој туризма. Двосмерна каузална веза показала се на примерима Малте, Јужне Кореје и Тајвана. Истраживања рађена на примеру Турске и САД, нису показала постојање економског раста вођеног туризмом, нити у другом случају, да нема коинтеграције између економског и туристичког развоја. Ипак, аутори наводе најновије истраживање које је недвосмислено утврдило да, на глобалном нивоу, ниво економске развијености дестинације има утицаја на туристичку тражњу (Петковић, Зечевић, Пинцо, 2011, стр. 89-90).

О значају туризма за просперитет једне земље можда најбоље говори податак да је бившу Југославију, дакле непосредно пред распад, 1990. године посетило преко 8 милиона туриста, где је регистровано преко 43,4 милиона ноћења. Потрошено је преко 2,8 билона долара, не рачунајући трошкове транспорта и услуге које иду из њих (Унковић, 1996, стр. 1).

Зараде неких земаља у великој мери зависе од туризма (види табелу 2), па су оне развиле софистицирану туристичку инфраструктуру. Многе земље за које би се то понајмање могло рећи веома се ослањају на туризам. На пример, Нови Зеланд оставрује свој највећи девизни прилив од туризма. Међутим постоји опасност да земље које се ослањају на традиционални туризам, у опасности су да постану тржишна роба коју оштра конкуренција у ценама нагони да привлаче све већи и већи број туриста који троше све мање и мање. „Алтернативно решење за државе је да диференцирају себе као потрошачке брендове, наглашавајући своју уметност, културу, историју, храну, архитектуру, разне пределе и дестинације и друге јединствене карактеристике путем софистицираних представа“ (Дашић, 2013а, стр. 397).

Табела 2. Број долазака и ноћења страних туриста у 2014

Аранђеловац	5462	12254	Луковска Бања	772	3545
Богutowачка Бања	86	607	Матарушка Бања	283	798
Врањска Бања	526	1257	Нишка Бања	1656	4164
Врњачка Бања	23601	66438	Палић	8025	12257
Врујци – Г. Топлица	693	2617	Пролом Бања	2179	6758

Горња Трепча	1427	18160	Сијаринска Бања	471	1823
Ковиљача	2566	18903	Сокобања	2756	10697

Извор:РЗСС- Туризам Општине и региони у Републици Србији, 2014.

Политичка нестабилност веома негативно утиче на туризам једне земље и одвраћање потенцијалних посетилаца. Велики губици које је претрпела бивша Југославија, само је један од многобројних примера. Фундаменталистичко насиље у Кашмиру и недавна политичка нестабилност у Египту имали су за последицу поновну процену тих дестинација од стране влада и пружаоца и конзумента туристичких услуга, као и финансијаска нестабилност Грчке и страх од протеста, несташица нафтних деривата и слично, сигурно ће негативно утицати како на имиџ, тако и на туризам.

Брендирање дестинације засновано на позитивном утицају на здравље је релативно нова стратегија у којој се маркетинг стратегија прилагођава тако да комуницира вредности везане за здравље. Она укључује, не само нутритивне и здравствене изјаве, него и употребу познатих брендова којима се може веровати (Дашић, 2013б, стр. 351).

Поједини аутори тврде да је ово иницирано, делом, и демографским трендовима, тј. променом старосне структуре у индустријски развијеним земљама. Становништво стари из два разлога. Прво, опада стопа наталитета, а расте дужина животног века. Коришћење познатих и проверених брендова је кључно у развоју овог тржишта. Нарочито је важно код репозиционирања постојећих брендова да би се нагласиле предности за здравље (Митић, Глигоријевић, 2012, стр. 214).

Закључна разматрања

Минерални, термални и термоминерални извори, добро организоване бање, рекреациони центри и климатска места налазе се широм наше земље, свака са својим специфичним географским условима. Богатство Србије је разноврсност њених минералних, термалних и термоминералних извора који представљају главни потенцијал развоја бањских центара.

Може се закључити да у Србији постоји потенцијал за овакав вид туризма. Тај потенцијал у прошлости су препознали и Римљани. Политичка нестабилност негативно утиче на туризам, па тако примећујемо да је број посетиоца стагнирао када је земља била у ратовима или је била под економским санкцијама. Оно што је такође

интересантно је да је до сада бањски туризам био окренут првенствено домаћим туристима. Ако жели да туризам у будућности буде један од носиоца економског опоравка земље, Србија мора посветити више пажње развоју бањског туризма. Потребно је старомодан имиџ заменити новим, а поред туриста који долазе ради лечења, мора се водити рачуна и о туристима који долазе ради забаве, удовољити новим потребама и очекивањима гостију.

Решење за побољшање бањског туризма, лежи у комплементарном развоју бањског и планинског туризма, јер неколико бања Србије у непосредном окружењу има одговарајуће планине. Такође, савременом туристи се мора цела држава представити као туристичка дестинација, а културни туризам се намеће као најбоља опција. На наведено је утицала чињеница, да је са развојем друштва дошло и до промена у навикама, жељама и потребама туриста, који данас желе различите врсте одмора. Такође, потребно је искористити огромне потенцијале наших бања и Србију претворити у својеврсну туристичку оазу на Балкану, без понављања садржаја и монотоније. Аква паркови у многобројним бањама су прави пример за наведено. Термалне воде за своје базене користе у аква парку у Јошаничкој бањи, дневно и ноћно купање омогућено је бањи „Ждрело“ код Петровца на Млави. Сличне аква паркове имају и Сокобања, бања Јунаковић и Врњачка бања.

ЛИТЕРАТУРА

Базик Д., Целебдић О., Петрушевски Л., (2009). „Интернет подршка глобалном представљању туристичких дестинација." *Архитектура и урбанизам*, бр. 26, 29-35

Giannopoulos (2013) A.A Giannopoulos, et.al, “Desti–Nation Branding”: what for? From the notions of tourism and nation branding to an integrated framework [http://www. culturaldiplomacy.org/academy/content/pdf/participant-papers/2011/april/biec-roa-nua/desti-nation-branding-antonios-giannopoulos.pdf](http://www.culturaldiplomacy.org/academy/content/pdf/participant-papers/2011/april/biec-roa-nua/desti-nation-branding-antonios-giannopoulos.pdf)-приступљено 10.07.2013

Дашић Д. (2013а) Д. Дашић, „Брендирање државе и нација“, *Култура*, бр. 139, 396-415.

Дашић Д. (2013б). „Зелени брендови Хомоља у функцији одрживог развоја и дестинацијског брендирања“. У: *Митолошки зборник Рача*, бр.30, 351-371

Дашић Д., (2013а). „Брендирање дестинација Космај и Јагодина“, У: *Митолошки зборник Рача*, центар за митолошке студије Србије, бр. 28, 473-491

Дашић Д., (2014). „Ребрендирање војске Србије“, *Војно дело* јесен 3/2014, 197-207

Дашић Д., (2014) „Етички аспекти елемената бренд микса“, *Култура пописа*, год. XI бр. 25, 163-180

Дашић Д., Петровић Ј., (2014). „Културни туризам и хомољски мотиви“, У: *Митолошки зборник Рача*, центар за митолошке студије Србије, бр. 32, 551-574

Дуњић М., (1936). *Сокобања-радиоактивна бања, климатско место, планинско летовалиште*, штампарија Графика, Београд.

Ђорђевић К., (2015). „Имамо добре бање, али не и приходе од бањског туризма“, *Политика*, 2.3.2015

Јовановић П.Ђ., (1900). *Врњачка бања*, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд,

Mitić S., Gligoriјеvić M., (2012). „Globalni izazovi i perspektive marketinga proizvoda zdrave hrane“, *Marketing* 43.3., 205-218

Pavlović M., Radivojević N., Lazić J., (2009). „Održivi razvoj banjskog turizma u Srbiji“, *Industrija*, 37(2), 37-57.

Petković G., Zečević B., Pindžo R., (2011). „Turizam kao deo nacionalne ekonomije“, *Ekonomika preduzeća*, 59(1-2), 89-97.

Радојковић Р., (1909). *Минералне воде Србије-њихова лековитост као таквих*, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд.

Републички завод за статистику РС

Stanković S., Pavlović S., (2005). „Banjski i planinski turizam Srbije“ У: *Zbornik radova-Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu*, (53), 75-90.

Sibinović M., Belij M., (2010). „Termalne vode Rogoške banje kao osnov razvoja banjskog turizma Knjaževačkog kraja“, *Glasnik Srpskog geografskog društva*, 90(1), 333-346.

Unković S., (1996). *Economics of tourism*, Savremena administracija, Београд.

**Dejan R. Dasić
Damir Buzurović**

**SUMMARY
SPA TOURISM IN THE FUNCTION OF BRANDING OF SERBIA**

Wealth of Serbia is in diversity of mineral, termal and termomineral water springs representing major potential of spa centres development. Mineral, termal and termomineral springs, good organized spas, recreation centres and climate resorts are located all over our country, everyone with their specific geographic conditions. Destination branding based on positive influence on health is relatively new strategy where marketing strategy is accommodating in order to communicate values of health. It includes, not only, nutritive and medical statements, but use of positive trustworthy brands as well.

Solutions for improvement of the spa tourism in Serbia are in complementary development of spa and mountain tourism as some of the baths are in immediate vicinity of the mountains. Complementary of development synchronicity in objects establishment, enrichment of supply, multiplying of content elements, sojourn, whole season business activity, common approach on local and international market, lasting and good designed propaganda, escaping disloyal competition and higher level of using natural healing factors. Whole state must represent itself to contemporary tourists as attractive destination and cultural tourism is one of the best options. With social development habits, wishes and needs of tourists are changed looking for different sorts of holidays.

However, it is necessary to change the oldfashion image wit the new one and beside tourist coming for healing good care should be taken for those arriving for fun and meet their needs and expectations as a guests.

ДЕСТИНАЦИЈЕ У ФУНКЦИЈИ БРЕНДИРАЊА ДРЖАВА И НАЦИЈА

Сажетак: Брендирање туристичке дестинације представља дугорочан, сложен и захтеван посао. Подразумева више од логоа и слогана, то је комплексан и целовит процес стратешког планирања који захтева холистички приступ и методолошко разумевање понашања потрошача, а све у циљу формирања и презентовања својих вредности ефикасније него што то чине конкуренти. Туризам представља значајан фактор економске стабилности, из разлога што доприноси повећању девизног прилива, у недостатку привредних активности, развојем туризма могу се анулирати негативни ефекти незапослености и поправити амбијент. Од свих специфичних видова брендирања, међусобна повезаност и зависност, најприсутнија је у брендирању држава и одређених дестинација. Имиџ државе у великој мери утиче на туризам, тј. посећеност туриста одређеним дестинацијама тој земљи. Поједине популарне дестинације веома успешно брендирају државу.

Кључне речи: брендирање, имиџ, дестинација, Србија

Увод

Појам дестинација потиче из латинског језика (*destinatio*) и означава одређење, опредељење, намену и крајњи циљ. Новија објашњења овога појма на енглеском језику означавају дестинацију као „место у које ствар, предмет или особа иду, крај путовања”. Реч дестинација је широко прихваћена и подразумева крајње одредиште путовања. Широка прихваћеност није резултирала сагласношћу око суштине значења самога појма дестинације у туризму. Основа за прихватање и разраду концепта туристичке дестинације почива на појму туристичког места односно „места за одмор“ (Попеску, 2013: 25).

Веома велики број дестинација такмиче се да привуку посетиоце и компаније, промовишући бренд места и квалитете које то место нуди. У све конкурентнијој глобалној економији, градови, регије, државе, нације, па чак и цели континенти се активно такмиче, промовисањем, путем разних интегрисаних маркетиншких

¹ jelica.eurocliner@yahoo.com

канала комуникација, са једним јединим циљем, развијање позитивне асоцијације на одређену дестинацију, да се баш она посети. Начин на који заинтересоване групе виде и осећају одређено место, у великој мери утиче на одлуке, понашање и поступке у вези са тим местом. Међутим, маркетинг и брендирање места подразумевају више од логоа и слогана, то је комплексан и целовит процес стратешког планирања који захтева методолошко разумевање понашања потрошача у циљу формирања и презентовања својих вредности ефикасније него што то чине конкуренти

Све већи број земаља схвата важност и неопходност брендирања своје државе, бригу о сопственом имиџу и репутацији. Увидевши да се добра репутација и позитиван имиџ одражава не само на туристичку посету, већ и на инвестиције, производе, добијање разних спортских и културних манифестација и др., државе у последње време све више посвећују пажњу овој проблематици. Оснивају се посебне агенције и институти који користе најсавременије маркетиншке методе, користећи интегрисане маркетиншке канале за сопствену промоцију (Дашић, 2013а: 396).

Бренд дестинације је скуп перцепција које особа има о месту. Представља мешавину кључних карактеристика које га чине препознатљивим и памтљивим. То су трајне суштинске вредности које га разликују од конкурентских туристичких места (подручја). Посматрано са аспекта туризма предмет брендирања може бити много тога, од циљно изграђених подручја, преко села, градова, региона, држава... Стратешки приступ брендирању дестинације је неопходан. У новије време концепт се све више шири на холистичко посматрање утицаја бRENDA дестинације на различите сфере, а не само на туризам (Дашић, 2013б: 474).

Према једној од најчешће примењиваних класификација туристичких дестинација, главне елементе сваке туристичке дестинације чине: атрактивност, приступачност и услови за боравак. Атрактивност подразумева везу различитих елемената, као што су природне (клима, географски положај, флора, фауна, итд), такође и друштвене активности (културно, историско наслеђе, мелос, фолклор, гастрономија, итд). Приступачност подразумева географску и економску дистанцу, тј. колико нам је нека дестинација близу, колико смо емотивно везани за њу, какве врсте превоза (железнички, друмски, ваздушни саобраћај) имамо на располагању, и на крају како се то уклапа у наш породични буџет. Услови за боравак су сви остали елементи који не спадају у наведена два.

Стратегија брендирања појединих дестинација

Имиц неке дестинације може се дефинисати као скуп веровања, идеја и импресија о некој дестинацији. Стечени углед и позитиван имиц на туристичком тржишту гради се годинама и последица је бројних субјективних и објективних фактора. Будући да се имиц сматара једним од кључних фактора у одлуци туристе, коју од дестинација да посети, његов значај у туристичкој индустрији је огроман. Самим тим, све туристички развијене земље и оне које то настоје да постану јако воде рачуна о побољшавању имица. Управо због тога, један од најзначајнијих подручја дестинацијског менаџмента јесте истраживање и креирање имица дестинације (Дашић, 2015а).

У једном истраживању (Prajd, 2015: 159-170) поред разматрања стратегије промовисања и расправе о туристичким брендовима, разматрано је и шта се жели постићи брендирањем Велса. Резултат истраживања је, да се перцепција Велса веома разликује између оних који су тамо провели одмор и оних који нису посетили ово место. Они који су посетили место своју перцепцију базирају на основу искуства, а они који нису, на основу медијских прича о мањим терористичким нападима, турбуленцијама у области индустрије, нарочито у рударству, што асоцира на тешку индустрију. У вези тим, одлучено је да у брендирању Велса у првој фази, суштински елементи буду гостољубивост (*Human Place*) и прави људи (*Real People*). Поред туризма, друга важна спољна маркетиншка активност Велса била је усмерена на представљање Велса као локације пожељне за стране директне инвестиције.

О све већој важности и пажњи која се поклања брендирању појединих локалитета говори и чињеница да је од 2003. године град Њујорк именовао градског главног човека за маркетинг и односе с јавношћу. У његовом опису посла наведено је да мора што боље искористити све туристичке аквизиције града, радити на њиховом побољшању и стварању нових. У новије време, свет је преплављен различитим такмичењима за Градове културе и Градове архитектуре и дизајна. Такмичење за Европску престоницу културе сели се од земље до земље још од 1985. године. Ниједан од градова који учествују у такмичењу не спомињу ружну реч „бренд“, али наравно да је о томе је реч. Успех градова Билбаоа, Барселоне, Граца и Глазгова, наведени су неки од њих који су драматично изменили своју репутацију, тако што су изменили реално стање ствари, док су истовремено учинили изузетне напоре да би променили начин на

који их други виде, и успоставили пример за остале.

Туристичка дестинација сама по себи није довољна. Најбитнији чиниоци једне дестинације представљају њене туристичке атрактивности. Она постаје значајна по томе што поред природних чинилаца, историји и културно-историјских споменика и атрактивности може да понуди и захтевније садржаје и тиме допринесе већој активности туриста у самој дестинацији. У процесу развоја маркетинг плана, маркетинг менаџери анализирају спољно окружење. То омогућује добијање информације о тренутној економској ситуацији укључујући економски раст и расположиви приход и за регију и за нацију (Kolb, 2006: 76). Атракције једне локалне средине могу бити, примера ради, природне лепоте, историјска обележја, познате личности, културно-уметничке и туристичке манифестације, догађаји, свечаности и др. Културни и уметнички садржаји, у комбинацији са туристичким атракцијама и догађајима веома су јаки инструменти за брендирање локалитета (града).

Важно је да људи који воде град схвате значај креирања сопственог бренда, односно представљања слике о свом граду. Уколико је процес брендирања града запостављен или је лош, тада се оставља „слобода“ окружењу да само креира представу о граду како оно жели, а то је веома ризично.

Градски туризам је облик културног туризма који нагло оживљава и у сталном је расту, али се још увек релативно мало истражује и одређује као посебан облик туризма, па још није познато колики ће сегмент тржишта односи на градски туризам (Дашић и др., 2015: 255)

Анхолт (2009: 56-57) напомиње, да су градови доста другачији од земаља: обично нису познати по производњи одређених производа или услуга, туризам се једнако често ослања на конгресни туризам и на посетиоце који долазе на одмор, државни апарат често је више технократске него политичке нарави и културу града није увек лако разликовати од културе земље у целини. Он даље наводи да је увек тешко генерализовати целу земљу јер могу постојати велике разлике у клими, култури, људима и инфраструктури и лаше је о њима размишљати као о јединственој целини. А кад људи размишљају о градовима, обично то чине из практичне перспективе, усресређујући се на питања као што су клима, превоз и промет, трошкове живота, рекреацијске и спортске објекте, ред и закон и на крају, културни живот града.

Главни изазов у управљању неког бренда земље/града на ко-

нкурентном тржишту, је светско признање и добра репутација имица земље/града. Ако су ови циљеви постигнути, туристи ће бити привучени местом, компаније ће бити заинтересоване за улагање, а бренд и домаћа/локална економија ће ојачати (Мајсторовић, 2013: 65). Да би то постигли, добар бренд менаџмент државе/града је кључан, а како се то ради и који су фактори укључени у овај процес, показује значај који има добро успостављени бренд државе/града.

Међузависност брендирања држава и нација и брендирања места-дестинација

Државе често излажу своју историју, културу и своје прелепе пејзаже у маркетингу, али многе дестинације имају ове атрибуте и изузетно је важно изградити бренд тако да повезује јединственост дестинације са корисником услуге одмах или да имају потенцијал да то ураде у будућности. Оне такође морају да буду свесне да конкуренција жели и може да их копира, али да их они не могу превазићи, или присвојити.

Од свих специфичних видова брендирања, међусобна повезаност и зависност, најприсутнија је у брендирању држава и одређених географских локалитета. Имиц државе у великој мери утиче на туризам, тј. посећеност туриста одређеним дестинацијама тој земљи. Што се тиче повезаности и међузависности брендирања нација и локалитета Дин (2017) наводи, да културна и спортска дешавања, филмови, књиге, музика, итд., истовремено веома успешно брендирају и нацију и локалитет. Бразилска фудбалска репрезентација има статус иконе широм света. Као веома важан фактор у спорту, а такође и у брендирању нација и одређеног локалитета наводи све већу употребу сателитске технологије и дигиталних савремених мас медија

Туристички портал „Триваго“ објавио је листу 25 светских градова које се највише исплати посетити, а најбоље рангиран на табели је наш Београд. Овај сајт, међу светским путницима познат по томе што се на њему могу наћи и упоредити хотели широм света и њихове цене. Оно што је најчешћи коментар на овом сајту, а тиче се Београда и наших хотела је, „да заслужују сваку од звездица које имају“, атрактивне локације на којима се налазе, рекреативне активности у њима, храну, удобност кревета, доступност бежичног итернета и сл... Београд је у последње време веома атрактивна туристичка дестинација за посетиоце из целог света. Само у првих шест месеци 2017 године забележено је више од милион ноћења, што

је у поређењу са истим интервалом у 2016 години, повећање од 33%, са очекиваном зарадом од туризма до краја 2017 године од 800 милиона евра.²

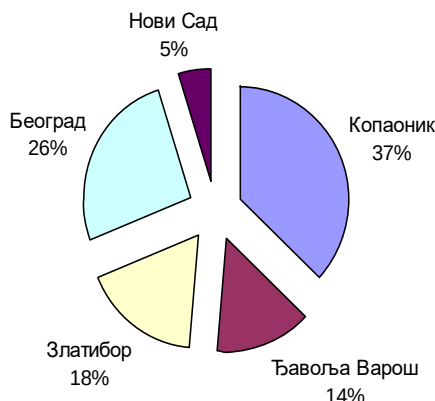
Општеприхваћен је став (Малколм, 2015: 116), да је брендирање места значајно за државе, регије и градове, њихове становнике, пословање, институције, за њихов имиџ и репутацију, затим временске и финансијске ресурсе, знање и вештине потребне да се инвестира у креирање ефикасне, релевантне, памтљиве, инспиративне и достижене стратегије бренда које су креирали кључни актери једног места.

Спортска дешавања су постала најважнији и најсигурнији начин успешног брендирање држава и нација. Можда је најбоље поћи од Олимпијских игара које су пример квалитетног и успешног брендирања држава. Ту констатацију потврђује и Анхолтов Индекс градова брендова и наводи пример Олимпијских игара у Суднеју, где је спонтана асоцијација Сиднеја с Олимпијским играма 100%. Зимске Олимпијске игре организоване у Сарајеву 1984. године, донеле су огроман публицитети и добар имиџ не само Сарајеву и републици Босни и Херцеговини већ и целој бившој Југославији. Утврђено је да је стопа раста БДП у земљама које су организовале Олимпијске игре у периоду од 1952. до 2000. године, четири године пре одржавања игара биле више за 1,5%. Организација олимпијских игара омогућује нову инфраструктуру, нове мостове, нове путеве, нове аеродроме, железничке и аутобуске станице, нове хотеле и мотеле. Можда и већи бенефит од игара је ребрендирање држава које су организатори јер се побољшава и имиџ, препознатљивост и атрактивност дестинације или земље организатора (Dašić, 2012).

Значајан потенцијал у брендирању држава кроз спорт јесу и спортске манифестације које се одржавају сваке године, које су постале традиција и које се организују дуги низ година уназад. Тако према једном истраживању највећу перцепцију у јавности бележи Тоур де Франс, који се повезује са Паризом и наравно Француском и Њујоршки маратон са САД (Anholt, 2009: 104).

У једном истраживању, на питање „Која дестинација има највећи утицај на имиџ Србије?“ највећи број испитаника или 37%, одговорило је да је то Копаоник, затим следи престоница Србије, Београд, са 26% испитаника, онда Златибор, Тавоља Варош и на крају Нови Сад (види слику 1)

² <http://www.beograd.rs/cir/upoznajte-beograd/1175-turizam/> (септембар, 2017)

Слика 1. Дестинације са највећим утицајем на имиџ Србије

Извор: Дашић, Д. (2013) *Етички аспекти различитих видова брендирања са освртом на међузависност посебних видова брендирања*. Докторска дисертација, Алфа универзитет, Београд.

Филмска индустрија је у савременим условима један од веома значајних видова брендирања нација и држава. „Уз помоћ „холивудских“ продукција могуће је једну нацију позитивно или негативно представити остатку света, али и повећати интересовање туриста за одређене дестинације које су приказане у комерцијалним филмовима“ (Дашић, 2015b: 26). У раду *„Брендирање и могућности које пружају филмови: Аустралија“*, Бил Бејкера, износи се тврдња, да је посета одређеним дестинацијама извеснија уколико се та дестинација прикаже у филмовима. Као пример наводи филм „Крокодил Данди“ или филм „Аустралија“ који је видело преко 23 милиона људи широм света. Сматра се да ће холистички приступ брендирању уз дистрибуцију филмова, резултирати повећањем броја посета Аустралији. Филм се може користити и у друге сврхе, па тако „Врхунско оружје“ (*Top Gun*) који је, и у СФРЈ, међу пилотима постао узор по питању стила протагониста, а лансиран је у тренутку опадања популарности Беле куће и интересовања за војску САД. Филм је био прави хит, а главну улогу је играо тадашњи идол тинејџера у САД и широм света – Том Круз. Интересовање за војску САД је скочило, нарочито за авијацију (Дашић, 2014: 203).

Туристичке атракције у функцији брендирања дестинације

Једна од најинтересантнијих одлика маркетинга места је настојање државе да привуче нове фабрике и инвестиције. Када компаније започињу процес одабира земље, регије или дестинације у коју ће инвестирати, прикупљају информације о потенцијалним кандидатима, као што су радна снага, порески закони, закони енергија, комуникације и пословање, школе и високо образовање (Dašić, Radosavljević, 2014). Управо је ово последње било од пресудног значаја, због чега је Костарика привукла инвеститоре, висок ниво техничке образованости и велики број фирми које се баве електроником утицао је на долазак великог броја инвеститора (Kotler, Gertner, 2015: 51-74).

Брендирањем одређене дестинације жели се фокусирати пажња људи на то место, а то је лакше рећи него остварити. У анализи брендирања Сингапура наглашава се аспект стратегије акредитовања (Seng Oi, 2015: 223-236). На *првом нивоу* користе се корисне и популарне манифестације које то место већ има и уз повезивање дестинације са славним личностима изграђује се свест и доносе приче³. Причање прича је постало све значајније у корпоративном животу. Као концепт, оно је чак и у дебати, како ће се обликовати бренд у будућности, освојило добру стартну позицију. Популарне манифестације одају признање и дају кредибилитет једној дестинацији на више нивоа. Како аутор истиче, трансформацијом бивше мале колоније Британије у ефикасан пословни и финансијски град, Сингапур ужива имиџ „досадне земље“. Управо зато, након што су ауто трке забрањене 1973, поново је 2008 одржана прва ноћна трка Ф1, која је гламурозна и привлачи велики број славних личности. Године 2010 град је отворио и прва казина у стилу Лас Вегаса, која на неки начин шаљу поруку да у граду „није баш све строго уређено“. *Други ниво* акредитовања користи глобално познате и брендиране туристичке дестинације, како би се дестинација учинила примамљивом. Гугенхајмов музеј у Билбау, изменио је привреду тог града и читаве регије. Иновативна архитектура ове зграде толико је јединствена, привлачна

³ Без обзира на то, поједини маркетари и даље не схватају важност прича и анегдота о бренду, чињеници да причање прича у индустријском контексту, заиста може да да резултате и даље није прихваћена. Занимљиве и позитивне приче и анегдоте из живота компаније или производа, лако се преносе на крајње потрошаче и најширу јавност. Добре приче се потом нашироко препричавају. Ако заиста желите да ваш бренд буде посебан, морате имати причу, неку врсту легенде, на пример, о томе како сте почели.

и задивљујућа да је сам пројекат независно од музејске поставке постао својеврсна атракција. Од четири милиона посетилаца из целог света који сваке године обиђу ову невероватну грађевину од закривљених светлуцавих плоча (у питању је титанијум), најмање 40 одсто каже да највише долазе да би доживели ово јединствено архитектонско дело. Оно што овај музеј издваја и чини га тако успешним јесте што је, успео да оствари свој емоционални циљ, да хипнотише људе (Gobe, 2006: 117). *Трећи ниво* односи се на манифестације и атракције које још нису „брендиране“.

Абу Даби, сигурно је најпознатији бренд у региону, највише захваљујући „4S- туризму“ (sand, sun, sea, shopping- песак, сунце, море и шопинг). 2007. године је оформљен OBADca циљем да развија и штити бренд који ће утврдити бренд Абу Дабија, који располаже огромним финансијским ресурсима, за изградњу спектакуларних објеката и подршком владе холистичком брендирању града. (Vestvud, 2015: 237-253).

Брендирање дестинације засновано на позитивном утицају на здравље је релативно нова стратегија у којој се маркетинг стратегија прилагођава тако да комуницира вредности везане за здравље. Она укључује, не само нутритивне и здравствене изјаве, него и употребу познатих брендова којима се може веровати. У раду *„Брендови градова и туризам окренут специфичним интересовањима: Макао“* наглашен је тржишни потенцијал Макаоа за промену садашње позиције града казина, како би се уважила његова репутација у области медицинског туризма. Уз препоруку да Макао не би требао да изгуби потенцијал за развој овог вида турзма, као највеће конкуренте у медицинском туризму Макаоа идентификују Хонгконг, Тајланд и Сингапур. (Lem, Lei, 2015: 254-265).

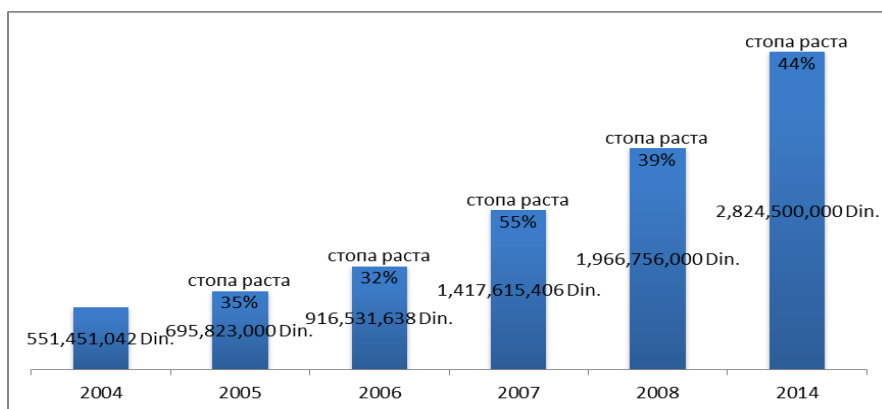
Изван Немачке и Јужне Африке, Намибија је била релативно непозната и перципирана као земља конфликта, насиља, несигурности, заразе, глади и сл. Од једне земље, познате по својој турбулентној историји, 2007. године престигла је свог великог суседа Јужну Африку и постала једна од најпопуларнијих туристичких дестинација у Африци. Три кључна корака су битна у њеном брендирању: *усресређеност на препознатљивост бренда, ангажовање свих заинтересованих група у процесу брендирања и интегрисана маркетиншка комуникација ка остатку света*. Брендирање Намибије извршено готово у „лабораторијским“ условима, закључак је истраживања професионалних агенција ангажованих у Енглеској, Немачкој и Јужној Африци. Испитаници су нпр. на питање о предностима Намибије одговарали: величанствени пејзажи, тишина, мир,

слаба насељеност, дивља природа, безбедност и сл. На основу тих истраживања дошло се до кључних сазнања која су чинила срж или концепт намибијског бренда: „недирнута“, „бескрајна“, „духовна“ и „мистична“. Уз констатацију аутора да треба прихватити да за поједине људе ваша дестинација никада неће бити привлачна, наводи да је Намибија за туристе који су сналажљиви, независни, жељни изазова, пуни самопоуздања, за које је Намибија *више доживљај него место* (Banki, 2015: 296-317).

Од 2004. године Јагодина је град који је захваљујући туризму доживео муњевит економско-инфраструктурни развој (види табелу 1). Са слоганом „*Јагодина- град будућности*“, град се посебно фокусирао на: туризам, привлачењу инвеститора и социјални програм. На само 500 метара од ауто пута, налази се Индустријска зона површине 150 хектара, на којој се, у оквиру програма за привлачење страних инвестиција, инвеститорима бесплатно даје земљиште са комплетном инфраструктуром. Једна од најчешћих активности у градском туризму је разгледање града, његових појединих атракција, музеја и галерија. У најлепшем делу Јагодине, у склопу туристичко-спортског комплекса Поток Ђурђево брдо, 28. априла 2008. године отворен је први Музеј воштаних фигура у Србији, а шести у Европи. Аква парк у Јагодини, једини такве врсте у Србији, такође се налази у оквиру поменутог спортско-туристичког комплекса и садржи шест базена за спортске и рекреативне активности са воденим атракцијама за децу и системом тобогана дужине око 400 метара. Отварањем ЗОО врта јужно од Београда, Јагодина је свакако постала један од значајнијих туристичких центара у Србији. Градски парк Ђурђево брдо, својим преуређивањем је постао најпосећеније излетиште у Јагодини и околини. Такође, недавно (2015) је отворен први вештачки водопад на Балкану.

Са све јачом конкуренцијом, сазнањем да многе дестинације могу веома лако и брзо бити „замене“ другим, атрактивнијим и пожељнијим дестинацијама, јавља се потреба за удруживањем или сарадњом. Потреба да се „сарађује“, „формира партнерство“ или „послује заједно“ све више се намеће као неопходност. „Партнерски приступ менаџменту дестинација доноси бројне користи. На пример, често се умањује ризик услед већег броја актера, повећава међусобна повезаност унутар једне дестинације и између више дестинација, јер се могу ефикасно и делотворно размењивати ресурси ради заједничке користи. Дестинациона партнерства, осим што помажу и у супостављању посредничким агенцијама на периферним локацијама, омогућавају проширивање простора једне дестинације.

Табела 1. Раст буџета општине Јагодина у периоду 2004-2014. године

Извор: Дашић, Д. (2015а) „Теорија и пракса дестинацијског брендирања: случај града Јагодина“, У: Зборник радова, Научни скуп „Наука и евроинтеграције“, Књига 9, том 2/2, Филозофски факултет Пале, Универзитета Источно Сарајево, 75-90

Она такође могу да помогну у борби против стандардизације у индустрији коришћењем иновативних сарадничких маркетиншких кампања и обезбеде потенцијал за развој система за резервације широм дестинације, као и двосмерни дијалог са корисницима преко технолошке сарадње“ (Fajal, 2015: 118-131).

Закључна разматрања

Атрактивност једне дестинације (одређеног места, регије и земље) мери се квалитетом садржаја. Једна дестинација може бити привлачна по својим природним лепотама, клими, али и због фолклора, културно-историјских споменика, различитих народних обичаја и других антропогених карактеристика. Имиц државе у великој мери утиче на туризам, тј. посећеност туриста одређеним дестинацијама тој земљи. Поједине популарне дестинације веома успешно брендирају државу. Успешно брендирање места значајно за државе, регије и градове, целе континенте...

Сигурно је да ће брендирање дестинација наићи на многобројне изазове (тероризам, сепаратизам и сл.) у будућности. У превазилажењу тих изазова свакако да интегрисане маркетиншке

комуникације и „нови медији“, могу помоћи. Моћ друштвених медија подразумева да данашњи туриста може тренутно, да исприча целом свету о вашој дестинацији преко Јутјуба или Фејсбука. Живимо у свету у коме се информације преносе у делићу секунде, у стварном времену, у тренутку када се догађа оно о чему говори та информација. „Данска, земља бајки и високо постављених либералних друштвених вредности постаје земља хорора захваљујући убиствима животиња у зоо-вртovima. „На Становнике Данске се донедавно гледало као на добре момке, а сада захваљујући одлуци управе зоо-врта у Коренхагену да усмрте жирафу Маријуса, раскомадају је пред ТВ камерама, а затим и четири лава, допринело је да се за Данце сада говори да су „серијске убице“, „убице жирафа“, до таквих потеза који подривају добар имиџ земље (Дашић, 2015в)“

Без обзира каква је будућност дестинационих брендова, сигурно је да то није једнократан посао и захтева инвестирање, комуникацију, време и поверење.

ЛИТЕРАТУРА

- Анхолт 2009: S. Anholt, *Konkurentan identitet*, Zagreb, M Plus.
- Bejker, B. (2015) "Brendiranje i mogućnosti koje pružaju filmovi: Australija" U: Morgan N., Pričard A., Prajd R., (ed.), *Destinacija kao brend: upravljanje reputacijom mesta*, Clio, Beograd, 281-295
- Vestvud, Š. (2015) "Brendiranje nove destinacije: Abu Dabi" U: Morgan N., Pričard A., Prajd R., (ed.), *Destinacija kao brend: upravljanje reputacijom mesta*, Clio, Beograd, 237-253
- Gobe, M. (2006). *Emocionalno brendiranje - nova paradigma povezivanja brendova sa ljudima*, Beograd: Mass Media International,
- Дашић 2013а: Д. Дашић, Брендирање држава и нација, *Култура*, бр 139, 396-415
- Дашић 2013б: Д. Дашић, Брендирање дестинација, У: Ж. Андрејић (ур), *Митолошки зборник*, 28, Рача, 473-491
- Dašić D. (2012) „Uticaj sporta i sportista na brendiranje nacija“ u: *Zbornik radova, Međunarodna Naučna konferencija „Menadžment u sportu“*, Fakultet za Menadžment u sportu, Alfa univerzitet“, 08.06. 2012., Beograd, 69-76
- Дашић и др. 2015: D. Dašić i dr., *Gradski turizam u funkciji destinacijskog brendiranja*, U: Ljubiša Papić (ed), 18. Međunarodna

- konferencija "Upravljanje kvalitetom i pouzdanošću", Čačak, 25-26 Jun, 255- 262
- Дашић, Д. (2015б) „Кинематографија у функцији стварања негативних стереотипа о Србима“, *Социолошки преглед*, vol. XLIX, no. 1, стр. 25–46
- Дашић, Д., (2015а) „Теорија и пракса дестинацијског брендирања: случај града Јагодина“, У: Зборник радова, Научни скуп „Наука и евроинтеграције“, Књига 9, том 2/2, Филозофски факултет Пале, Универзитета Источно Сарајево, 75-90
- Дејан Дашић (2015в) „Ребрендирање Србије – мит или стварност“, *Трећу програм*, РТС, <http://www.rts.rs/page/radio/sr/story/1466/radio-beograd-3/2022888/dejan-dasic-rebrandiranje-srbije--mit-ili-stvarnost.html>
- Дашић Д. (2014) „Ребрендирање војске Србије“, *Војно дело*, јесен 3/2014
- Dašić, D., Radosavljević, N. (2014). „Brendiranje ideja u funkciji ekonomskog prosperiteta“ U: (Z. Čekerevac, Ed.) *FBIM Transactions*, (2), 89-101.
- Dinne, K (2017). *Place branding: overview of an emerginig literature*, Temple University Japan: http://www.centreformationbranding.com/papers/Dinnie_PB_litreview.pdf
- Prajd, R. (2015) “Izazov tona komunikacije” U: Morgan N., Pričard A., Prajd R., (ed.), *Destinacija kao brend: upravljanje reputacijom mesta*, Clio, Beograd, 159-170
- Малколм А. (2015) Izazov liderstva, U: *Destinacija kao brend-upravljanje reputacijom mesta*, Najdžel Morgan, Anet Pričard, Rodžer Prajd (ed.), Beograd, Clio, 106-117.
- Попеску, Ј. (2013), *Менаџмент туристичке дестинације*, Београд: Универзитет Сингидунум,
- Kolb, B. (2006), *Tourism Marketing for cities and towns: using branding and events to attract tourists*, Amsterdam: Elsevier Bitterworth-Heinemann, стр. 76.
- Мајсторовић, Д. (2013), *Брендирање туристичке дестинације*, Београд: Универзитет Сингидунум.
- Kotler, F, Gertner, D. (2015) “Ponovni pregled perspektive marketinga i brendiranja mesta” U: Morgan N., Pričard A., Prajd R., (ed.), *Destinacija kao brend: upravljanje reputacijom mesta*, Clio, Beograd, 51-74

- Seng Oi- Can (2015) „Brendiranje i pristup akreditovanja: Singapur“ U: Morgan N., Pričard A., Prajd R., (ed.), *Destinacija kao brend: upravljanje reputacijom mesta*, Clio, Beograd, 223-236
- Fajal, A., (2015) „Izazov partnerstva“ U: Morgan N., Pričard A., Prajd R., (ed.), *Destinacija kao brend: upravljanje reputacijom mesta*, Clio, Beograd, 118-131

<http://www.beograd.rs/cir/upoznajte-beograd/1175-turizam/>

Jelica Stamenković

SUMMARY

DESTINATIONS IN THE FUNCTION OF BRANDING COUNTRIES AND NATIONS

Branding a tourist destination is a long-term, complex and demanding job. It involves more than logos and slogans; it is a complex and comprehensive process of strategic planning that requires a holistic approach and a methodological understanding of consumer behavior, all in order to form and present their values more effectively than competitors do. Tourism is a significant factor of economic stability, because it contributes to an increase in foreign exchange inflows, in the absence of economic activities, the development of tourism can negate the negative effects of unemployment and improve the environment. Of all the specific types of branding, interconnection and dependence, is the most common in branding countries and specific destinations. The image of the state greatly affects tourism, the visit of the tourist to specific destinations in that country. Some popular destinations are very successful in branding the country.

005.332:657.6(497.11)
005.336.1:35.07(497.11)

Марина Д. Ковинић
Универзитет Џон Незбит

УТИЦАЈ ДРЖАВНЕ РЕВИЗОРСКЕ ИНСТИТУЦИЈЕ НА УНАПРЕЂЕЊЕ ЕФИКАСНОСТИ ДРЖАВНЕ УПРАВЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Анстракт: Радом је обухваћен опис и делокруг рада Државне ревизорске институције као и њен позитиван утицај на пословање субјеката ревизије. Тај утицај остварује се на основу поштовања одредби извештаја и мишљења које изрази државни ревизор после извршеног поступка. У сваком случају доказана је неопходност ревизије као основ за унапређење ефикасности државне управе и свих корисника јавних средстава кроз смернице и упутства од стране државних ревизора.

Кључне речи: ревизија, државни ревизор, ревизорски извештај, буџет

УВОД

Државна ревизорска институција је, независан, државни орган ревизије јавних средстава у Републици Србији, који пружа професионално уверавање Народној скупштини и грађанима Републике Србије да се јавна средства користе ефективно, ефикасно и економично¹. Основана је са циљем да као поуздана, независна институција вршењем активности из надлежности прописаних Законом о државној ревизорској институцији² (у даљем тексту ДРИ), пружи стручну помоћ Парламенту у контроли и управљању јавним сектором. За обављање послова из своје надлежности Институција је одговорна је Народној скупштини Републике Србије³.

У раду је показан утицај ревизорских налаза ДРИ код корисника јавних средстава кроз откривање снага и слабости на побољшање рада јавног сектора, ревизијом истинитости финансијских извештаја, унапређењем правилности примене прописа, давањем препорука за усаглашавање прописа, указивање на неправилности упословању и давањем препорука за отклањање неправилности.

¹<http://www.dri.rs/o-нама/улога-дри--визија--мисија> [27.06.2016.]

²Закон о државној ревизорској институцији ("Сл. гласник РС", бр. 101/2005, 54/2007 и 36/2010)

³Закон о државној ревизорској институцији

Предмет рада је праћење активности државне ревизорске институције са циљем истраживања утицаја Државне ревизорске институције у реализацији контролне функције Народне скупштине, објективно извештавање јавности о резултатима извршених ревизија и модернизацији државне управе Републике Србије.

Примењене су метода анализе (којом је дескриптивно изражено мишљење о раду ДРИ), метода синтезе (где су појединачни закључци сведени у један), метода доказивања (да ли је радна хипотеза тачна), метода компилације (обухватање резултата претходних истраживања на ову тему).

СТАТУС ДРЖАВНЕ РЕВИЗОРСКЕ ИНСТИТУЦИЈЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

ДРИ даје значајан допринос спровођењу функције надзора над радом извршне власти извештавањем оистинитости финансијских извештаја, правилности примене прописа и усклађености прописа везаних за прикупљање, редистрибуцију и трошење јавних прихода (кроз анализу ревизионих извештаја у периоду од 2010. до 2015. године), као и помоћ Парламенту у модернизацији процеса доношења и спровођења одлука кроз примену општеприхваћених начела и правила ревизије, међународних стандарда врховних ревизорских институција и сарадњу са државним ревизорским институцијама у окружењу и у свету.

Правни положај ДРИ прописан је чланом 3. Закона о Државној ревизорској институцији⁴, према којем је Државна ревизорска институција највиши орган ревизије јавних средстава у Републици Србији, да је иста самосталан и независан државни орган који је за послове из своје надлежности одговорна Народној скупштини Републике Србије. Основана је 2005. Године.

У свом пословању ослања се на Устав Републике Србије⁵, Закон о Државној ревизорској институцији и Пословник Државне ревизорске институције⁶, који уређује начин и поступак по коме ДРИ обавља ревизију, обзбеђује јавност у свом раду, одлучује и др. На њеном челу се налази председник, Савет и врховни државни ревизори.

⁴Закон о Државној ревизорској институцији („Службени гласник РС“, бр.101/2005, 54/2007 и 36/2010)

⁵Устав Републике Србије („Службени гласник РС“, бр.98/2006)

⁶Пословник Државне ревизорске институције („Службени гласник РС“, бр.9/2009)

Етичким кодексом су уређена начела понашања и стандарди којих су дужни да се придржавају запослени у ДРИ, дефинисани пре свега, Законом о Државној ревизорској институцији и стандардима Међународне организације врховних ревизорских институција (INTOSAI) чији је ДРИ члан.

Општи оквир стандарда ревизије Међународне организације врховних ревизорских институција (изворна скраћеница: INTOSAI) произашао је из декларација из Лиме и Токија, изјава и извештаја које је усвојио INTOSAI на разним конгресима као и извештајима са седница о рачуноводству јавног сектора и ревизији земаља у развоју Експертске групе Уједињених нација.

INTOSAI стандарди ревизије састоје се из четири нивоа и то⁷:

- (а) Основни принципи,
- (б) Општи стандарди,
- (в) Стандарди обављања ревизије, и
- (г) Стандарди извештавања.

Историјат ревизије и Државне ревизорске институције у Србији

Први писани документ у Србијиу којем се наводи надзор над трошењем јавних средстава је Сретенски устав из 1835.године, у којем је у тачки 107 прописана „обавеза надзора над трошењем народног новца“, а 1898. године је донет први пропис о ревизији у Србији- Законом земљорадничким и занатским задругама.

У периоду после другог светског рата, у периоду од 1974.до 2002. године ревизију финансијских извештаја предузећа са мешовитим ино капиталом је обављала стручна служба у оквиру тадашњег органа управе организованог као Служба друштвеног књиговодства. Од 1996.године прописана је обавеза ревизије финансијских извештаја предузећа и банака, а од 2006. године обавезна примена међународних рачуноводствених стандарда (МРС) и међународних стандарда финансијског извештавања (МСФИ).

Државна ревизорска институција, у облику у којем егзистира и послује данас, основана је Законом о државној ревизорској институцији 2005. године, да би 2006.године постала уставна категорија.

У делу Устава Републике Србије који се односи на економско уређење и јавне финансије, наведено је да „извршавање свих буџета

⁷Основни принципи ревизије јавног сектора, INTOSAI Professional Standards Committee, Данска.

контролише Државна ревизорска институција“ (члан 92), као и „Државна ревизорска институција је највиши државни орган ревизије јавних средстава у Републици Србији, самостална је и подлеже надзору Народној скупштини, којој и одговара“ (члан 96)⁸.

Народна скупштина је 2007.године изабрала Савет Државне ревизорске институције и председника. У 2008.години ДРИ је постала члан Међународне организације врховних ревизорских институција (INTOSAI), а чланица Европске организације врховних ревизорских институција (EUROSAI) је постала 2009. године.

Пословник о Државној ревизорској институцији Народна скупштина је усвојила 2009.године. Исте године ДРИ је предала Народној скупштини први ревизорски извештај, а предмет ревизије био је завршни рачун буџета Републике Србије за 2008. годину.

ДРИ постала је члан Мреже врховних ревизорских институција држава кандидата за чланство у Европској унији 2010. године, а 2011. године је донела Стратшки план за период 2011.-2015. године.

Надлежност Државне ревизорске институције

Закон о државној ревизорској институцији прописује следеће групе послова из делокруга рада Државне ревизорске институције:

1) основна делатност органа: планирање и обављање ревизије; подношење извештаја о спроведној ревизији;

2) регулаторне и сродне функције: овлашћење за доношење подзаконских и других аката ради спровођења Закона; заузимање ставова и давањем ишљења у вези са применом Закона; учешће у поступку припреме и доношења прописа из области јавних финансија, путем давања примедби на радне нацрте предлога законских текстова и других прописа, као и давања препорука за измене важећих закона на основу информација до којих се дође у поступку обављања ревизије; усвајање и објављивање стандарда ревизије; утврђивање програма образовања и испитног програма за стицање звања државног ревизора и овлашћеног државног ревизора, као и утврђивање критеријума за нострификацију одговарајућих стручних звања стечених у иностранству;

3) извештавање: подношење извештаја о раду (годишњег и посебног), усклопу остваривања надзорне функције Народне скупштине;

⁸<http://www.dri.rs/>, [20.06.2016.]

4) послови стручне помоћи: пружање стручне помоћи Скупштини, Влади и другим државним органима о појединим значајним мерама и важним пројектима, на начин којим се не умањује независност Институције; давање савета корисницима јавних средстава;

5) остали управни послови: организовање полагања испита за стицање звања државног ревизора и овлашћеног државног ревизора, вођење Регистра лица која су стекла ова звања, као и нострификација одговарајућих стручних звања стечених у иностранству; међународна сарадња са ревизорским и рачуноводственим организацијама у области јавних финансија; други послови утврђени законом.

Основна делатност ДРИ је ревизорска делатност која обухвата и подношење извештаја.

Ревизорски извештаји, поред осталог: осветљавају проблеме од ширег значаја за читаву земљу, кое је тешко решити, а понекад чак и само дискутовати о њима; најчешће садрже конкретне препоруке Народној скупштини и Влади које треба да доведу до позитивних промена у друштву; представљају важан извор информација за Народну скупштину и јавност; пружају јасан увид у то где се држава придржава постављених стандарда, а где у томе не успева; указују законодавцу и другима на области којима треба посветити пажњу.⁹

Стандарди ревизије

Ревизијски стандарди представљају правила на основу којих се израђују ревизорски извештаји. Они садрже начин спровођења поступка ревизије и иако немају снагу закона примењују се као пракса. На међународном нивоу су прописани Међународни ревизорски стандарди ревизије који се примењују се при ревизији финансијских извештаја опште намене. Ради се о извештајима одобреним од стране клијента.

Међународни стандарди ревизије садрже:¹⁰

- основне принципе (правила) и суштинске поступке и
- релевантне смернице у облику објашњења и другог материјала што укључује и додатке.

⁹ www.jrga.org. (USA Aid)

¹⁰ Петровић, З. (2010) Међународни стандарди ревизије, Универзитет Сингидунум, Београд, стр. 14.

УЛОГА ДРИ, ПРЕДМЕТ И ЗАДАЦИ

Уставом Републике Србије и одговарајућим законима успостављени су државни органи, организације и тела којима је поверена контрола над радом извршне власти или поједини послови из домена извршне власти које обављају као поверене. Ови државни органи и организације најчешће су издвојени из Владе, као независни државни органи. Они своје послове обављају самостално, на основу закона којима је уређено њихово оснивање и делокруг рада, и за свој рад одговорни су само Народној скупштини¹¹.

Међусобни однос парламента и врховне ревизорске институције сваке земље се заснива на ланцу одговорности. Врховна ревизорска институција је средство којим парламент надзире владу и јавну управу. С друге стране, да би извештаји о ревизији имали ефекта, врховна ревизорска институција ослања се на способност парламента да на основу тих извештаја предузима кораке и да тражи од Владе да положи рачуне о томе како троши јавна средства¹².

Веза између ДРИ и парламента је регулисана Лимском декларацијом у којој се наводи да је независност ДРИ гарантована уставом одређене земље као и то да је ДРИ овлашћена да независно извештава парламент о својим налазима и да о томе објави извештај.

Предмет и задаци ревизије

Предмет ревизије у складу са Законом о државној ревизорској институцији¹³ су: 1) примања и издаци у складу са прописима о буџетском систему и прописима о јавним приходима и расходима; 2) финансијски извештаји, финансијске трансакције, обрачуни, анализе и друге евиденције и информације субјеката ревизије; 3) правилност пословања субјеката ревизије у складу са законом, другим прописима и датим овлашћењима; 4) сврсисходност располагања јавним средствима у целости или у одређеном делу; 5) систем финансијског управљања и контроле буџетског система и система осталих органа и организација које су субјект ревизије

¹¹ Народна скупштина РС, *Контролна функција Народне скупштине*

¹² Сретеновић, Р., Јанковић Андријевић, Љ. (2015) *Значај ревизије јавног сектора за управљање јавним финансијама*, Међународна научна конференција универзитета Сингидунум, Београд, стр. 79.

¹³ Закон о Државној ревизорској институцији, („Службени гласник РС“, бр. 101/2005, 54/2007 и 36/2010)

Институције; 6) систем интерних контрола, интерне ревизије, рачуноводствених и финансијских поступака код субјекта ревизије; 7) акта и радње субјекта ревизије које производе или могу произвести финансијске ефекте на примања и издатке корисника јавних средстава, имовину државе, задуживање и давање гаранција као и на сврсисходну употребу средстава којима располажу субјекти ревизије; 8) правилност рада органа руковођења, управљања и других одговорних лица надлежних за планирање, извођење и надзор пословања корисника јавних средстава; 9) друге области предвиђене посебним законима.

На основу напред наведеног, изводи се опште схватање да је предмет ревизије Државне ревизорске институције пословање јавног сектора кроз проверу њихових пословних књига и прегледа усаглашености са важећим законима и прописима. Уколико дође до неслагања, ДРИ даје негативно мишљење на пословање одређеног субјекта као и мере за отклањање пронађених неправилности и рок да се то учини.

Врсте ревизије у јавном сектору

Државна ревизорска институција има задатак да обавља следеће врсте ревизије:¹⁴

Ревизију финансијских извештаја - испитивање докумената, исправа, извештаја и других информација, ради прикупљања довољног, адекватног и поузданог доказа за изражавање мишљења да ли финансијски извештаји субјекта ревизије истинито и објективно приказују његово финансијско стање, резултате пословања и новчане токове, у складу са прихваћеним рачуноводственим начелима и стандардима;

Ревизију правилности пословања - испитивање финансијских трансакција и одлука у вези са примањима и издацима, ради утврђивања да ли су односне трансакције извршене у складу са законом, другим прописима, датим овлашћењима, и за планиране сврхе;

Ревизију сврсисходности пословања - испитивање трошења средстава из буџета и других јавних средстава, ради стицања довољног, адекватног и поузданог доказа за извештавање да ли су средства од стране субјекта ревизије употребљена у складу са начелима економије, ефикасности и ефективности као и у складу са планираним циљевима.

¹⁴<http://www.dri.rs/>, [20.06.2016.]

У пракси, ДРИ спроводи поступак ревизије финансијских извештаја и ревизије правилности пословања субјеката ревизије паралелно, сачињава један ревизиони извештај- напомене уз извештај, којим је обухваћена и ревизија финансијских извештаја и правилности пословања. У периоду од почетка вршења ревизије до 2013. године, када је ревидирано пословање субјеката из јавног сектора за 2012. годину, Државна ревизорска институција је изражавала једно мишљење, које се односи и на финансијске извештаје и на правилност пословања ревидираног субјекта. Почев од 2014. године, када је ревидирано пословање за 2013. годину, у извештајима, уколико су паралелно вршене ревизије финансијских извештаја и правилности пословања, ДРИ изражава два мишљења, за сваку ревизију посебно.

Сарадња са Народном скупштином

Један од видова сарадње ДРИ са Народном скупштином је извештавање. У складу са чланом 46. Закона о државној ревизорској институцији¹⁵, ДРИ подноси Народној Скупштини Годишњи извештај о раду за претходну годину до 31. Марта текуће године.

Скупштина може да захтева од ДРИ додатно појашњење појединих чињеница и околности.

У оквиру спровођења националне стратегије за борбу против корупције, Планираним изменама Закона о ДРИ програмом ревизије ДРИ била би ревизија политичких странака на републичком нивоу.

РЕЗУЛТАТИ АКТИВНОСТИ ДРИ У ПЕРИОДУ ОД 2009 - 2014

Од почетка рада у посматраном периоду активности, ДРИ је остварила раст пре свега у попуњавању планираног броја извршилаца на пословима ревизије који је праћен континуираном активношћу на едукацији и усавршавању запослених.

Растом броја извршилаца омогућено је формирање организационе структуре која може да одговори како на захтеве и задатке који су прописани Законом о ДРИ, тако и на захтеве Народне скупштине и пореских обезника.

ДРИ је у оквиру своје организационе структуре формирала секторе и то: сектор за ревизију буџета и буџетских фондова, сектор

¹⁵ „Службени гласник РС“, бр. 101/2005, 54/2007 и 36/2010)

за ревизију буџета локалне власти, сектор за ревизију организација обавезног социјалног осигурања, сектор за ревизију јавних предузећа, привредних друштава и других правних лица које је основао или има учешће у капиталу или у управљању корисник јавних средстава, сектор за ревизију Народне банке Србије, јавних агенција и других корисника јавних средстава, сектор за ревизију сврсисходности пословања.

У 2016.години основан је Сектор за контролу квалитета.

Резултати ДРИ посматрани кроз Ревизорске извештаје у периоду од 2009. - 2014. године

Анализом података из годишњих извештаја, које је ДРИ подносила Народној скупштини у периоду од њеног суштинског успостављања 2009. године, када је објављен први извештај о ревизији Завршног рачуна буџета Републике Србије за 2008. годину, до 2015. године, укључујући и 2015. годину, може се закључити да су активности и ефекти рада ДРИ расли:

Табела 1.Преглед броја ревизорских извештаја у периоду од 2009. до 2015. године по секторима и на нивоу ДРИ:

Сектор за ревизију	Број ревизорских извештаја по годинама						
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015.
буџета и буџетских фондова	1	9	10	4	7	9	9
буџета локалне власти			13	2	4	6	06
организација обавезног соц. осигурања			1	8		3	3
јавних предузећа			19	14	20	20	27
Народне банке Србије		1	2	4	4	3	6
сврсисходности пословања							
Укупно	1	10	5	42	8	32	72

Од почетка рада ДРИ бележи раст броја субјеката обухваћених ревизијом, и броја ревизионих извештаја. У периоду од 2009. до 2015. године објављено је 570 извештаја о ревизији¹⁶.

У 2015. години сачињено је 172 извештаја, од којих се 158 извештаја односи на ревизију финансијских извештаја, 14 извештаја на ревизију одазивних извештаја. У напред наведеним ревизорским извештајима дато је 1.672 препоруке (у просеку 10,58 препорука по извештају). У 60 извештаја дато је скретање пажње на неуспешност прописа.

У табели број 2. Приказана је структура изражених ревизорских мишљења у ревизорским извештајима сачињеним у 2015. години, укупно 158. У извештајима о пословању субјеката ревизије у 2014. години, изражено је укупно 314 ревизорских мишљења, са освртом на ревизорска мишљења која се односе на ревизију финансијских извештаја који се односе на ревизију правилности пословања:

Табела 2: Структура датих ревизорских мишљења у ревизорским извештајима у 2015. години

Врста извештаја	Број ревизија	мишљење				
		укупан број	позитивно	Са резервом	негативно	уздржавајуће
пословање у 2014. години	158	314	32	277	3	2
Финансијски извештаји	156	156	23	130	2	1
Правилност пословања	158	158	9	147	1	1
Ревизија одазивних извештаја	14					

Извор: Државна ревизорска институција¹⁷

¹⁶Извор: Државна ревизорска институција

¹⁷исто

Током 2013.године започета је ревизија сврсисходности пословања.

Донет је Закон о изменама и допунама Закона о здравственом осигурању којим је прописана процедура образовања централне комисије за лекове у РФЗО ради обављања послова у поступку за стављање лекова на листу лекова.

Институција је, на основу информација до којих је дошла током обављања ревизија, дала предлоге који се односе на санкционисање повреда Закона о јавним набавкама. Предлог да се најозбиљније повреде одредаба Закона о јавним набавкама третирају као кривично дело је прихваћен. Изменама и допунама Кривичног законика из 2012. године прописано је кривично дело „злоупотреба у вези са јавном набавком“.

Институција има активну улогу у оквиру процеса приступања Републике Србије Европској унији. ДРИ има своје представнике у подборима за стабилизацију и придруживање и у преговарачким тимовима за Поглавље 5 - Јавне набавке и Поглавље 32 - Финансијска контрола.

У складу са програмом ревизије за 2015.годину, а у оквиру спровођења националне стратегије за борбу против корупције, ДРИ је извршила ревизију финансијских извештаја и правилности пословања политичких странака у 2014. години сачинила три извештаја о ревизији. На основу Програма ревизије за 2016.годину, који је донео Савет Институције,¹⁸ у 2016. Години ДРИ је отпочела спровођење ревизије финансијских извештаја и правилности пословања политичких странака у 2015.години и сачинила три извештаја о ревизији.¹⁹

Поступање по препорукама датим у Извештајима о правилности пословања директних рисника буџетских средстава Републике Србије приказано кроз Одазивне извештаје

Сваки Извештај о извршеној ревизији садржи недостатке из пословања као и савете како их превазићи. У одазивним извештајима субјекти ревизије обавештавају ДРИ шта су предузели да отклоне уочене недостатке.

У складу са Законом о Државној ревизорској институцији ревидирани субјект у чијем су пословању биле откривене

¹⁸Извор: Државна ревизорска институција

¹⁹Извор: Државна ревизорска институција

неправилности или несврсисходности које нису отклоњене у току обављања ревизије, дужан је да поднесе Институцији извештај о отклањању откривених неправилности или несврсисходности. Овај извештај ревидирани субјект мора поднети у року који одреди Институција, у границама од 30 до 90 дана, почев од наредног дана од дана уручења извештаја ревизије.

Одазивни извештај се даје у писаном облику, потписан и оверен печатом од стране одговорног лица ревидираног субјекта. Овај документ, по потреби, подлеже провери веродостојности од стране Институције. Одазивни извештај је јавна исправа.

Институција може проверавати веродостојност одазивног извештаја поредећи исти са резултатима ревизије.

Ако је реч о тешком кршењу обавезе доброг пословања Институција о томе обавештава Скупштину.²⁰

На основу свега наведеног, намеће се закључак да је неопходност државне ревизије код корисника јавних средстава неминовност која у сваком случају води побољшању пословања корисника јавних средстава и транспарентности трошења.

ЗАКЉУЧАК

У раду је објашњена нужност успостављања система ревизије од стране Државне ревизорске институције као независног надзорног тела Републике Србије кроз дефинисање статуса исте и њеног делокруга рада. На основу коришћене литературе и статистичких података установљено је да без ефикасне ревизије и објављених резултата у виду ревизорских извештаја и мишљења нема сврсисходног трошења јавних расхода од стране корисника јавних средстава.

С обзиром на то да је једна од примарних одговорности Парламента надзор извршне власти, ДРИ као надзорно тело Народне скупштине које је независно у раду, представља кључну подршку у спровођењу улоге надзора над извршном власти.

Доказана је почетна хипотеза да је значај ДРИ у модернизацији државне управе веома изражен, јер је потврђена тврдња да ДРИ спровођењем својих активности доприноси „одговорности власти према грађанима“.

²⁰ Закон о Државној ревизорској институцији ("Сл. гласник РС", бр. 101/2005, 54/2007 и 36/2010)

ЛИТЕРАТУРА

Петровић, З. (2010) Међународни стандарди ревизије, Универзитет Сингидунум, Београд.

Сретенковић, Р., Јанковић Андријевић, Љ. (2015) *Значај ревизије јавног сектора за управљање јавним финансијама*, Међународна научна конференција универзитета Сингидунум, Београд.

Одељење за информатичко-истраживачке и библиотечке послове Народне скупштине РС (2008) *Организација и јавност рада ДРИ*.

Народна скупштина РС, *Контролна функција Народне скупштине*.

Пословник Државне ревизорске инситуције („Службени гласник РС“, бр.9/2009).

Закон о Државној ревизорској институцији, („Службени гласник РС“, бр.101/2005, 54/2007 и 36/2010)

Основни принципи ревизије јавног сектора, INTOSAI Professional Standards Committee, Данска

Устав Републике Србије („Службени гласник РС“, бр.98/2006)

<http://www.dri.cg.yu/podaci/Standardi/INTOSAIstandardi.pdf>

<http://www.dri.rs/>

<http://www.eurosai.org/eng/links.asp>-the European Organisation of Supreme Audit Institutions.

Marina D. Kovinić
SUMMARY

EFFECT OF THE STATE AUDIT INSTITUTION ON THE IMPROVEMENT OF EFFICIENCY OF THE STATE ADMINISTRATION OF THE REPUBLIC OF SERBIA

The paper includes a description of the scope of the State Audit Institution and its positive impact on the operations of the auditees . This effect is achieved on the basis of respect for the provisions of the report and audit opinion, which left after the completion of the procedure. In any case demonstrated the necessity of revision as a basis for the modernization of the state administration and all users of public funds through the guidance and direction of the state auditor.

005.52:339.727.22(100)

Др Бобан Дашић
Висока економска школа струковних студија
Пећ у Лепосавићу
Др Радмила Тркља²
Висока економска школа струковних студија
Пећ у Лепосавићу
Др Јелена Шарановић³
Висока економска школа струковних студија
Пећ у Лепосавићу

АНАЛИЗА ГЛОБАЛНИХ ТОКОВА СТРАНИХ ДИРЕКТНИХ ИНВЕСТИЦИЈА ПО UNCTAD-ОВОМ „WORLD INVESTMENT REPORT“ ИЗ 2017. ГОДИНЕ

Анстракт: Стране директне инвестиције представљају главну полугу развоја националних привреда, а самим тим и читавог света. Данашњи свет какавог познајемо не би био исто место без страних директних инвестиција. Стране директне инвестиције имају своју дугу историју настанка, постављајући тиме темеље транснационализације светке привреде. Међутим, савремени облици страних директних инвестиција своју експанзију доживљавају управо у периоду након II светског рата, а за прави процват истих се везује крај XX и почетак XXI века. Предмет овог рада јесте анализа токова страних директних инвестиција у свету, то јест увид у вредности прилива и одлива страних директних инвестиција у свету. Подаци су преузети из најновијег Извештаја о инвестицијама у свету (World Investment Report) из 2017. године, а који сваке године објављује Конференција Уједињених нација за трговину и развој (United Nations Conference on Trade and Development – UNCTAD).

Кључне речи: стране директне инвестиције, национална привреда, транснационализација, токови, прилив, одлив.

УВОД

Стране директне инвестиције (СДИ) су у новије време постале синтагма која се везује за економски напредак, и коју политичари све више употребљавају као средство за прикупљање политичких поена

¹ bobandasickg@gmail.com

² radatrkija@gmail.com

³ jelenasaranovic40@gmail.com

и излазак из сиромаштва (нарочито код земаља у развоју и транзиционих земаља које не поседују довољно сопствених средстава за развој). Велики је значај СДИ за земљу домаћина истих. У економској литератури постоје мноштво студија где се описује утицај СДИ на привредни раст као разнолик. Док једне говоре о позитивним, друге говоре о негативним ефектима. Постоји и трећа група где се сведочи о помешаним ефектима у зависности од услова земље домаћина и типа СДИ. Важно је напоменути да ефекти СДИ на економски раст зависе од економских, политичких, социјалних и културних услова који владају у земљи домаћину СДИ.

Не треба се обазирати на негативне закључке које промовишу припадници академског скептицизма. Они се ослањају на тезу да узрочно-последична веза између СДИ и економског развоја не постоји што представља научно неутемељену политичку критику антиглобалистичког типа.

Не треба се уопште расправљати да ли су СДИ корисне или нису за једну земљу, већ се треба ухватити у коштац са њима како би се исте искористиле за унапређење домаће привреде. Земље које не поседују довољно сопствених средстава свакодневно улажу напоре у привлачењу СДИ, побољшавајући своје пословно окружење и стварајући атрактиван инвестициони амбијент, како би постале што атрактивније за исте. Колико је велика борба међу земљама за што већи прилив СДИ и колико су токови истих на глобалном нивоу порасли, најбоље ће нам показати подаци из најновијег UNCTAD-овог Извештаја о инвестицијама у свету.

1. UNCTAD-ов WORLD INVESTMENT REPORT

Конференција Уједињених нација за трговину и развој - United Nations Conference on Trade and Development – UNCTAD је основана 1964. године на предлог Несврстаних земаља и то као стално међувладино тело успостављено од стране Генералне скупштине Уједињених нација. Идеја за оснивањем UNCTAD-а је пре свега заснована на проблемима земаља у развоју на међународном тржишту, међународној сарадњи, као и великом диспаритету између развијених земаља и земаља у развоју. На почетку основања је било замишљено да UNCTAD буде оперативна организација која ће се борити за поправљање положаја земаља у развоју у светској привреди. Дакле, циљ оснивања је био обезбеђивање форума на којем земље у развоју могу разговарати о проблемима који се односе на њихов економски развој. Међутим, развијене земље то нису прихватиле, па је UNCTAD остао

организација саветодавног и публицистичког карактера. UNCTAD се као главни орган Генералне скупштине Уједињених нација бави трговином, инвестицијама и развојем. Поред тога што је UNCTAD одговоран Генералној скупштини УН и Економском и социјалном већу, такође је део развојне групе УН. (<http://unctad.Org/en/Pages/aboutus.aspx>) Тренутно, UNCTAD има 194 државе чланице. Седиште организације је у Женеви а своје канцеларије има и у Њујорку и Адис Абеби. UNCTAD има 400 запослених и стални годишњи буџет од око 50 милиона долара и око 25 милиона долара ванбуџетских средстава техничке помоћи.

Најзапезенија конкретна активност UNCTAD-а је што је 1968., са применом од 1971., изборио за увођење неречипрочних односно једностраних преференцијала, које од тада и још увек одобравају развијене земље земљама у развоју, где су, у оквиру одређених контингента, углавном, укинуте царине на индустријске производе које земље у развоју извозе на тржишта развијених земаља. (Унковић, 2010: стр. 342.)

Од оснивања па до данашњег дана одржано је укупно 14 конференција, које се обично састају једном у 4 године.

Табела бр. 1: Одржане конференције UNCTAD-а

Редни број	Конференција	Датум	Место одржавања
14.	XIV UNCTAD	17. - 22.07.2016.	Најроби, Кенија
13.	XIII UNCTAD	21. - 26.04.2012.	Доха, Катар
12.	XII UNCTAD	21. - 25.04.2008.	Акра, Гана
11.	XI UNCTAD	13. - 18.06.2004.	Сао Пауло, Бразил
10.	X UNCTAD	12. - 19.02.2000.	Бангкок, Тајланд,
9.	IX UNCTAD	27.04.- 11.05.1996.	Мидранд (Јоханезбург), Јужна Африка
8.	VIII UNCTAD	8.-25.02.1992	Картагена, Колумбија
7.	VII UNCTAD	1987.	Женева, Швајцарска
6.	VI UNCTAD	1983.	Београд, СФР Југославија
5.	V UNCTAD	1979.	Манила, Филипини
4.	IV UNCTAD	1976.	Најроби, Кенија

3.	III UNCTAD	1972.	Сантјаго, Чиле
2.	II UNCTAD	1968.	Њу Делхи, Индија
1.	I UNCTAD	1964.	Женева, Швајцарска

Извор: <http://unctad.org/en>

UNCTAD, поред „World Investment Report – WIR“ - Извештај о инвестицијама у свету, издаје и годишњак „Trade and Development Report“ - Извештај о трговини и развоју (<http://unctad.org/en/Pages/Publications/TradeandDevelopmentReport.aspx>) и статистички годишњу публикацију „Handbook of International Trade Statistics“ - Статистички приручник међународне трговине (<http://unctad.org/en/Pages/Publications/Handbook-of-Statistics.aspx>), које су у свету цењене и често цитиране публикације.

Извештај о инвестицијама у свету који издаје UNCTAD излази једном годишње. У Извештају се сваке године анализирају најновији трендови у токовима страних директних инвестиција широм света.

Први Извештај је изашао 31.07.1991. године под називом „WORLD INVESTMENT REPORT 1991 - The Triad In Foreign Direct Investment“ (UNCTAD, 1991) и исти има 110. страна. До данас је изашло укупно 27 Извештаја о инвестицијама у свету. Последњи извештај носи назив „WORLD INVESTMENT REPORT 2017 – Investment and the Digital Economy“ (UNCTAD, 2017), изашао је 07.06.2017. године и има 238. страна. (Опширније о свим Извештајима о инвестицијама у свету на <http://unctad.org/en/pages/DIAE/World%20Investment%20Report/WIR-Series.aspx?Re=1,20>)

2. ТОКОВИ СТРАНИХ ДИРЕКТНИХ ИНВЕСТИЦИЈА У СВЕТУ ПО WIR 2017

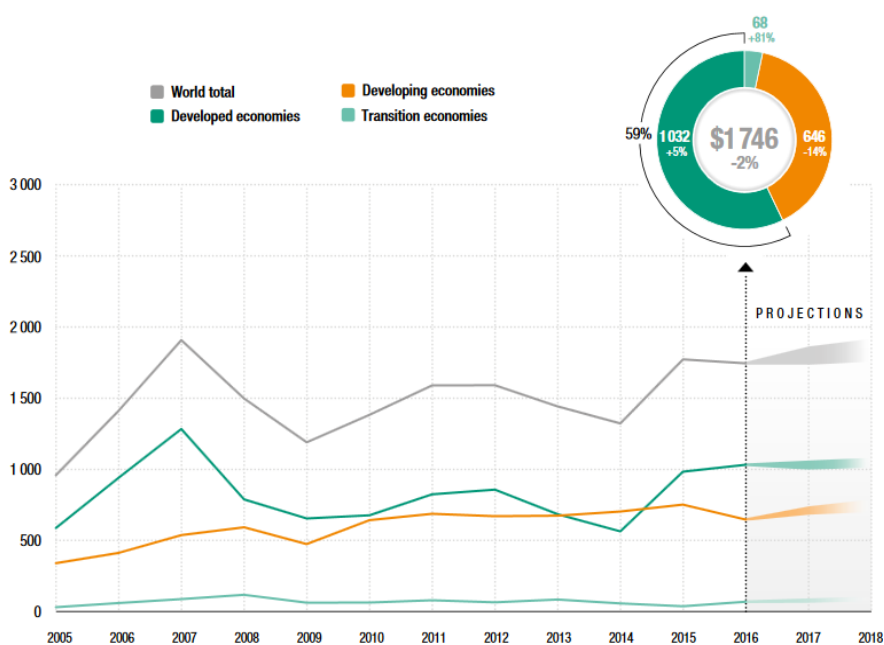
Познато је да СДИ датирају од давнина јер су људи у давној прошлости размењивали робу и услуге, инвестирали ван граница својих земаља. (Дашић, 2011: стр. 54.) Крај XX и почетак XXI века представљају фазу када СДИ доживљавају изузетну експанзију својих токова у свету, чиме још више добијају на значају и постају кључна карика инвестирања у свету. Као резултат ове експанзије, стране директне инвестиције су временом постајале све значајнији облик међународног пословања и уласка компанија на инострана тржишта путем оснивања филијала у већинском или потпуном власништву. (Радевић и остали, 2016: стр. 29.) Познато је да су СДИ, поред међународног кретања зајмовног капитала и портфолио

инвестиција, три главна облика међународног кретања капитала. (Ковач, 1994: стр. 274.)

У наведеном Извештају се приказују подаци везано и за приливе и за одливе СДИ у свету.

На следећем графикону је приказан прилив СДИ у свету и по групама земаља у периоду од 2005-2016. године са пројекцијом за 2017/2018. годину, изражен у милијардама USD.

Графикон 1: Прилив СДИ у свету и по групама земаља, 2005-2016., са пројекцијом за 2017/2018. (у млрд. USD и у %)

Извор: UNCTAD, 2017: p. 2.

Са наведеног графикона, што се тиче прилива СДИ у свету у периоду од 2005-2016. године могу се запазити, поред периода раста, и периоди пада истих. Са укупним приливом СДИ у свету од 1.978 милијарди USD, 2007. година је година са оствареним највећим приливом СДИ у историји човечанства.

У табелама 2 и 3 приказани су приливи и одливи СДИ у свету и по групама земаља за период од 2011-2016. године, изражени у милијардама USD.

Табела 2: Прилив СДИ у свету и по групама земаља, 2011-2016, у милијардама USD.

Регион/економија	Прилив СДИ					
	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.
Свет	1.591	1.592	1.443	1.323	1.774	1.746
Развијене земље	824	856	684	563	984	1.032
Земље у развоју	687	670	674	703	752	646
Транзиционе земље	79	64	84	56	37	68

Извор: UNCTAD, 2017: р. 222-225.

Након периода непрекидног раста од 2005-2007. године глобални СДИ токови у 2008. и почетком 2009. године показују опадајуће вредности. Економска криза, рецесија и превирања на финансијским тржиштима у свету су негативно утицале на глобалне токове СДИ. Глобални прилив СДИ има позитиван тренд раста све до 2012. године (1.592 милијарди USD) када наилази тренд глобалног пада СДИ све до 2014. године (1.323 милијарди USD). Од 2014. до 2015. имамо раст прилива глобалних токова СДИ (1.774 млрд. USD), да би у 2016. опет имали благи пад СДИ активности (1.746 млрд. USD).

Табела 3: Одлив СДИ у свету и по групама земаља, 2011-2016, у милијардама USD.

Регион/економија	Одлив СДИ					
	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.
Свет	1.576	1.388	1.399	1.253	1.594	1.452
Развијене земље	1.129	974	890	707	1.172	1.043
Земље у развоју	390	381	432	472	389	383
Транзиционе земље	55	32	75	72	32	25

Извор: UNCTAD, 2017: р. 222-225.

Исто као и кретање прилива, кретање одлива СДИ у свету поред периода раста има и периоде пада истих. Највиши ниво одлива СДИ је достигнут 2007. године (2.146 милијарди USD), када је и прилив СДИ у свету био највиши. (UNCTAD, 2009: р. 247-250.)

Из табеле 2 и 3 може се запазити да развијене земље и даље имају доминантно учешће у инвестиционим токовима света -

приливима и одливима СДИ активности. Повезаност токова СДИ и економских активности у развијеним земљама је очигледна, па се тако огроман пад СДИ активности након 2000. године, када је достигао дотадашњи максимум, може приписати рецесији у америчкој привреди, која је готово преполовила прилив СДИ у развијене и неразвијене земље у Азији и Латинској Америци.

Од укупног прилива СДИ у свету у 2016. години на развијене земље отпада око 60%, на земље у развоју 36% док на транзиционе земље отпада мање од 5%. Слична ситуација је и по питању одлива СДИ где је развијене земље у 2016. години учествују са око 71%, земље у развоју 26% а транзиционе земље са нешто мање од 3% укупно остварених одлива СДИ.

Највећи прилив СДИ од развијених земаља оствариле су САД (391 милијарди USD), Велика Британија (253 милијарди USD), од земаља у развоју предњачи Кина (241 милијарди USD), док од транзиционих земаља Русија (37 милијарди USD). Од транзиционих земаља Југоисточне Европе највећи прилив СДИ остварила је Србија (2,299 милијарди USD). Што се тиче транзиционих земаља, СДИ „могу доприносити процесу транзиције директно, кроз прилив капитала, и индиректно, кроз трансфер технологије, кроз стварање нових продајних канала за домаћа предузећа и кроз јачање конкуренције и процеса реструктуирања у домаћој привреди“. (Несторовић, 2015: стр. 1.)

Слична ситуација је и по питању одлива СДИ у 2016. години. Од развијених земаља предњачи САД (299 милијарди USD), Холандија (173 милијарди USD), од земаља у развоју Кина (183 милијарди USD), док од транзиционих земаља Русија (27 милијарди USD). Од транзиционих земаља Југоисточне Европе највећи одлив СДИ остварила је Србија (0,240 милијарди USD).

Укупни сток (stock) СДИ (који такође може бити улазни - inward stock и излазни - outward stock), подразумева укупну вредност СДИ активности у једној тачки времена, тј. у одређеном тренутку. У табелама 4 и 5 су приказани укупни улазни и излазни сток СДИ у свету и по групама земаља у 2000., 2010. и 2016. години изражени у милијардама USD.

Табела 4: Укупан улазни сток СДИ у свету и по регионима, 2000., 2010., 2016. (у милијардама USD)

Регион /Година	2000.	2010.	2016.
Свет	7.489	20.244	26.728
Развијене земље	5.767	13.443	16.917

Земље у развоју	1.669	6.102	9.077
Транзиционе земље	52	698	733

Извор: UNCTAD, 2017: р. 226-229.

Табела 5: Укупан излазни сток СДИ у свету и по регионима, 2000., 2010., 2016. (у милијардама USD)

Регион /Година	2000.	2010.	2016.
Свет	7.460	20.939	26.159
Развијене земље	6.699	17.556	19.961
Земље у развоју	741	3.014	5.808
Транзиционе земље	19	365	383

Извор: UNCTAD, 2017: р. 226-229.

Из наведених табела се може запазити да развијене земље предњаче у вредностима улазног и излазног стока СДИ, док је учешће транзиционих земаља занемарљиво.

На графикону 1 је приказана пројекција глобалних токова СДИ за 2017/2018. годину. Не очекује се пад глобалних токова СДИ, с тим да ће они имати највероватније благи раст својих активности, мада је рекорд из 2007. године у садашњем тренутку тешко достижан. Снажна посвећеност највећих транснационалних компанија ширењу свог пословања у иностранству, као и њихов релативни оптимизам за средњорочни развој њиховог пословног окружења, оставља отвореном могућност за раст СДИ токова.

Светске токове страних директних инвестиција у последњој деценији XX века и на почетку XXI века, карактерише:

- доминација развијених земаља у инвестиционим токовима света, и приливима и одливима. Оне су биле и остале кључни актери у инвестиционим токовима на светском нивоу;

- јачање улоге земаља у развоју у токовима СДИ у свету, које почињу у значајној мери да учествују у светским токовима СДИ, а пре свега у приливима СДИ у свету. Захваљујући либерализацији својих инвестиционих политика и укупних режима привређивања, оне постају све привлачније инвестиционе локације. Јачању позиције земаља у развоју у инвестиционим токовима допринела је и рецесија на почетку 1990-тих, која је захватила само развијени део света, док су поједине земље у развоју, нарочито из источне Азије и Латинске Америке, у целокупном периоду бележиле значајне стопе економског

раста. Азијске и латиноамеричке земље јачају своје инвестиционе потенцијале и све чешће се јављају и у улози инвеститора на другим тржиштима;

- земље Централне и Источне Европе, после укидања централно-планских привреда, отварају своја врата за улазак страног капитала. Токови СДИ ка овим транзиционим земљама, које спроводе приватизацију и либерализују своје инвестиционе политике, све више добијају на значају. Приливи СДИ у ове земље, тиме и њихово учешће у светским приливима СДИ, имају, уз мање падове, готово непрекидан узлазни тренд током деведесетих. (Стојадиновић Јовановић, 2008: стр. 38-39.)

Дакле, у новије време, генерално дејствује шест група чинилаца брзог раста СДИ у светској привреди:

а) либерализација и дерегулација међународног тржишта капитала;

б) кодификација система заштите страног капитала (тзв. национални третман) која у новије време подстиче реинвестирање профита;

ц) растући технолошки јаз између појединих категорија земаља (висок и недостижан финансијски праг уласка у подручја нових технологија);

д) нови приступи у развојним и економским политикама (концепт отворене привреде са флексибилним курсом), са ослоном на новим својинским (приватизација у земљама централне и источне Европе) и спољнотрговинским (слободне царинске зоне у НР Кини) режимима, који стварају стимулативни амбијент за приливе страног капитала;

е) успешне стабилизационе и макроекономске политике низа значајних земаља у развоју (Бразил, Мексико...) са високим коефицијентом сервиса спољњег дуга, и

ф) појава нових земаља са вишком капитала и потребом стварања нових тржишта (земље југоисточне Азије, тзв. „Мали Тигрови“). (Поповић, 1999: стр. 4.)

ЗАКЉУЧАК

Развој једне националне привреде у данашњем савременом глобалном окружењу зависи од веза и односа које она успоставља са остатком света. Инвестициони токови који обезбеђују интернационализацију и уклапање у динамику светског тржишта, поред трговине, обележавају садржај и интензитет тих односа. СДИ са својим позитивним ефектима на привредни раст земље домаћина, мењају

свест људи који су били скептици према истима, па је данас све више земаља спроводи активну политику привлачења страног капитала. Постати, а нарочито остати атрактивна дестинација за стране инвеститоре није нимало лак посао. Глобални раст токова СДИ крајем XX и почетком XXI века значајно је утицао на економски развој многих земаља у свету. Управо је UNCTAD-ов World Investment Report веома значајан за анализу глобалних токова СДИ, како би се предузеле мере на привлачењу одређених страних инвеститора.

ЛИТЕРАТУРА

Дашић, Б. (2011) Стране директне инвестиције и регионални развој Србије, Земун, Невен.

Ковач, О. (1994) Платни биланс и међународне финансије, Београд, CESMECON.

Несторовић, О. (2015) Стране директне инвестиције као фактор одрживог развоја Републике Србије, Докторска дисертација, Крагујевац, Економски факултет.

Поповић, Т. (1999) Актуелна кретања у међународном окружењу и Југославија – модел транзиције и транзициони потенцијал Југославије, Зборник радова – Изазови развоја на прелазу у 21. век, Београд, Институт економских наука.

Радевић, Б., Стојадиновић Јовановић, С., Дашић, Б. (2016) Међународно пословање и финансирање, Државни универзитет у Новом Пазару, Департман за економске науке.

Стојадиновић Јовановић, С. (2008) Транснационализација међународне трговине, Београд, Прометеј.

Унковић, М. (2010) Међународна економија, Београд, Универзитет Сингидунум.

UNCTAD. (1991) World Investment Report 1991 - The Triad In Foreign Direct Investment, New York and Geneva, UN Publication.

<http://unctad.org/en/pages/PublicationArchive.aspx?publicationid=622>

UNCTAD. (2017) World Investment Report 2017 - Investment and the Digital Economy, New York and Geneva, UN Publication.

<http://unctad.org/en/pages/PublicationWebflyer.aspx?publicationid=1782>

UNCTAD. (2009) World Investment Report 2009 - Transnational Corporations, Agricultural Production and Development, New York and Geneva, UN Publication.

<http://unctad.org/en/pages/PublicationArchive.aspx?publicationid=743>

<http://unctad.org/en>

<http://unctad.org/en/Pages/aboutus.aspx>

<http://unctad.org/en/pages/DIAE/World%20Investment%20Report/WIR-Series.aspx?Re=1,20>

<http://unctad.org/en/Pages/Publications/TradeandDevelopmentReport.aspx>

<http://unctad.org/en/Pages/Publications/Handbook-of-Statistics.aspx>

Boban Dašić, Radmila Trklja, Jelena Šaranović

SUMMARY

ANALYSIS OF GLOBAL FLOWS OF FOREIGN DIRECT INVESTMENTS UNCTAD'S WORLD INVESTMENT REPORT FROM 2017.

Foreign direct investment represents the main lever of development of national economies, and therefore of the whole world. Today's world as we know it would not be the same place without foreign direct investments. Foreign direct investments have their long history of creation, thus laying the foundation for the transnationalization of the world economy. However, contemporary forms of foreign direct investment experience their expansion in the period after the Second World War, and for the true flourishing of these they are bound by the end of the XX and the beginning of the 21st century. The subject of this paper is the analysis of foreign direct investment flows in the world, that is, an insight into the value of the inflow and outflow of foreign direct investments in the world. The data is taken from the latest World Investment Report from 2017, published annually by the United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD).

502.3:504.5:621.311.22

Гојко Деретић
Факултет за пословне студије, Београд

УТИЦАЈ ТЕРМОЕЛЕКТРАНА НА ЖИВОТНУ СРЕДИНУ И МОГУЋИ ПРАВЦИ ЗАШТИТЕ

Анстракт: Еколошка свест грађана је још увек на ниском степену тако да је потребно више пажње посветити едукацији и решавању проблема загађености воде, ваздуха или земље. Уколико би се сви потенцијали усмерили на заштиту животне средине и околине у којој грађани живе, дошло би до смањења штетних дејстава по становништво. Велики је број градова у Србији који су угрожени утицајем термоелектрана и емисијом штетних гасова.

Кључне речи: термоелектране, заштита животне средине, аерозагађење.

Уводна разматрања

Животна средина јесте скуп природних и створених вредности чији комплексни међусобни односи чине окружење, односно простор и услове за живот; то су сви услови, околности и утицаји који окружују и утичу на развој једног организма или групе организама, утицаји долазе како од живе тако и од неживе природе. Животну средину чини свет природе (биљке, животиње, земљиште, ваздух и вода), који је постојао милијардама година пре човека, и свет објеката, предмета и институција које је човек сам изградио користећи технику, технологију и науку да би створио окружење које одговара његовим потребама и стремљењима (Новитовић 2009:11).

У овом раду говориће се о променама у природи које настале дејством човека, прете да угрозе чак и сопствени опстанак човека као свесног бића. Загадивши воду, ваздух и земљиште, а и са тиме везане ресурсе, човеку прете драматичне последице на локалном и глобалном нивоу. Посебно је алармантна ситуација са емисијом штетних гасова у атмосферу које емитују термоелектране.

Претходна истраживања са овом темом углавном имају исти ток који води поражавајућим чињеницама смерницама за смањење загађења животне средине. Значај овог истраживања огледа се у потреби да се смањи штетно дејство са негативним последицама по природу, а не да се зауставе процеси напредовања човечанства.

Потребно је прилагодити процесе индустријализације природи уместо мењања природе.

Хипотетички посматрано, велики су загађивачи довели до проблема угрожености животне средине и њеног штетног дејства на људе. Близина индустријских постројења штетно утиче на становништво услед аерозагађења, недостатка филтера за пречишћавање ваздуха, излучивање отпада није регулисано тако да су најугроженији респираторни путеви код грађана који насељавају околину.

1. Утицај човека на животну средину

Животна средина представља насељени део Земљиног простора у коме жива бића могу да опстану. Она подразумева комплекс свих утицаја ван одређеног организма, који долазе, како од неживе природе, односно физичко-хемијских услова средине, тако и од других живих бића, те заједно делују на дати организам, на оном месту на коме живи (Квавац, Јованетић 2010:2).

Дешавања међу чиниоцима животне средине, у које спадају: вода, ваздух, сунчева светлост и др., остављају, после дужег коришћења, траг на животну средину у виду промена у конфигурицији тла, воденим токовима, изменама у биљном и животињском систему. Забрињава чињеница да је све последица деловања човека на природу, било директно или индиректно. Штетно дејство људи на природу потиче од потребе да је је прилагоде себи и то услед индустријализације крајем прошлог века и пораста популације.

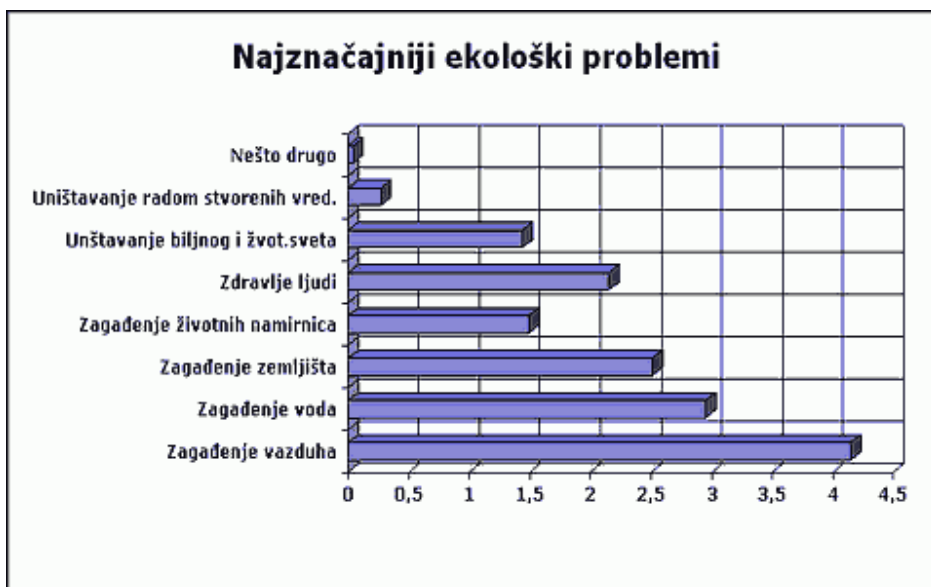
Значај истраживања о штетности дејства на животну средину огледа се у проналажењу смерница како би се проблем ублажио. Велики је значај за друштво у смислу отклањања штетних последица које су неминовност услед индустријске експанзије.

Међу најзначајније еколошке проблеме убрајају се:

- загађеност ваздуха,
- загађеност земљишта,
- загађеност воде,
- загађење животних намирница,
- здравље људи,
- загађеност биљног и животињског света,
- уништавање радом истворених вредности, и др.

Графички приказ набројаних еколошких проблема представљен је у наставку текста Графиком 1.

Графикон 1. Најзначајнији еколошки проблеми

Извор: Истраживање Друштва младих истраживача из Бора

У наставку рада биће набројани највећи загађивачи животне средине и наведен њихов штетни утицај на околину и становништво.

2. Загађеност ваздуха

У градовима се као један од највећих проблема у области загађености јавља загађеност ваздуха и то као последица процеса урбанизације, развоја инфраструктуре и процеса индустријализације. Велики број фактора утиче на степен загађености ваздуха, а они се могу поделити на сталне и променљиве факторе, односно на оне на које човек директно делује и на оне који су му ван домаћаја, и не може их контролисати.

У сталне факторе спадају (Обрадовић, Филипови 2007):

- конфигурација терена, тј. орографски услови и распоред површина и објеката у граду, и

- метеоролошки фактори/елементи (температура и влажност ваздуха, ваздушни притисак, правац и брзина ветра, количина и распоред падавина).

У променљиве факторе спадају:

- повећање/смањење капацитета објеката који представљају емитере загађујућих материја у ваздух,
- изградња нових објеката који емитују загађујуће материје у ваздух,
- промена фреквентности саобраћаја и сл.

Један од највећих проблема са којима се Србија сусреће у вези са загађењем животне средине је штета која настаје услед загађености ваздуха. Проблем загађења ваздуха последица је ниског нивоа еколошке свести као и недостатка општег образовања из области заштите животне средине.

Узроци загађења ваздуха у Србији су: сагоревање горива лошег квалитета, лош квалитет моторних горива, употреба старих возила без катализатора, застарела технологија у индустријском и енергетском сектору, непостојање националног катастра загађивача ваздуха, непостојање националног пописа гасова стаклене баште и неодговарајућа мрежа за мониторинг квалитета ваздуха.

Све наведено је проузроковало бројне проблеме, као што су: загађен ваздух у великим урбаним срединама, допринос оштећењу озонског слоја, појава атмосферских киселих киша, допринос глобалном загревању и појава хроничних обољења респираторних органа, као и угрожавање здравља људи уопште (Бесермењи 2007).

Графикон 2. Загађеност ваздуха угљен-моноксидом

Загађење ваздуха, угљен-моноксидом појединих произвођача у процесу производње у %

Извор: <https://sh.wikipedia.org/>

Сагоревањем фосилних горива испуштају се велике количине угљендиоксида (CO_2) у атмосферу. Посматрано са становишта екологије ово представља основни проблем коришћења фосилних горива. Нуклеарне електране немају овај проблем. Оно што је код њих погубно по животну средину је нуклеарно гориво које је радиоактивно и потребно га је складиштити неколико десетина до стотина година у обезбеђеним подземним базенима.

Искоришћавање необновљивих извора енергије у предности је над експлоатацијом обновљивих извора у том смислу што се добија више енергије.

Енергетски сектор има изразито неповољан утицај на животну средину. Нафтна индустрија и електропривреда, у којима доминирају термоелектране на фосилна горива, спадају у највеће загађиваче животне средине. Практично све делатности у оквиру електропривреде, тј. производња угља, производња, пренос и дистрибуција електричне енергије, на различите начине неповољно утичу на животну средину (Јелисавац 2007: 323-324).

Овај закључак односи се и на ЕПС, где се производња базира на термоелектранама код којих је главно гориво нискокалорични лигнит. Емисијом димних гасова, емитују се разне штетне материје типа угљенмоноксид, сумпордиоксид и прашина.

Услед свега напред наведеног, енергетика је иако незаобилазна егзистенцијална потреба са једне стране, са друге стране представља највећег загађивача животне средине. Потребно је развијати је али уз смањење штете по оклину. Ови циљеви, мада супротни, могу се помирити уз већа издвајања код развијених земаља што није случај са мањим земљама које су прилично сиромашне. Србија за циљ има придруживање ЕУ која инсистира на постизању стандарда заштите животне средине.

3. Појам термоелектране

Термоелектранама се сматрају постројења енергетике која енергију добијају сагоревањем горива. Примена термоенергетских постројења налази се у производњи паре која покреће турбину и генераторе електричне енергије. Претварање топлотне енергије у електричну обавља се у термоелектранама на угаљ.

С обзиром на погонски систем, термоелектране се могу поделити на (Ђонлагић 2005:18):

- парне термоелектране,
- гасне термоелектране,
- дизел термоелектране.

За рад парних термоелектрана користи се угаљ, течна и гасовита горива, у гасним термоелектранама течна и гасовита горива а у дизел термоелектранама само течном горивом.

Највише термоелектрана ради на парни погон где се пара претвара у електричну енергију. У гасним се електранама енергија у електричну претвара употребом гасних мотора. Када се пара и врела вода производе то се ради у топланама, док се комбинована производња електричне енергије, паре и вреле воде обавља у термоелектранама – топланама.

4. Утицај термоелектране на животну средину

Термоелектране у процесу производње електричне енергије стварају огромне количине отпадних материјала, који завршавају у околини, чиме долази до све веће загађености. То је нарочито изражено код термоелектрана са лошим квалитетом угља (лигнита) који се највише троши у термоелектранама лоцираним на самим коповима угља или њиховој непосредној близини. Осим тога у термодинамичком циклусу термоелектране губи се око 50% ослобођене топлотне енергије из угља као отпадна топлота загревајући воду у рекама, језерима, морима и ваздух, а око 15% енергије губи се у димним гасовима, тако да се у електричну енергију претвара само око трећина доведене енергије.¹

Утицај термоелектране на угаљ има неповољан утицај на екосистем. Све ово дешава се услед загађења ваздуха, воде и земље. Термоелектране на угаљ емитују димне гасове, шљаку, прашину, пепео и отпадне воде.

4.1. Аерозагађење

Изложеност становништва наше земље загађењу сумпор-диоксидом знатно је већег обима него у земљама Европске уније. Аерозагађење настаје и од чађи, односно црног дима, пепела и прашкастих материја другог порекла које угрожавају здравље људи и екосистеме (Ковачевић 2009).

Највеће загађење изазивају термоелектране из енергетског сектора. У Београду је највеће загађење потекло од 15 градских топлана појединачне снаге од 50 мегавата.

¹ Штрбац, Д., Гвозденац, Б., Миросављевић, З., „Енергија и окружење“, Скрипта, Факултет техничких наука

Према извештају Комисије за заштиту животне средине Уједињених нација сагоревањем лигнита ниског квалитета у Термоелектрани Обреновац, Лазаревац, Костолац и Колубара производе се велике количине пепела, сумпора и азотних оксида (Ковачевић 2009).

Пепео се производи у количини од 5,5 милиона тона годишње у термоелектранама, а он узоркује загађење воде и земљишта и њихову деградацију.

Слика 1. Аерозагађење у Србији

Извор: <http://www.politika.rs/>

4.2. Загађење околине честицама

Загађивачи који се налазе у ваздуху су респирабилне честице и због свог јако штетног утицаја под сталном су пажњом јавности. Најзначајнији извор честица су термоелектране и саобраћај. Честице се ослобађају у процесу сагоревања из инсталација за грејање.

Респирабилне честице су веома комплексне и могу бити природног или антропогеног порекла. Природно настају од земље, вегетације, вулканских ерупција а из антропогених извора најчешће:²

- у процесу сагоревања као што су чађ од дизел горива или летећи пепео из термоелектрана,
- током фотохемијских реакција, као што је градски смог,
- од ресуспендоване прашине,
- од издувних гасова моторних возила, индустријских објеката где се одвијају процеси н високим температурама, термоелектрана на угаљ, ливницама и челичана, мотора са унутрашњим сагоревањем, спаљивања смећа и др.

4.3. Загађење површинских и подземних вода

Термоелектране загађују воду преко водног транспорта пепела из термоелектране до депоније и тако што термички загађују водоток у који се испушта недовољно охлађена вода којом се хладе турбине. Загађење површинских и подземних вода са депонија угљазначајно је јер се у отпадним водама налазе хлор, фосфати, базе, бакар, гвожђе, цинк и друго.

5. Утицај термоелектрана на здравље становништва на примеру ЕПС

Утицајем термоелектрана ЈП Електропривреда Србије на здравље становништва бавила се невладина организација Environment Energy Mining Watch Balkans и из њихове презентације може се закључити са је највећи емитер штетних гасова термоенергетика са транспортом угља. Да не би дошло до значајних последица по становништво, овој је делатности наложено да посебну пажњу посвети заштити животне средине.

² Гржетић, И., Хемија животне средине, Ауторизвана предавања

Неколико градова у Србији је на граници загађености, и то из разлога близине електрана које користе у свом раду лигнит. У насељима Обреновац, Лазаревац и Костолац учестала је појава обољења респираторних органа.

Термоенергетске капацитете ЕПС чини (<http://www.esiasee.eu/>, 09.01.2017.).

- осам термоелектрана (ТЕ) са 25 блокова, који сагоревају лигнит, укупне инсталисане нето снаге 5.171 MW. Од тога су две термоелектране са седам блокова, укупне нето снаге 1.235 MW, на територији Косова и Метохије;
- три термоелектране – топлане (ТЕ-ТО) са 6 блокова укупне нето снаге 353 MW, на течна и гасовита горива.

Како би се усагласили са регулативом ЕУ, потребно је да постоје мере заштите у објектима што би значило уграђивање постројења за одсумпоравање димних гасова и електрофилтера високе ефикасности. У том циљу предвиђене су следеће активности (<http://www.esiasee.eu/>, 09.01.2017.):

- ради смањења аерозагађења:

- уградња опреме за континуални мониторинг, смањење емисије/имисије И побољшање стања квалитета ваздуха;
- реконструкција електрофилтера у складу са ЕУ нормама (ГВЕ = 50 мг/м³ чврстих честица) на блоковима који се рехабилитују;
- примена примарних мера за смањење концентрације азотних оксида у димним гасовима у складу са ЕУ нормама (ГВЕ = 200 мг/м³ азотних оксида) на блоковима који се ревитализују;
- увођење постројења за одсумпоравање димних гасова ТЕ у складу са ЕУ нормама (ГВЕ= 400 мг/м³ сумпорних оксида);
- праћење рада на повећању ефикасности производње (смањење специфичне потрошње) са аспекта заштите животне средине;
- подржавање програма топлификације из термоелектрана са аспекта заштите животне средине;
- унапређење постојећих и увођење нових технологија транспорта и одлагања пепела и шљаке (мешањем пепела и воде у односу 1:1), као и замена постојећих новим системима за транспорт и одлагање пепела;
- рекултивација депонија пепела у складу са посебним програмом; поштовање свих норми заштите животне средине при градњи нових објеката и блокова.

- у заштити вода:

- смањење количине и пречишћавање отпадних и зауљених отпадних вода;

- контрола квалитета испуштених вода и праћење њиховог утицаја на реципијенте;
- увођење нових технологија транспорта и одлагања пепела којим се минимизира негативан утицај на загађивање вода (површинских и подземних);
- изград водених завеса бунара око депонија ради заштите подземних вода и земљишта у околини.
- **ради укупних ефеката:**
- економска валоризација коришћења пепела и шљаке као секундарне сировине у цементној индустрији, путоградњи и сл.;
- пројекат увођења управљања заштитом животне средине.

Закључна разматрања

Формирање еколошке културе није ни мало лак задатак, поготово када имамо у виду да је у друштвеном понашању деценијама превладавао принцип односа према природи који је имао утилитарни карактер. Психологија, међу другим научним дисциплинама, покушава да нађе адекватан начин на који би се свест о проблемима екологије подигла на виши ниво. У раду је указано на неопходност праћења утицаја који термоелектране имају на заштиту животне средине. Чињеница је да је јако штетно дејство честица и пепела на ваздух као и на воде било да је реч о подземним или површинским токовима. У обзир су узета и претходна истраживања са овом темом као и смернице за заштиту околине које су утврђене дугорочним стратегијама као и регулативом Европске уније.

У жељи да побољша сопствени квалитет живота човек је себично и немарно користио природне ресурсе, што је резултирало рушењем равнотеже у природи и стварањем низа проблема који, парадоксално, сада угрожавају квалитет живота за који се толико борио. У раду је коришћена метода посматрања и анализе, компаративна метода, прикупљања података. Уколико се на основу оваквих радова скрене пажња јавности на изузетну штетност коју термоелектране емитују гасовима, можда се покрене колективна свест у смеру заштите животне средине.

ЛИТЕРАТУРА

- Бесермењи, С. 2007, „Загађење ваздуха у Србији“, ПМФ, Нови Сад, Зборник радова.
Ђонлагић, М. 2005, Енергија и околина, Принтком, Тузла.

Гржетић, И., Хемија животне средине, Ауторизована предавања.

Јелисавац, С.2007, „Дугорочне тенденције кретања на светском енергетском тржишту“, Институт за међународну политику и привреду, Београд.

Ковачевић, Н.2009, „Облаци црног дима и пепела“, Политика, 10.01.2009.год.

Крвавац, Љ., Јованетић, В. 2010, Водич кроз заштиту и унапређивање животне средине, Ужички центар за права детета, Ужице.

Новитовић, О. 2009, Заштита животне средине, Ауторизована скрипта, Ужице.

Обрадовић, Д., Филиповић, Д. 2007, Квалитет ваздуха у општини Лозница – Карактеристике главних извора загађења, Гласник српског географског друштва.

Штрбац, Д., Гвозденац, Б., Миросављевић, З., „Енергија и окружење“, Скрипта, Факултет техничких наука.

<http://www.esiasee.eu/>

<http://www.politika.rs/>

Gojko Deretić

SUMMARY

INFLUENCE OF THERMAL POWER PLANTS ON THE ENVIROMENT AND POSSIBLE WAYS OF PROTECTION

Environmental awareness of citizens is still low, it is necessary to pay more attention to education and solving problems of pollution of water, air and soil. If all of developmental potential was focused on environmental protection and the environment in which citizens live, there would be a reduction in harmful effects in population. A large number of cities in Serbia are affected by the impact of thermal power plants and the emission of harmful gases.

614.2:376.1-056.262(497.11)

Zorica Savković
Fakultet za specijalnu
edukaciju i rehabilitaciju
Vesna Žigić²
Fakultet za specijalnu
edukaciju i rehabilitaciju

SAVETOVALIŠTE ZA SLEPU I SLABOVIDU DECU I NJIHOVE RODITELJE NA TERITORIJI SRBIJE

Apstrakt: U radu dajemo nacrt za organizaciju savetovališt za sepu i slobovidu decu injihove roditelje. Dugoročnim proučavanjem ovog problema i sagledavanjem pratećih nedostataka na koje nailaze slepa i slobovida deca, ali i njihovi roditelji, a rukovodeći se deklaracijom o pravima deteta došli smo na ideju za izradu ovog rada. U radu smo skrenuli pažwu na organizacione problem I wihovo rešavawe kao I na ciljeve same ustanove koji su postavljeni pred njom.

Ključne reči: savetovalište za slepu I slabovidu decu, roditelji, deklaracija o pavima deteta.

UVOD

Imajući u vidu tešku socijalnu, materijalnu i zdravstvenu situaciju u našoj zemlji, stopu siromaštva koja beleži neslavne rekorde i klimu u kojoj se mnogo pažnje ne posvećuje deci sa posebnim potrebama i roditeljima te dece, posle bezbroj urađenih studija nameće se odluka za osnivanjem *Savetovališta za slepu i slabovidu decu i njihove roditelje*.

Savetovalište ima nekoliko jednako važnih ciljeva. Jedan od njih je što bolja adaptacija dece sa tom vrstom razvojnog problema na sredinu, i rad na preostalim očuvanim kapacitetima, kako bi se dete što bolje prilagodilo školskom, vršnjačkom, u budućnosti radnom okruženju. Multidisciplinarni tim stručnjaka kroz kontinuirani rad sa decom i njihovim roditeljima radi na tome. Realizovalo bi se kroz suočavanje problema *uskraćene vizuelne informacije* (više od 80% svih informacija potiču od oka), s jedne strane i posledičnog *problema*

¹ zsavkovi@eunet.rs

² vesnazigic59@gmail.com

komunikacije sa druge strane, ostvarivanjem interakcije sa prirodnom sredinom – *majkom* (roditelj, staralac, porodica) i *prostorom*, primerenom stimulacijom rasta i razvoja (psihomotorike) - kao oslobođenja puta ka sebi – drugim – sebi.

Život i rad u Savetovalištu bi se odvijao u vidu **dnevnog boravka** sa detetom i *roditeljima*, za nadopunu i edukaciju za što svrsishodniji kontinuitet prirodnog življenja deteta, u daljem vremenskom, socioemocionalnom i edukativnom – u porodičnom i šire prostornom ambijentu.

Stručno osoblje

Savetovalište bi radilo 5 dana u nedelji, 6 sati dnevno, sa radnim vremenom koje je prilagođeno savremenim uslovima života i rada roditelja – od 15 časova do 21 čas.

Rad sa klijentima bi bio profesionalan, interdisciplinaran, sastavljen od tima stručnjaka raznih profila.

Zaposleni bi bili visoko (fakultetski) obrazovani, iskusni i afirmisani stručnjaci u različitim segmentima ovog polja rada. Fakultetski obrazovani stručnjaci bi bili iz **dečije oftalmologije, pedijatri, defektolozi**: (tiflopedagozi) – stručnjaci za rad sa slepom decom, somatopedi: stručnjaci za rad na telesno motornoj šemi, oligofrenolozi, **psiholozi** (klinički, socijalni terapeuti), i **volonteri** Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.

Prema individualno sačinjenim programima za svako dete i uzrast, realizovao bi se plan što harmoničnijeg rasta i razvoja – socijalizacije i prepoznavanje osobenih potencijala i potreba.

Naš rad bi se zasnivao na primeni **deklaracije o pravima deteta**.

Sledstveno, školsko obrazovanje, na dostignuti prag socijalnog, emocionalnog i bihejvioralnog dosega (optimalni razvoj) eliminiše «ostrvski» oblik obrazovanja, socijalnu i kuluturološku omeđenost, međuupućenost. To je u društvu i korak kuluturološkog pomaka, zainteresovanosti sredine za sve jedinke podjednako.

Ovaj program nastaje kao odgovor na dugogodišnje izostajanje programa prevencije i organizovanog rada sa decom koja imaju neku vrstu oštećenja vida .

Ne postoji prava i sistematska briga o deci sa poremećajem vida u najosetljivijem dobu – ta deca su ostavljena u biopsihosocijalnom vakumu tj od rođenja do polaska u školu oni uglavnom vreme provode u krugu porodice ili u institucijama za nezbrinutu decu, bez adekvatnog tretmana.

CILJEVI

- Sveobuhvatna briga i rad sa sleporođenom decom (i teško slabovidom; bez/sa kombinovanim smetnjama);
- Ostvarivanje interakcije deteta sa okolinom (majkom, staraocem) i prostorom i prihvatanje sleporođenih u društvu;
- Dnevni boravak i zdravstvena zaštita slepih;
- Zaštita vida;
- Edukacija roditelja sleporođene dece;
- Uspostavljanje i razvijanje međunarodne saradnje i usvajanje novih stručnih saznanja, tehnika i metoda rada iz ove oblasti;
- Stvaranje referentne baze podataka o slepilu kod dece u Beogradu / Srbiji
- Pобољшање uslova života slepe i sčlabodide dece i uopšte dece sa posebnim potrebama
- Buđenje lokalne zajednice i njeno angažovanje na rešavanju problema isključenosti osoba sa posebnim potrebama
- Promocija inkluzije i zalaganje za njeno implementiranje

PROJEKTNE AKTIVNOSTI

Projektne aktivnosti se odvijaju u fazama i kontinuirano. U prvoj fazi, koja traje mesec dana, pronalazi se prostor koji će se koristiti za potrebe Savetovališta, kao i opremanje enterijera. Nameštaj koji će se postaviti u prostorije Savetovališta biće skroman, po decu bezbedan i funkcionalan.

U prvoj fazi predviđena je izgradnja mreže podrške, tj. mreža partnera koji će sa timom Savetovališta sarađivati na ovom projektu:

- Gradski centar za socijalni rad
- Škola za učenike oštećenog vida Veljko Radmanović iz Zemuna
- Domovi zdravlja sa teritorije Beograda (posebno značajno za osobe romske nacionalnosti koji namaju lična dokumenta u ostvarivanju prava na zdravstvenu zaštitu)

Druga faza traje devet meseci i ona podrazumeva pravi i efektivan rad na terenu i rad sa klijentima. Savetovalište ima širok spektar projektnih aktivnosti koje su kreirane tako da obuhvate što veći broj dece sa problemima vida. Pod time podrazumevamo:

- Terenski rad, koji će sprovoditi studenti Fakulteta za Specijalnu edukaciju i rehabilitaciju i studenti psihologije pod nadzorom stručnih profila koji će se smenjivati na nedeljnom nivou (defektolozi različitih profila, psiholozi). Cilj terenskog rada je obilazak novonastalih i starih Romskih naselja i njihovih stanovnika, njihova edukacija na temu zaštite vida i pružanje osnovnog seta informacija o radu Savetovališta.
- Rad stručnjaka različitih profila u samim prostorijama Savetovališta (terapeutski, klinički, edukativni)

Treća faza projekta traje uporedo sa drugom, a ona podrazumeva kreiranje baze podataka o dečijem slepilu i slabovidosti u Srbiji.

Operacionalizacija ove faze podrazumeva:

- Vođenje posebnog dosijea za svako dete/ klijenta Savetovališta. Dosije je sačinjen iz nekoliko poglavlja i popunjavaju ga stručnjaci različitih profila. Prvo poglavlje dosijea odnosi se na socio-demografske podatke o detetu i roditeljima. Druga poglavlja popunjava svaki stručni profil zasebno. Mesečno, roditelji popunjavaju evaluaciju koja treba da pokaže nivo zadovoljstva rada Savetovališta. Dosijei i podaci dobijeni kroz njih koristiće se isključivo naučne svrhe i svrhe kreiranja boljih građanskih politika za osobe sa specijalnim potrebama:

Zaposleni u Savetovalistu moraju poštovati novine u radu

- **Princip bezbednosti klijenta** – posmatrajući ga kao bio-psiho-socijalnu celinu – čija je dobrobit naš prioritet, postupajući i usmeravajući svoju profesionalnu delatnost tako da se ona može posmatrati kao klijentov najbolji interes
- **Princip poverljivosti** – svi podaci, iskazi, zapisnici i dokumenti koji se odnose na klijenta i u kojima se pominje njegovo lično ime i podaci vezani za njega, strogo su poverljivi i ne mogu se koristiti bez njegovog znanja i odobrenja.
- **Princip individualnosti** – osoblje Savetovališta poštuje svakog klijenta ponaosob sa svim njegovim osobenostima i karakteristikama, ne praveći razlike ni prema polu, godinama, rasnoj, verskoj ili nacionalnoj pripadnosti, vrsti ili stepenu oštećenja. Prilagođava svoj rad individualno.
- **Princip dobrovoljnosti** – klijent sam odlučuje o dolasku u Savetovalište i konzumaciji usluga koje ono nudi. Ulaskom u program Savetovališta on dobija sva prava koja su predviđena pravima klijenta i preuzima obavezu da aktivno i savesno učestvuje u životu Savetovališta. Program može napustiti u bilo kom trenutku, nakon razgovora sa koordinatorom ili asistentom projekta u cilju razotkrivanja razloga prekidanja učestvovanja u projektu.

- **Princip participacije** – klijent od samog ulaska u projekat utiče na njegov konačan dizajn. Redovnim evaluacijama i sugestijama klijent menja, poboljšava rad Savetovališta.
- **Princip međusobnog pomaganja i samopomaganja** – razvijanje kvalitetnog odnosa između klijenata i osoblja savetovališta, zasnovanog na poštovanju, prenosu znanja zarad boljeg funkcionisanja i pomaganja u prevazilaženju problema. Takođe takav odnos nije sam vertikalni klijent – zaposleni, već ide i u horizontalnom pravcu roditelj – roditelj.

EVALUACIJA

Evaluacija, kao proces prikupljanja i analizu podataka u smislu uspešnosti i opravdanosti projektnog predloga, vršiće se tromesečno, na početku, u toku izvršenja i na kraju projekta. Sa druge strane, postoji još faktora koji utiču na njenu implementaciju:

- Identifikovanje problema i rada na terenu, pisanje izveštaja sa terenske posete, obraćajući pažnju na broj dece sa problemima vida, jezičke barijere, uslovima u kojima deca žive
- Donatorska pomoć i njena funkcionalna preraspodela,
- Informacije vezane za sprovođenje planiranih aktivnosti i eventualna prostorno vremenska odstupanja,
- Praćenje planiranog budžeta i kontrola troškova,
- Donošenje zaključaka i predloga za nove aktivnosti i efikasnije delovanje,
- Uspešnosti evaluacije doprineće razne ankete, upitnici, diskusije, javni nastupi, kao i predviđeni izveštaji rada.

PLANIRANI BUDŽET

Period od godinu dana bi obuhvatao budžet izložen u tabeli:

1	Osnovna sredstva - prostor			
a	Zakup stana	400	4800	
b	Infostan	100	1200	
c	Struja	25	300	
Ukupno za 12 meseci 6.300				
2	Osnovna sredstva - komunikacija			

a	Telefon	25	300	
b	Internet	15	180	
c	Pošta	10	120	
Ukupno za 12 meseci 600				
3	Osnovna sredstva - oprema			
a	Televizor	200	200	
b	DVD	100	100	
c	Muzička linija	150	150	
d	Radni sto/kompjuterski	60	60	
e	kompjuterska stolica	30	30	
f	polica	100	100	
g	Stolica	12*20	240	
Ukupno za 12 meseci 880				
4	Osnovna sredstva - pokućstvo			
a	Rešo	50	50	
b	Ketl	30	30	
c	Aparat za kafu	50	50	
d	Čaše 12 kom	1.5*12	18	
e	Šolje (komplet 6 kom)	10	10	
f	Kopmet (kasike)			
g	Solje za čaj	10*2	20	
h	Kuhiljske krpe 10 kom	10*2	20	
Ukupno za 12 meseci 198				
5	Angažovano osoblje			
a	Koordinator projekta	450	5.400	6 sati * 5 dana u nedelji
b	Asistent	250	3.000	6 sati * 5 dana u nedelji
c	Higijenicar	150	1.800	2 sata * 3 dana u nedelji
d	knjigovodja	20	240	10% vremena
e	psiholog	250	3.000	2 sata * 2 nedeljno

f	oligofrenolog	125	1.500	2 sata * 1 nedeljno
g	tiflopedagog	125	1.500	2 sata * 1 nedeljno
h	10 volontera	15	1.800	za kupovinu markice
Ukupno za 12 meseci 18.240				
6	Ostalo			
	Kancelarijski materijal	200	2.400	
	Kafa, čaj, sokovi	100	1.200	
	Sredstva za održavanje	50	600	
	Info materijali	100	1.200	
Ukupno za 12 meseci 5.400				

ZAKLJUČAK

Iz napred navedenog lako je zaključiti da se radi o značajnoj i vrednoj ustanovi, koji će biti od opšteg dobra za našu zemlju kao i mladu populaciju - potencijalne roditelje.

Iz više razloga smatramo da će Savetovaliste biti prihvaćeno od strane roditelja, budući da se radi o čvrsto zasnovanom i osnovanom poduhvatu, sa jasnim stručnim i humanitarnim ciljevima od šireg značaja.

Valja napomenuti da se do sada u Republici Srbiji nije u dovoljnoj meri vodila organizovana, stručna i akcija, u smislu kompletno organizovane brige i zaštite sleporođene dece i njihovih porodica kao borbe za obezbeđivanje zdravog potomstva i širenju nataliteta.

Savetovaliste je od javnog interesa, realno primenjivo, u skladu sa zakonskim i stručnim regulativama nadležnih organa.

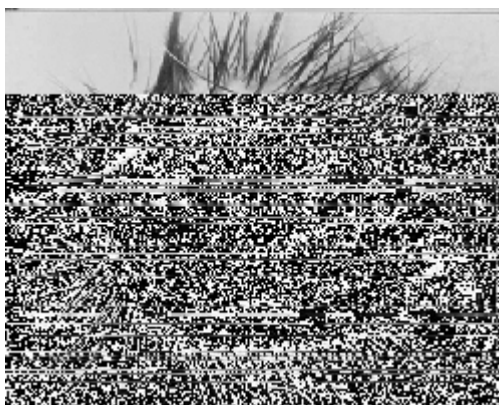
Slika 1.

Dg: Anophthalmos cong. Bill

Slika 2.

Dg: Microphthalmos cong. Bill

Slika 3.

Dg: Retinopathia praematurorum (ROP, RLF)

ЛИТЕРАТУРА

Savković, Z. (1999). Savremena organizacija rehabilitacije monokularnog i binokularnog vida, Dani defektologa Jugoslavije, Novi Sad.

Žigić, V., Stanimirović, D., Radić-Šestić, M., Savković, Z. (2006). Socialization and professional training of blind and visually impaired young people. Xth EARA Conference, Antalya, Turkey, pp.31.

Žigić, V., Savković, Z., Maćešić-Petrović, D: (2009): Sredstva za orijentaciju i kretanje slepe dece predškolskog uzrasta, *Beogradska defektološka škola*, Društvo defektologa Srbije i Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd, br. 1, str. 125-134. I

Dikić, S., Žigić, V. (2010): Orijentacija i kretanje lica sa oštećenjem vida – Peripatologija, CIDD, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd.

Savković, Z. (2016). Optometrija. Beograd: Univerzitet u Beogradu- Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Izdavački centar (ICF). Izdavački centar (ICF).

Žigić, V ; Eškirović, B; Savković, Z. (2017). Prošireni kurikulum za učenike sa oštećenjem vida, Refleksije savremenog doba na vaspitno-obrazovni rad u predškolskoj ustanovi : Zbornik radova sa Dvanestog simpozijuma sa međunarodnim učešćem "Vaspitač u 21 veku", br. 16, Visoka škola za vaspitače strukovnih studija, Aleksinac, str. 103-117.

Žigić, V; Maćešić Petrović, D. (2017). Univerzalni dizajn u edukaciji i rehabilitaciji osoba sa oštećenjem vida“, FASPER, ICF, Beograd.

Zorica Savković
Vesna Žigić

SUMMARY

ADVISORY FOR BLIND AND WEAK SIGHTED CHILDREN AND THEIR
PARENTS ON THE TERRITORY OF SERBIA

In this paper we provide a draft for the organization of counseling for the blind and weak sighted children and their parents. By studying this problem over a long period of time and by observing the accompanying shortcomings that the blind and weak sighted children encounter, as well as their parents, and guided by the Declaration of the Rights of the Child, we came up with the idea for this paper. In the paper we focused our attention on the organizational problems and their possible solutions as well as the goals of the institution in question.

94(497.11)"1915":929(093.3)

Ђорђе С. Петковић
Завичајни музеј у Параћину

**РАТНЕ СУДБИНЕ ТРОЈИЦЕ ЉУДИ ОД ПЕРА ИЗ
ПОМОРАВСКОГ КОНТИГЕНТА ЗА ИНТЕРНИРАЊЕ КРАЈЕМ
1915. ГОДИНЕ**

Апстракт: У раду се презентира ратна судбина из Великог рата тројице знаменитих људи, углавном заборављених, чија је биографска веза са Капијом Поморавља неспорна. Ради се о архимандриту Платону, једно време професору Учитељске школе у Јагодини и песницима Сергеју Михајловићу, рођеном у Ћуприји, живео у Крушевцу и Миладину Николићу Расинском, чија је мајка од славних Протића из Варварина, а као дете је крајем XIX века једно време са мајком живео у Крушевцу и Јагодини, потом се на дуже време настанио у Крушевцу. Повезује их чињеница да су у почетним данима окупације 1915. године били у Крушевцу, да су крајем године, уочи католичког Божића, били похапшени за интернацију. Колона од хиљаду-две људи пошла је из Крушевца, ноћила на пољу код Ћићевца, сутрадан прошла кроз Параћин и наредну ноћ преноћила у топовским шупама гарнизона у Ћуприји. Ту их је нашао Јован Сјенички, пред окупацију изабрани председник општине вароши Параћина, и, уз одобрење немачких власти и сарадњу са председником општине Ћуприја, најмање њих 250 спасао од интернације, изјављујући да их познаје и гарантује за њих. Међу спашенима, били су сигурно архимандрит Платон и Сергеј Михајловић, док то за Расинског није потврђено, изгледа да му је потом суђено у Јагодини.. У раду се прате њихове даље ратне судбине. Архимандрит је живео у Београду и бавио се социјалним и патриотским радом, Сергеј се вратио у Крушевац, касније је интерниран, пуштен је нешто пре краја рата, на интервенцију социјалиста из Беча и Шведске, а Расински је, пошто је осуђен од окупацијског суда у Јагодини, рат провео углавном у злогласном логору Нежидер. Песнике повезује интернација. Показује се, да се чувени стихови „Нико не зна шта су муке тешке, док не прође Албанију пешке“ може слободно проширити и на Србе који су остали под окупацијом, поготово на интерниране.

¹ vladapetovic77@gmail.com

Кључне речи: Велики рат, окупација, интернација, Архимандрит Платон (Јовановић), Сергеј Михајловић, Миладин Николић Расински, Јован Сјенички, Крушевац, Параћин, Јагодина, Београд, Нежидер, Станоје М. Мијатовић.

Уводне напомене

Рат је игра великих, наставак политике оружјем (Клаузевиц) да би се решила спорна питања међу државама. Велики рат, тако назван на почетку, па Европски рат, да би, по укључивању Америке и Јапана, добио свој коначни назив Први светски рат, био је несрећа и за Србију. Она га је најмање желела, јер је била исцрпљена успешно вођеним балканским ратовима. Узимајући као повод Сарајевски атентат, Аустроугарска је напала 1914. године Србију, рачунајући да ће је исцрпљену лако савладати. Напади преко Дрине и Саве, у почетку успешни, окупиран је и Београд, доживели су катастрофу српским победама на Церу, Дрини и Колубари. Непријатељ је избачен са територије Србије, престоница је повраћена у српске руке. Еуфорија победе² с краја 1914. године, заменило је краткотрајно затишје у стрепњи од новог напада. Заробљеници су донели болештине, уз пегавац, колера је харала међу становништвом. Стрепња од новог рата је била оправдана. Пошто се напад једне царевине показао неуспешним, удружују се три, тако да почетком 1915. године Србију нападају са севера армије Немачке и Аустроугарске и са истока Бугарске. Српска војска, на челу са Врховном командом, укључујући

² Еуфорија победе видела се на сваком кораку, тако да можемо поменути два занимљива сведочанства са нашег простора. Параћински штампар Коста Хацивидојковић штампа црквени календар за 1915. годину под бомбастим насловом „Српска победа“ и фотографијом краља Петра на корицама, уз поему „Цер“ јеремонаха Валеријана (Бошњаковића), постриженог коју годину раније у Јошаници. У поеми се дискретно најављује ратна пропаст Аустроугарске, уз величање војводе Степе Степановића, црског победника. У Крушевцу у то време излази „спев за народ“ у римованом десетерцу на исту тему („Битка на Церу“) из пера Миладина Николића Расинског, о чијој ратној судбини ће бити речи у овом нашем раду. Он је још директнији у најави пропасти аустро-угарског царства и стварања словенских држава. Дајемо само закључне стихове: „Цер је узет, вратимо га себи./ Сад, Ћесару, још ћу рећи теби./ Твог пораза овај крвав цветак/ Тек је један жалостан по-четак./ А коначну твоју пропаст скоро/ Објавиће силни руски ор'о./ О томе си ваљда доста слуш'о./ Онда, када у Беч буде уш'о./ И Енглеска кад с фло-том угуши./ Кад Немачку са Француском сруши./ Хеј, Ћесару, жалосни ти дани / Ал' у самој крви избројани./ Преко крви на престо си дош'о./ Па уз крв си и сад с њега пош'о./ Путуј тамо где те пропаст води./ Да Словенски дигну се народи!“ („Битка на Церу“, спев за народ од М. Расинског, Штампарија Алексе Малашевића, Крушевац, 1914, 15.)

остарелог Краља и младог Престолонаследника, сада и Регента, напушта земљу и преко Албаније одлази под окриље Савезника, оно што није остало смрзнуто у оквиру „Албанске Голготе“. Са пером у руци, прешао је Албанију пешке и трећепозивац учитељ Станоје М. Мијатовић, чије студије о Темнићу, Левчу и Белици су још актуелне, а чији је ратни дневник објављен пре десетак година. Са дужним пијететом према њему и осталим нашим страдалницима из тог времена, овде цитирамо само његову својеврсну послератну рекапитулацију:

1641³. 7. I⁴, Воден⁵. Време облачно, ветровито и хладно са кишом. Нешто ми падоше на памет наше тешке и страшне муке и патње, при одступању преко дотле невиђених и нечувених албанских гудура, провалија, брда, река, планина. Помислих, како све то постепено остаје у забораву, и по времену мученици тих дана, који неким чудом и даље остадоше да живе, сећаће се свега као кроз сан. Да, страшни су то дани били. Они се не могу ни описати. А ако се и опишу, потомци неће све поверовати. Мислиће да су то неке легенде. Можда сам на овом месту поменуо, а можда и нисам поменуо све ужасе које сам само ја видео путујући преко гудура и урвина страшне и несрећне Албаније, од Љум Куле до Драча. Дакле, чујте: ... Смрзнути, умрли на сваких 10, 20 и 50 метара... Сео уза стену... Извадио кору хлеба из торбе. Понео је ка устима и тако издахнуо. Ми не верујемо да је мртав. Питамо га, вичемо и дрмамо... Дете легло поред оца. Метуло⁶ му руке у недра. И тако оба завек заспали. Снег их покрива вејавицом, кад гроба нема... Мајка стисла дете у наручје. Нагнула главу над њега. Зинула, да му нешто каже. Па тако и остали да никад више не проговоре... Коњ се опружио, а коњаник поред њега. Принео му шаку сена до уста, па тако оба јунака осташе вечито да се одмарају у снегу испод страшнога Храбра⁷... Убијена и страшно унакажена три младића, од наших несрећних регрута⁸, голи од мајке рођене, метнути крај друма уз обалу, један поред другог, у усправљеном положају... Четири младића регрута, крај неког трага од ватришта, мртава. Крај њих такође мртав, и један старац са

³ Ратни дан из дневника.

⁴ 1919. године, изгледа по старом календару.

⁵ Град на граници између Македоније и Грчке, где је Станоје М. Мијатовић, учитељ из Пољне, за време Првог светског рата, пошто је ослобођен војне дужности, био учитељ избегличкој српској деци.

⁶ Метнуло. Дневник је пун архаизама.

⁷ Реално место или метафора која се може тумачити у разним правцима.

⁸ Међу њима су били и бројни дечаци из наших крајева, у оквиру крушевачке групације, пошто су њима били придодати регрути Тимочке војне области, којој је Средње Поморавље припадало.

преломљеном гранчицом у руци. Око њих неке кости оглодане од живог (непеченог) коњског меса. Снег их вејавицом, такође ревносно и брзо покрива и скоро ће их сасвим покрити... Опет убивени и голи регрути, али не у оном ставу као она три из Ћукуса...Коњ још жив, по мало подигнуте главе и копрца се, мада му је добар део меса са бута скинут и поједен, а на његов труп с једне и с друге стране наслонили главе три заробљеника Аустријанца и два наша трећепозивца и тако издахнули. Грешни коњ их још погледа. Као да би им хтео рећи: 'Што се не дигнете, да устанем'!... Опет мртва два младића регрута. Један метуо на уста прљаву торбицу, а другоме на носу и око уста хиљадама вашију... Један трећепозивац већ 'прибија душу' и скоро ће да издахне. Кад сам му пришао грчевито ме ухватио за скут и једва прошапута: 'Остани овде да заједно умремо'. Погледах га љутито, тргох се и одох... Мужа убили Арнаути. Жена му потрчала у помоћ, клекнула поред њега и почела да вапије, па и њу арнаутско зрно потреви по сред чела. Легла преко мужа и тако остали. А малишан стао крај њих и гласно кука: 'Јао, мој тата, јао, моја мамо, куд ћу ја сад без вас'!... Ну, доста. Нећу више да се сећам тих ужаса, виђених на путу кроз страшну Албанију. Нећу срце и душу поново да узнемирујем и цвилим. Кад би се све виђене несреће исписале, написале би се читаве књиге. Тако их много има. Та гробље је наших мученика највеће и најраспрострањеније. Има га у Албанији, Македонији, Крфу, страшном Виду, у морима, На Корзици, у Бизерти, Алжиру и др. ...Нека свима мученицима и страдалницима нашим који, правде ради свуда посејаше кости своје, ово буде, на данашњи дан сећања, један помен место упаљене свеће. Слава им! (Мијатовић 2004:216).

Овај мали екскурс са теме био нам је потребан, да припремимо читаоца за страхоте које су доживљавали и они у окупираној Србији али и они у интернацији и заробљеништву, што је било скоро исто, ако не још и горе, јер су наши касније у Солуну певушили и стихове: „Благо гузи док хране Французи!“, што је такође код Мијатовића забележено.

Конкретизација теме

Враћамо се на основну тему, на њену конкретизацију. Три личности, чије ћемо ратне судбине овде открити, нашли су се у време пред католички Божић 1915. године у крушевачкој касарни 12. пешадијског пука „Цар Лазар“ коју је окупатор претворио у сабирни

центар за прву интернацију⁹. Биле су то три интересантне личности, људи од пера, архимандрит Платон (Јовановић)¹⁰, једно време пре рата професор Учитељске школе у Јагодини¹¹ и песници Сергије Михајловић¹², берберин, пре рата познати крушевачки социјалиста, родом из Ћуприје и Миладин Николић Расински¹³, професионални

⁹ До сада се о овој интернацији није писало. Само је, колико знамо, у једном тексту поменут. Др Марко Леко, председник Главног одбора Српског Црвеног крста, у једном свом послератном извештају о свом раду у првим данима окупације у Крушевцу, бележи: „11. XII. 1915. г. члан нашег Г.О. г, Драг. Ђорђевић отеран је стражарно у круг код касарне 'Цар Ларар', где је било око хиљаду наших људи, који су сутра дан спроведени пешке, ако се не вaram, у Параћин ради интернирања. Успео сам преко команданта места да се истог дана пред вече г. Ђорђевић ослободи и врати у свој стан“. (Тасић 20001:54.)

¹⁰ Сама чињеница да се ради о потоњем бањалучком владики, масакрираном од стране усташа 1941. године, довољна је да га представи савременом читаоцу и оправда актуелизацију приче о њему у овим јубиларним годинма. О њему опширније може да се информише из биографске студије, из које цитирамо о њему с почетка приче, када се 1915. нашао под окупацијом у Крушевцу: „Какав је Платон изгледао, и како је на њега деловао слом српске одбране прича и прота Урош Бујишић, парох при храму Вазнесења Господњег у Београду. Ево шта он каже: 'Видео сам арх. Платона, негде одмах пошто је наша војска отступила. Био је утучен, а његове поцепане мантије приказивале су га као бедника, био је у друштву Драгољуба Поповића, пароха радовашничког. Овај је свештеник ишао од цркве до цркве и скупљао помоћ за архимандрита.. И сам сам му нешто новаца дао. Познавајући архимандрита Платона из времена цркве славне битке, а видећи га у овом бедном стању, нијесам некако могао веровати да ће окупацију жив издржати. Био је то живи леш.“ (Дурковић – Јакшић, 1986: 84)

¹¹ „... зато је 1. фебруара 1906. године добио премештај 'по потрби службе' у мушку учитељску школу у Јагодини. Овај премештај извршио је министар просвете и црквених послова Љуба Стојановић, исто као и први 1903. године у Алексинац.“ (Др Љубомир Дурковић – Јакшић, Исто, 47.) По доласку у Јагодину положио је професорски испит и добио звање: „Платон се био почео спремати за професорски испит још 1903. године, али је морао да прекине рад око писања домаћег рада, због одласка у Дечане. Почетком 1906. године положио је професорски испит, из групе догматско-моралног богословља, са оценом једногласно. Писмени рад израдио је: Догматичке одредбе Тријенског Сабора, чији су неки одломци објављени доцније у црквеним часописима. После положеног професорског испита постављен је за професора 29. априла 1906. године.“ (Исто, 47-48.)

¹² Михајловић, Сергије (Ћуприја, 1888 – Крушевца, 1943), берберски радник, песник. Био је без школе. Ангажован у Радничком друштву „Слобода“, које је касније прерасло у „Абрашевић“ Постао члан КПЈ 1920. године. Године 1916. интерниран је у Аустрију, одакле се враћа пред ослобођење 1918. године. Стрелан на Слободишту код Крушевца 29. VI 1943. године. Песме су му штампане у више листова и часописа, како у Крушевцу, тако и ван њега, у Београду, Сарајеву, Нишу. Заступљен је у два антологијска зборника. Крушевачка „Багдала“ је 1973. објавила збирку „Песме“, коју је приредио др Милован Гочманац. (Симоновић, 2011:279)

¹³ Николић, Миладин К. Расински (Смедерево, 1880 – Крушевац, 1940), песник и уметник. Потомак, по женској линији, кнеза Милића, ражањског кнеза из Првог српског устанка и његовог сина устаника проте Стојана из Варварина, чувене

песник и рецитатор, који је рођен у Смедереву, али је, по смрти оца, једно врем са мајком и сестрама живео у Јагодини, касније годинама у Крушевцу. Само за Расинског знамо да је из тог привременог логора безуспешно покушао да побегне.

Укључивање Јована Сјеничког

На пут су их повели на сам дан (види ироније!) католичког Божића. Пут од Крушевца до Ћуприје пешице су прешли за два дана, тако да су једну ноћ провели на отвореном пољу код Ћићевца. Ми ћемо изложити шта је о њима записао у књизи својих окупацијских успомена Јован Сјенички, председник општине параћинске:

„Тек што сам ручао, кад ми дотрча неко из општине, по коме ми секретар Ђермановић цедуљом јавља: 'Овога часа протераше Аустријанци за Ћуприју масу наших људи, може бити око две хиљаде, међу њима десетина наших свештеника са архимандритом Платоном на челу'. Немадох времена да размишљам, да ли и шта могу ја ту помоћи, већ навукох капут и пођох да успут направим комбинацију шта се може предузети и шта учинити. Јест, али шта да мислим и премишљам, кад ме на мојој капији пресретоше ваздан жена, узбуђених и уплаканих, које ме преклињаху да спасем њихове, јер свака је мислила, и на основу тога тврдила, да је међу протеранима или њен муж или син, Видела га, разуме се, није, али бол и очајање створили су у ње тако јаку претпоставку да је свака, жена или мајка, осећала да је међу протеранима њен муж или син. Једва умирих те жене. Обећах учинити што могу, и бејах већ измакао улицом, праћен и даље вапајем тих сиротих жена...“ (Сјенички 1930:31).

Пошто се за та два месеца окупације највише приближио аустријском капетану Цанклу, отишао је најпре да се с њим посаветује, да види да ли се у таквој ситуацији може шта учинити. После размене мишљења, капетан Цанкл одлази код команданта етапне команде у Параћину, резервног потпуковника, грофа Шверинга. Гроф је

фамилије Протић. Име веома присутно у периодици с краја XIX и с почетка XX века. Бавио се и новинарством. Кум на крштењу му је био знаменити Драгиша Васић, књижевник. После очеве смрти, у шестој години, с мајком живео у Јагодини и Крушевцу, где је завршио шест разреда гимназије. Радио је у почетку као порезник (1910), потом се посветио књижевном раду. Издржавао се писањем и рецитовањем песама наших и страних аутора. Живео највише у Београду и Крушевцу. За време Првог светског рата издавао је у Крушевцу *Телеграме са Бојишта*. Због епа „Борба на Церу“ Аустријанци су га извели на војни суд и спровели у логор Нађмеђер па Нежидер. Библиографија му је обимна. Видети опширније у поменутој *Енциклопедији Крушевца и околине* Слободана Симоновића, одакле су узети биографски подаци.

био човек финих манира, тог дана и добро расположен, али, пошто је саслушао молиоца, изјавио је да ту не може помоћи, пошто је Крушевац под Аустроугарском контролом. На крају, посредовао му је за пријем код свог команданта у Јагодини: „Није прошло ни пола сата, а командант ме позва и на моју превелику радост саопшти ми, да је ђенерал одобрио да се пусте и ослободе интернирања сви они, за које ја изјавим да их познајем и за њих гарантујем. Једва нађох речи којима грофу заблагодарих и он нареди, да сутра ујутру одемо ја и његов ађутант у Ћуприју и извршимо наређење ђенералово, а у Ћуприју је јављено команди да задржи транспорт“ (Сјенички 1930:32).

Овде је интересантно запазити чињеницу да се интернирци не транспортују возом из Крушевца, што се да и разумети због пребацивања из воза у воз у Сталаћу, али је то могло да буде учињено из Сталаћа, што, уз нашу напред стављену опаску да се то чини на њихов празник, католички Божић, оставља веома ружну слику, у најмању руку, да је уствари то својеврсна припрема за малтретирања и страдања којима интернирци у наредним данима треба да буду изложени.

Догађање у Ћуприји

„Рано стигох са ађутантом у Ћуприју и одмах нас два аустријска официра из тамошње команде, одведоше у касарну и шупе где беху смештени они, који су јуче дотерани. Сама појава немачког ађутанта, и ако поручника, била је довољна, да и аустријски капетан одмах увиди, да је ствар важна и зато одмах сви пожурише да изврше наређење ађутантово, да се изведу и пофронте сви они који су били затворени по шталама и шупама тамошње касарне. Једно Аустријанци нису знали, а то је: ко сам ја? Видећи да ме немачки поручник пушта десно од себе, они су мислили да сам ја доктор, а, доцније, сазнадох да су то мислили и неки од наших људи, које ослободих и који ме лично нису познавали“ (Сјенички 1930:32-33).

Договорено је било, да за свакога кога познаје, то гласно и каже, и да тиме гарантује за њега да се неће бунути против окупацијске власти. Сјенички признаје да једва да је приметио њих десетак које је у животу видео, углавном Београђана, пошто је он родом из Београда, а после студија у Бечу, држао је у Параћину кланицу. Ево у каквом друштву су били архимандрит и наши песници, доминирали су Београђани, пошто се њих при писању мемоара Сјенички најбоље сећао:

„Први, који из шупе изађе, беше архимандрит Платон, и како

изађе он сиромаш седе на блатњаву земљу. Марширајући преко четрдесет километара, преноћивши једну ноћ на отвореном пољу, код Ћићевца, а другу у хладној шупи, сиромаш архимандрит беше малаксао и не могаше се на ногама држати. Из исте шупе, која изгледа беше одређена за 'интелигенцију' изађе Светозар Гођевац, индустријалац, Алекса Анђелковић, касациони судија, Јоца Симић, судија, Љуба Симић, пуковник у пензији, Бора Поповић, адвокат из Ћуприје, Душан Херкаловић, свештеник са још осам попова, Милутин Чекић, драматург народног позоришта, Ђока Јосимовић, конзул, Гаврило Леви, адвокат, Риста Трајковић, учитељ са сином, Милан Ђорђевић, генерални директор пошта, покојни Сава Тутунџић, контролор пошта, Стојан Адашевић, начелник железничке дирекције, Никола Деда, адвокат, Милан Петковић, директор гимназије, Драгомир Вучковић, судија, Милутин Димитријевић, апотекар, Живко Степић, виши железнички чиновник са сином, и са њима једна маса наших београдских Јевреја и људи из разних крајева Србије, који беху избегли и задржали се у Крушевцу.// У овој гомили била је још и маса ђака, деца од шеснаест година. Међу њима синови Ђоке Димовића, Ђоке Димитријевића и Тричка из Београда, син покојног Свете Симића, посланика у Софији, сада конзула у Задру, син Рашића из Крушевца итд, итд“ (Сјенички 1930:33).

То што их он сада у мемоарима овако чисто и бројно набраја, не оповргава оно што је напред речено, да их је једва десетак познавао. Он то пише много касније, вратио се у Београд још за време рата, по доласку бугарских власти у Параћин, тако да је многе од њих сретао касније и ближе их упознао.

О дирљивом сусрету са једном од таквих људи, Ристи Трајковићу, тада учитељу у Крушевцу, а касније у Београду, сам Сјенички бележи: „Приђох му и рекох: 'Познајем ја вас двадесет година!' – и дадох знак да изађе из фронта, што он не учини, већ ми полугласно рече, показав позади себе: 'Ово ми је син!' Погледах а позади оца стоји у фронту леп дечко, који не могаше бити старији од 16 година. Дадох знак те и он изађе. Тај моменат остао је Ристи Трајковићу у вечитој успомени, те и он данас када ме сретне, он ће пожурити да ме поздрави и да опет, можда по стоти пут, понови своју благодарност. 'То се никад не заборавља', - поновио би увек Трајковић из душе једног честитог човека“ (Сјенички 1930:34).

Све оне које је Сјенички ослобађао уписивао је у посебан списак Корнел Хоровиц, тадашњи секретар ћупријске општине, иначе штампар из Београда. Ослобођено је тада од интернације доста грађана, он зна само за списак од 250 људи, пошто му је тај списак

оставио гроф Шверинг када је напустио Параћин¹⁴. У својој књизи дао је копију његовог краја. Последње име је Влајка Стефановића из Крушевца, и испод тога својеручно је испред свог потписа написао на немачком: „Ја гарантујем за ове људе“ (Сјенички 1930:35,48).

Са ослобођенима се опростио тако, што их је упозорио на последице које и по њега и по њих могу да настану ако се у будуће не буду одговорно понашали према окупатору:

„Свима ослобођенима саопштих да изађу пред касарну, где им онако око мене окупљеним саопштих, да им стоји на вољу остати у Ћуприји или поћи у Параћин. А, сем тога, умолих све да воде рачуна о великој одговорности коју сам ја натоварио себи на главу, која може лако одлетети, ако би они на то заборавили.

Сви ми обећаваху да не треба да бринем. Света Гођевац, и још неки, са сузама у очима приђеше да ми благодаре, и да ме увере да не треба да бринем. Један пак од ослобођених приђе ми и шапну, да сам, међу осталима, ослободио и Стојана Адашевића, шефа станице из Крушевца, који је, вели, на дан убиства аустријског престолонаследника, од одушевљења лупио своју црвену шефовску капу о земљу, па се тај добронамерни човек боји да ја не бих са тога страдао. 'Ни бриге вас', одговорих и кренух за Параћин колима, у која узех тројицу од госпoде која не могаху ићи, а за мношћем крену још маса људи и ако уморних ипак веселих и расположених“ (Сјенички 1930:34-35).

Сјенички бележи и оно што је био учинак и допринос тадашњег председника ћупријске општине, што је не само због публикације за коју се овај рад пише, лепо поменути: „За време писања спискова ослобођених, вредни и честити Ђока Лазић, председник општине ћупријске, 'ослобођавао је' оне који беху на левом крилу 'и ближе капији' без икаквих формалности, како је ког стигао, користећи се ситуацијом која је створена мојим доласком. Тај честити човек беше се постарао те је по домовима у Ћуприји испечено доста хлеба за ове јадне људе и постарао се за кола за све који не могаху ићи“ (Сјенички 1930:15).

На списку, као што се види, наших песника нема. Међу-тим, када је Јовану Сјеничком после рата суђено за велеиздају¹⁵, међу

¹⁴ Када су се после рата срели у Берлину, гроф му је рекао да је прекомандован из Параћина због спашавања попова у Ћуприји, јер је за свештена лица постојала посебна наредба, у смислу обавезне депортације.

¹⁵ Суђено је и Ђоки Лазићу, ћупријском председнику. Сјенички је ослобођен, за Лазића нисмо нашли податке. (Сјенички 1930.) Синдром Вука Бранковића је код Срба веома јак. Добрица Ћосић на једном месту с правом каже, да Срби људе деле на јунаке и издајнике, за њих трећи нису битни. Међутим, по његовом мишљењу,

онима који су писали петиције у његову корист, односно бранећи га, налази се и једно писмо из Крушевца са педесетак потписа, међу којима је и Сергије Михајловић.¹⁶ Што се Миладина Николића Расинског тиче, он је, пошто му је пропао покушај да побегне још у Крушевцу, о чему у својим сећањима из Ниждера пише, свакако је у том контингенту за интернацију био. Питање је само, да ли је био међу ослобођенима, па је касније, као и Сергије Михајловић, поново допао интернације, или није био међу ослобођенима у Ћуприји, већ је у интернацију отишао са првим транспортом. То што у својим сећањима из Неждера пише да му је суђено у Јагодини, за цитирани спев „Битка на Церу“, не мора да значи да већ није био у логору, јер је било случајева, да се интернирци спроводно воде пред надлежни суд у своме крају, да им се суди.

Платон под окупацијом

Платон је један од оних који ће целог живота памтити оно што је за њега и његове сапатнике из колоне за интернацију учинио Јован Сјенички. Ево шта он сам о томе пише Сјеничком у писмима из Крушедола 1935. године:

„За мене специјално ту је промакао један тренутак где бих сигурно погинуо. Али сигурно као што су два и два четири! Кад смо се после твога заузимања и гарантовања за свакога, и за све осетили слободни (...) ти си ми љубазно пришао и братски запитао: 'Шта мислиш сад? На коју ћеш страну? Требаш се негде настанити и живети?'. Изнемогао и душевно утучен одговорио сам: 'Па, најприродније би било да одем у манастир. Ту је близу Раваница. Тамо бих имао ваљда, најповољније потребе за живот: топлу собу и проје... Тако смо бар рачунали нас неколико свештеника... 'Али, не, драги мој владико. То никако да не чиниш. Ни говора о томе. Па ти не знаш, тамо су Бугари... Сигурно је да ћеш и ти проћи као и толики други, јадни наши свештеници... Убиће те...'

Кроз тебе, кроз твоја праведничка уста говорило је провиђење Божије. Опомена твоја деловала је на мене као муња. Одмах сам се тргао, и по твојем позиву кренуо за Параћин, где је још била зона Немачка. Тамо си ме ти као претседник општине, братски сместио,

нацију не спашавају јунаци већ „сналажљиви људи“, они који зависно од ситуације чине нешто не само за себе него и за друге.

¹⁶Не даје се списак крушевачких грађана, пошто ће бити објављен у раду о тој интернацији који су за скуп о Првом светском рату, који је организовала Народна библиотека у Крушевцу, припремили и предали за зборник Миломир Стевић и Ђорђе Петковић (Сјенички 1930:73).

да будем на стану, и косту у честитој и чувеној кући покојног свештеника нашег званог поп Заке Петковића.

Необавештени неки су ипак отишли у манастир Раваницу, међу њима и јерођакон Агатангел, наш калуђер – светогорац. После неколико дана чули смо да су све наше у Раваници Бугари поубијали. Да није било, дакле, тебе, да ме ниси опоменуо на опасност, понављам, сигурно је, да би и ја исто тако по незнању отишао и, наравно, погинуо. (...)

Идем у мислима даље, сећам се доласка Бугара у Параћин и твоје уважене и родољубиве акције да спасеш главе нама свештеницима, који се затекосмо у Параћину и околини. Уколико се сећам, двадесет и више свештеника захваљују за свој живот Богу и теби¹⁷, драги мој Јово, да није било тебе, да нас опет помоћу Немаца пребациш преко Мораве на територију где није било бугарске власти, нас би, то је сигурно, Бугари поклали, као и оних сто педесет наших другова што поубијаше на најстрашнији начин. Зар се то може и сме заборавити, драги мој Јово?“ (Дураковић-Јакшић 1986:60-81).

Платон у Београду

По доласку у Београд, архимандрит Платон се суочавао са различитим проблемима, посебно егзистенцијалним. Међутим, када му је од стране београдског проте, постављеног од аустријских власти, дата парохија, с тим да истовремено буде и старешина манастира Раковица, осетио је у тој намери власти жељу да га уклоне из Београда, пошто се почео бавити јавним и илегалним патриотским радом, он је то одбио. Утолико пре што је прегледом финансијског стања манастира Раковице схватио да он ту може само да се компромитује пред српском влашћу, по њиховом повратку из Солуна, бар смо ми такав утисак стекли читајући одговор који је у вези са тим морао дати Генералном гувернеру. Очигледно је да је његово одбијање званичних функција за време окупације било мотивисано и дубоким патриотским разлозима. Најбоље да цитирамо шта он о томе, пошто је код власти опањкан и запређено му интернацијом, отворено окупаторској власти о себи пише, бар према сачуваном концепту писма из 1917. године:

„Иначе, још сам непрестано био под сталним страшним утиском, да ми је пропала отаџбина, те ми уистини и није било ни до

¹⁷ Ову тему смо потпуније обрадили у раду презентираном на научном скупу о Првом светском рату, чији је организатор био Центар за културу у Пожаревцу, а одржан је 28. јуна 2015.

чега... Ово моје тврђење може се проверити и у самом Гувернману. Нека се извиди, да ли сам ја за ових петнаест месеци кадгод шта предузимао, тражио какво место, или да сам кога пањао, клеветао и радио коме о глави? Уосталом, што се мојих личних амбиција тиче, могу свакога уверити, да се осећам још пре тридесете своје године потпуно задовољан. Своје скромне жеље задовољио сам већ тиме, што сам, као син сиромашних родитеља, успео да се још од ране младости солидно школујем, и овде и на страни, имам факултетску - теолошку спрему, што ми је по положеном државном испиту и наша државна власт, чији сам чиновник, дугогодишњи професор и наставник школске омладине, а већ и црква ме је, са своје стране, тако исто лепо награђивала, свима наградама, чиновима и почастима, у знак јавнога признања за мој рад, за моју љубав и ревност у школи и цркви. У последње време био сам постављен за члана Великог духовног суда. Све то очито показује, да ја нисам имао разлога да будем безобзиран и преступни каријериста, а најмање да некаквим ружним методама и одвратним средствима себи и цркви стварам проблеме, у данима када је заједно с црквом допао ропства и тешке беде цео мој народ, када је отаџбина дочекала најцрње дане. Што ће ми положај, на што ми каријера, када видим свуда око себе очајање, крајњу сиротињу и општу народну беду?!

И кад целина страда, и преживљује тешку кризу, зар би ја имао срца, један делић те велике целине, што се зове народ, да стварам себи некакво лично благостање и угодности на рушевинама народног живота...““ (Дураковић-Јакшић 1986:62-63).

Очигледно је да Платон жели да остане у Београду, а имао је дубоке разлоге за то. Био је на извору информација, како из земље, тада подељене на две територије, аустроугарску и бугарску, тако и из иностранства. Успоставио је стални контакт са Митрополитом Димитријем, који се тада налазио на Крфу, где је била и српска Влада. Њему је доставио спискове о страдалим свештеницима, о онима који су у тешком положају у земљи или интернацији, посебно о тешком положају свештеничких незбринутих породица, уз молбе да им се материјално помогне. Ангажовао се око пружања информација, давања гаранција за пуштање из интернција, на слању помоћи. Преко њега је стизала финансијска помоћ за поједина свештена лица, али су преко њега ишла и писма из иностранства, да би сигурно стигла онима којима су намењена. Од свега тога, социјалног и патриотског рада, одабрали смо да овде прокоментаришемо само једну акцију. Она се односи на упознавање европске јавности са страдањем народа, а посебно свештенства, под бугарском окупацијом. За њу смо се определили у последњем тренутку. Била је у најужем избору још

једна тема, успостављена веза и ратно комуницирање са Митрополитом Димитријем.¹⁸ Њу смо оставили за посебан рад, пошто смо дошли до нових материјала о томе и желимо да их проучимо, пре него што их будемо користили. Овим избором се не занемарују оне само наизглед ситне активности којима је као свештено лице од ауторитета архимандрит Платон настојао да очува виталитет народа, бројне и разноврсне активности на очувању његове духовне и моралне снаге.

Најзначајнији патриотски чин

Из Платоновог посебног интересовања за стање народа са територије која је била под бугарском окупацијом, произашла је у једном тренутку обимна компромитујућа документација о понашању окупатора од огромног политичког значај. При том послу, посебна помоћ му је пружена од Стевана Радосављевића – Бдина, професора и познатог преводиоца. Он се прихватио деликатног посла, да тај материјал илегално однесе у Беч и уручи га политичким пријатељима из Југословенског одбора, Пошто се у то време и Јован Сјенички нашао у Београду, где се бавио откупом стоке за једну фирму из Беча, посебно оне која је шверцована преко Мораве са бугарске територије, те је од тога имао лепе приходе¹⁹, Платонов пријатељи су му се обратили за помоћ, односно да финансира овај ризикантни подухват:

„Једнога дана дођоше мојој кући Добра Ружић²⁰ и Стева Радосављевић – Бдин. 'Дошли смо да код вас попијемо једну кафу из неких црних шоља о којима ми Стева прича,'- рече ми Добра Ружић здравећи се.

Док ја наредих да се донесе кафа, Ружић ће рећи: „Стева и ја дошли смо код вас једним важним и врло поверљивим послом. Стева и архимандрит Платон покупили су податке о зверствима које су Бугари починили над српским свештеницима и осталим нашим живљем. Та зверства Бугара не треба да остану непозната Европи и ја сам се са Стевом споразумео, да је најбоље то доставити Југосло-

¹⁸ Митрополит Димитрије био је врховни поглавар СПЦ у Краљевини Србији. После стварања Краљевине СХС, устоличен је за првог Патријарха СПЦ.

¹⁹ „Трговање са Гертнером ддонело ми је зараду, разуме се не оне милиаоне које су неки сањали по ослобођењу, али ипак толико, да сам могао живети и ја и моја породица и поред нас многи и многи други.“ (Сјенички, 1930: 56.)

²⁰ Професор Добра Ружић се прославио чињеницом, да је у Крушевцу, пред самом окупацијом, нашао међу архивском грађом оригинал Мирослављевог Јеванђеља и предао га Престолонаследнику. Пренето је преко Албаније и сачувано од пропасти.

венском одбору бечког Парламента, како би се та зверства изнела у једној интерпелацији, а тиме упознала и цела Европа. Ти подаци не могу се друкчије доставити, него да их Стева однесе у Беч, али, за то треба пара. Ја и госп. Михаило Јовановић, председник Касације, покушали смо да код трговаца, који имају новаца, скупимо потребну суму за тај циљ, али смо одбијени. Изгледа да се људи боје, да се може за то сазнати и да могу допасти одговорности. Мени је познато шта сте ви урадили за наш народ док сте били у Параћину, па сам дошао да вас молим, да учините још једно не мало патриотско дело тиме, тиме што ћете Стеви ставити на расположење потребну суму новаца да оде и сврши овај посао у Бечу²¹. Моја је пак брига кад се наши врате..." (Сјенички, 1930:58.). Сјенички је, без много премишљања, обезбедио пет хиљада круна (Дураковић-Јакшић 1986:64).

За обављање тог посла: „У Бечу се Бдин састао са г.г. Корошецом, Станеком, Хаберманом и Ф. Мајцеком, секретаром Југословенског одбора и дао г. Корошецу податке о зверствима бугарским. На основу тих података г. Корошец и другови поднели су тада чувене две интерпелације о бугарским зверствима. Те су две интерпелације донеле и резултат, јер је Европа сазнала за та зверства и, несумњиво, по савету Беча и Берлина, Бугари су од тада напустили тај систем прогањања у окупираној Србији“ (Сјенички, 1930:58).

Коментаришући овај догађај, Платон истиче и неке нове моменте којих нема код Сјеничког, и овом догађају даје свој печат: „Мислим се нешто, да је све ово за данашњу генерацију, можда гола прича, али та генерација треба да зна, да је материјал, који је твојом помоћу Стева Бдин однео у Беч послужио оним двома интерпелацијама, које су г. Корошец и другови тада поднели бечком парламенту, и да су те интерпелације дале велики резултат, јер је тада наређено, да Гуверман у окупираној Србији, не сме у будуће извршити смртне казне док то не одобри аустријска врховна команда, само се томе и може захвалити што се отада престало са вешањем у Србији, а и бугарска зверства су одмах престала. Не прочитах нигде, од ослобођења до данас, да ли макар ко рече једно хвала г.г. Корошецу²²,

²¹ Путни трошкови и штампање брошуре. Уз то, Сјенички му је обезбедио код лекара своје деце лекарско уверење, о потреби лечења у Карлсбаду, ради добијања пасоша за путовање.

²² „Када сам ја 1919. године ухапшен као велеиздајник, онда је Стева Бдин не мало револтиран отишао г. Корошецу, који тада беше потпредседник Владе, да му саопшти да је за велеиздају ухапшен онај човек чијом је помоћу он дошао у Беч и донео оне податке. Г. Корошец га је љубазно примио, сасвим оправдано, казао: 'А шта ту могу помоћи ја, господине професоре, кад су то ваше чисто србијанске ствари у које се ја, поред најбоље воље, не могу мешати.' За оно време, разуме се, сасвим тачно.“ (Сјенички, 1930, 58-59.)

Станеку, Хаберману и теби драги мој Јово! Неосетљивост и непажња ова наших надлежних, после ослобођења, много ме потсећа на ону злобну жељу неких ратних забушаната и познатих ладолежа са Солунског фронта, да је требало побити све, који су остали у окупираној Србији“ (Дураковић-Јакшић 1986:64-65).

Оно што овде треба коментарисати је свакако чињеница да онај ко чини добра дела, било у сфери социјалној, као општељудски хумани гест или патриотској, у најширем смислу те речи, ни у ком случају не треба да одмерава и, по том основу, да очекује нешто што ће заузврат добити. Најчешће ће бити у губитку, дубоко незадовољан. Човек треба да чини оно што му у том тренутку налаже његова савест, све друго мора да пролази поред њега. Чин давања може да донесе личну срећу, чин примања је увек израз неке празнине, чак и када је захвалност или када су признања у питању.

Два песника у интернацији

Њима двојици, Сергеју Михајловићу и Миладину Николићу Расинском, није се дало да остану у земљи по њеном окупирању, искусили су интернацију.

Расинског смо као песника напред већ представили одломком из поеме о церској победи, чија се митопоетска компонента остваривала одмах после догађаја. Без обзира, што су одмах за њом ишле још неке, не мање значајне српске победе над аустро-угарском војском, од којих је победничка битка завршница, она са Колубаре, била „најслађа“, како се с правом изражавао један од поточких солунаца, битка на Церу је и ове слављеничке године (обележавање 90. годишњице почетка Првог светског рата), доминирала у свим сферама јавног живота. Песма Расинског је песма народа, није случајно испевана у римованом десетерцу, у духу народу блиске поезије, каквих је још пред балканске ратове било у песмарицама, нарочито у време балканских ратова, па и у 1914. години, после страдања које је народ у Западној Србији, поред Дрине, доживео.

Церски стихови Расинског

Дајемо још неколико карактеристичних (читај: провокативних!) стихова из спева за народ „Битка на Церу“, пошто му је због ње суђено у Јагодини. О српској војсци и њеним циљевима у Великом рату: „Лав је сваки што к'о ор'о лети, / Мушки спреман за Српство умрети. / Крај Дунава, крај Саве и Дрине, / Спремни Босну да присаједине. / Патној Босни да слободу даду, / Смрт и борбу они само

знаду. “// „Широк Дунав а широка Сава/ А над њима лебде наша права.“// Аустрија као да се трза / Пут је клизав а Дрина је брза!// Стишаћемо њене хвале вреву/ Кад будемо ми у Сарајеву.“// „Аустријо, знаш ли где си пошла?/ Времена су сасвим друга дошла./ И Словени уздижу се горе,/ Против браће неће да се боре./ Из Србије њима сунце лети, Победно нам већ зјапе лафети.“/ О ратним страхотама: „Све зајекта што имаде гласа,/ Са страхоте, рана и ужаса./ Препукнуте лобање се цере -/ Нешто грозно без краја и мере/ Све обузе што живи и дише./ И к'о оркан да животе брише./ О кости се челик тврди криши./ И к'о да се адски закон врши./ К'о да земља из дубине пуче./ И к'о да се све у крв обуче./ Ту за лесом паде војске леса,/ Гомиле се дигосе од меса.“// Победничка еуфорија као пркос бечком Цару: „Начесмо му давно пуклу круну,/ Јер стекосмо ту победу пуну./ Запленисмо шест вагона хране,/ И још више оружја, џебане./ Хеј, Ћесару, чуј што песма пише,/ Кад те скоро саме круне лише./ Не трзај се, свак' ту судбу има/ К'о се бори с нашим орловима.“

Сергијева социјална и антиратна поезија

Сергије Михајловић је пролетерски песник, и пре и после рата писао је пркосну социјалну лирику сличну поезији Косте Абрашевића. Илустрације ради, ево стихова из једне од његових песама из 1909. године: „Ја видим данас свуда,/ Где баџим поглед мој,/ Где човек као зверка,/ С човеком бије бој./ И свако гледа само/ Лични интерес свој.“// Мудрац ко простак, силни/ Ко ништав, млад и стар,/ Све има једну девизу:/ Новац и добар ћар!// Последња брига свију,/ Зове се: општа ствар...“ („Прва и последња брига“)

Тек кад је видео шта су ратне страхоте, написао је једну од најлепших антиратних песама на српском језику. Лирску субјект ове поезије је нежна крхка женска људска душа: „Лепо цвеће из долине наше,/Кома ли се твоја круна кити,/ Кад берачи твоји одјахаше/ На далеко љута боја бити?// Зашто листаи, липо мирисава?/ Кома хоћеш да направиш хлада?/ Нема драгог да под тобом спава;/ Ја те нећу походити млада...// Свуд је пусто: плуг нам рђа једе,/ Лоза дивља, огњиште се гаси;/ Сваки кутак свија се од беде -/ Где су некад сретни текли часи.“// Сузе моје потеците реком,/ Немамо се где у срцу крити;/ Песмо моја одјекни лелеком:/ Клето битко, докле ће те бити!“ Песма је названа по последњем стиху, написана је највероватније у Крушевцу 1916. године, мада смо у литератури нашли и другачије мишљење (Ђидић 1979:76-77).

Интернација у Нежидеру

Пошто су оба наша песника били интернирци, а само је Расински о томе одмах, по повратку из Нежидера, 1919. године, изнео своја сећања, издвојили смо и приредићемо одломке из његових мемоарских записа. Тиме ћемо и завршити овај наш прилог. Издвојили смо на чело оно што је записао о свом хапшењу и суђењу, мада је ту доста недореченог. Ту су и коментари двеју дописница истовремено добијених из завичаја, уз коментаре Расинског, а тога је било доста, као паралела тешког живота под аустро-угарском влашћу. Даћемо и одломак који се односи на његов сценски наступ у логору, на његове концерте.

Пишући о перфидним облицима хапшења људи, када се најмање надају, за време ручка, у зору, онемогућавајући породицу да са њима контактирају, не дозвољавајући им да се и у таквој ситуацији нормално спреме за пут, Расински каже да се тако и с њим десило: „И још о б и л а з н и м п у т е в и м а”²³, којима ретко који иде, тако, да нас не би имали прилике наши да виде, да нам што кажу, ма и п о г л е д о м и м и м и к о м, јер су они у све сумњали, па, изгледа ми, и прибојавали се, јер су нас све сматрали као хајдуке и комитације, а нашу земљу као хајдучко гнездо, као што је имао дрскости да каже окружни командант у Крушевцу Г е р т н е р. И ја сам тако спроведен, у пратњи два војника споредним улицама, управо Ђор-сокацима, где је и Ђаво казао лаку ноћ. И моји ме не видеше, а чуше, да сам одведен у Београд и Јагодину пред ратни суд; и уверење свију беше, да ћу бити обешен због спева 'Б и т к а н а Ц е р у’²⁴ и телеграма у стиховима, који сам спевао у часу када је савска ћуприја бачена у ваздух; затим због говора о борби народа, кога одржах на забави друштва Српског Црвеног Крста, где Немце назвах в а р в а р и м а а глорификових циновску борбу Русије и т. д, о чему ћу нарочито говорити том приликом у спису 'М о ј е и н т е р н и р а њ е’²⁵. (Симоновић Али ради радозналости читалаца, наводим два-три стиха из поменутога спева, којих се можда једино сећам. На једноме месту рекох за Аустрију ово: 'Причаће се кад је време збрише:/ Некад била, сад је нема више.'

²³ Графичке необичности и болдирање унутар навода су од Расинског.

²⁴ Копију оштећеног примерка (недостаје осам унутрашњих страница) добили смо на коришћење од господина Миломира Стевића, истраживача прошлости и колекционара, архивског саветника из Крушевца. По библиотекама је нема (Београд, Нови Сад, Крушевац). Захваљујемо му се на дугогодишњој сарадњи.

²⁵ Не знамо да ли је рукопис под тим насловом објављен., у најпотпунијој његовој библиографији је нема. (*Енциклопедија крушевачког краја и околине.*)

А тако се је, као што видите, и догодило. А од свију стихова које на свршетку пева, упутих на адресу тада још живог крволока Фрање Јосифа, сећам се само ових: ' Чуј, ћесару, што ћу теби рећи -/ Преко крви на престо си дош'о,/ Преко крви с њега ћеш и сићи -/ Путуј даље где те удес води,/ Да се дижу словенски народи!'

Прелиставајући тај мој спев, Бугер (име сам му добро запамтио!) судија, на ратном суду у Јагодина, рече ми: 'Ви сте проповедали мржњу против Аустрије?' А на тако цинично питање ја му одговорх: 'Па, ваљда, господине, нисте могли захтевати од мене, да ја вичем >живела Аустрија< у слободној Србији!?' – И кад ме упита, чији сам поданик, и кад му рекох: с р п с к и, он застаде мало, и ја улучих прилику, да њега питам: зашто то пита? А он рече: 'За то ... јер да сте наш поданик, ја бих вас дао обесити!' и мрачно ме погледа. 'На жалост, нисам'... рекох, и горко се осмехнух' (Расински 1914:23-24).

Карте²⁶ из Крушевца - коментар из лагера

Писмо од сестре Наталије из Крушевца, песник цитира и у заградама коментарише: „Драги Миладине, - не кори ме; зар бих ја ћутала, али се не може. **Аманет смо откад спремили, али начина немамо, да ти некако те ствари примиш;** на пошти сам била, па само примају 200 грама, као писмоносна пошилика без вредности, а шта је то... Ми би ти послали много шта и веш, али бијемо главу од куда,,, Здраво је тешко. И ја се врло тешко издржавам. Није само хлеба, већ је све скупо – ја са децом само хлеба! **Ти да ме видиш, не би веровао да сам ја; али рачунам: само душа да остане, а лако је за остало. Сергије**²⁷ (то је наш кум, интерниран у Хајнрихсгрину²⁸) **пише** као и ти, **да ће да умре од глади**, и само хлеба тражи, да му пошљу; не старамо се само ми (моје две сестре) већ цео Крушевац, свако за своје, да испошље, па мука! На сто страна лупамо, па нигде одушке. **Са Даном** (мојом другом сестром) **плачемо сваког дана, али нема начина да се помогнемо;** ипак не губимо наде, да ти аманет пошљемо; рачунамо, да има Бога и да ће он створити прилику те нас обрадовати, да ти ствари пошљемо; **иначе, ја и Дана, умрећемо од туге; боље беше да мене и њу узме Бог кад и мајку, те да не гледамо ове данашње муке.** (Моја мајка је напрасно умрла од

²⁶ У питању су две дописнице истовремено послате са континуираним текстом. Писане су децембра 1916. године.

²⁷ Нисмо успели да са сигурношћу утврдимо али верујемо да је у питању песник Сергије Михајловић.

²⁸ Коментари унутар заграда у писму су М.К. Н. Расинског.

срца кад је, приликом мог првог интернирања 11. децембра 1915.г. погрешно била извештена да сам убијен, кад сам покушао да побегнем из касарне XII пука у болничарском оделу, али о томе у другој књизи 'Моје Интернирање').²⁹ Сви те љубимо, а тебе поздравља твоја несрећна сестра Наталија“ (Расински 1919:38-39).

Ево како је Расински у својим мемоарима прокоментарисао сестрино писмо: „Ако имате срца, ви за час застаните, да би ма и једним делом осетили: **како је мени било** кад добих ове карте. Сви смо се у лагеру чудили, како су прошле цензуру. Како ми је било... Смркло ми се пред очима, у грудима ми нешто задрхта и пуче, и бризнух у плач као дете кад изгуби мајку, **и од тада ме ништа није могло утешити**. И сада кад ово пишем – плачем. Ми патимо – они страдају; ми гладујемо – они гладују; ми немамо – они таворе; и све то грца, пада, умире, умире... О, Боже, има ли краја томе? А Бог ћути“ (Расински 1914:38-39).

Уметнички наступи у лагеру

Као што је напред већ помињано, Расински се на слободи издржавао писањем и обја-вљивањем песама (продајом својих песмарица), одржавањем књиже-вних вечери, рецитујући своје и туђе стихове. Покушао је и у логору, у најтежим интернирским условима, да се појави уз реномирана глумачка имена, па и да одржи два своја концерта. Дозволимо му да нам сам о томе прича:

„Када је већ реч о лагерском позоришту, неће ми се замерити ако кажем коју и о себи. Немајући новчане помоћи и патећи се, дошао сам на мисао, да и ја приредим који концерт. Али како? Нађем једну импресивну ствар од Вој. Илића – Млађег **К о м и т е у з а с е д'**, и научим је и простудирам; читајћи тих дана библију, напишем драмску сцену у стиху: **'Ј у д а С и м о н о в И с к а р и о т'**; - месец дана сам је учио и спремао сам се за извођење; ноћу, кад сви легну, изађем у лагерску пољану, па се вежбама у гестовима и мимикама, често и до два часа поноћи; . препевам песму **'Г р е н а д и р и'** од Хајнриха Хајнеа, слободно, па и њу простудирам; а пошто сам знао масу песама на памет, то сам и њих у памети поновио, да бих и њих унео у тачке концерта. Сем тога напишем и једну импресију из лагерског живота, под насловом: **'И з л а г е р с к и х д а н а'**. И пошто се добро спремим, једнога дана објавим и тај свој концерт. Тада сам првог пута увидео, да сам и ја нешто мало глумац. Мала ми је сума пала на концерт, али ипак довољна да се ма и тренутно

²⁹ Да ли је друга књига уопште објављена, још увек је, бар за мене, отворено питање.

помогнем, јер сам био у тако тешкој кризи, да ми је стално оскудевало хлеба и дувана, дакле оно без чега апсолутно нисам могао. Моралан је успех био добар. На томе концерту, крај осталог рецитовао сам: **'Несиб Олсум'** од Змаја; **'Божј Кнежевићу'** од М. Ј. Митровића; **'Била једном ружа једна'**; **'Под мртвачким покровом'** од В. Ј. Илића – Старијег; и тако, те вечери дознам, по аплаузима публике, да и ја нешто могу на позорници. Кад је била двадесетпетогодишњица Михаила Д. Спасића³⁰, коју је он у лагеру прославио, ја сам читао песму посвећену тој прослави; кад је била његова корисница³¹, изводио сам 'Гренадире', и одмах по том изводио сам 'Гренадире', на захтев публике понова на корисници Благоја Бироа, глумца. Потом сам сам приредио и други концерат, гд сам под маском изводио своју драмску сцену у стиху: 'Јуда Искариот' – то је био мој први глумачки покушај; судећи по аплаузима, многи су казали, да сам имао успеха, али ја сам нисам био задовољан; чинило ми се, да ћу други пут исту ствар боље извести, али сам све одлагао, и трећи концерат нисам приредио. Зашто'- да објасним. Тада је већ био лагерски живот на измаку и долазили су муњевито гласови о нашим првим победама. А тада ми се некако и срећа окрену; и ја, који никако не добијам пакете онако као други, већ у пет месеци један, почнем добијати пакете из Лондона, на заузимање мога друга и колеге Душана М. Шијачког новинара, који је тада био у Женеви. Хвала лепо, рекох, сада ми концерти нису више потребни. Сада Лондон за мене концертира! Добијем у септембру три пакета из Лондона, почетком октобра још један, и мој живот васкрсну, а у то стиже и наша офанзива с југа и за мало дана бесмо ослобођени. И тада се питах: зашто ти пакети нису раније почели да ми стижу, већ баш пред крај? Е, али то увек тако бива кад човек нема среће! Јер да је имам, шаптах у себи, ја не бих ни био за све време у Лагеру, већ у Женеви, Ници или Паризу“ (Расински 1914:1).

Учинио нам се да би овде требало стати и закључити овај наш рад. Ово место из мемоарских записа Миладина К. Николића Расинског нас је определило да не износимо оне страхоте из његове лагерске епопеје, које смо најавили на почетку код цитата Станоја М. Мијатовића о Албанској Голготи. Било би то заједно исувише за савременог читаоца.

³⁰ Познати директор путујућег позоришта и глумац.

³¹ Представа у његову корист.

Закључак

Приказали смо из неколико углова ратне дане, како на фронту, преко цитата из дневника Станоја М. Мијатовића, затим под окупацијом, посебно преко ангажовања Јована Сјеничког и архимандрита Платона Јовановића у Београду, али и преко интернације, кроз коју су прошла два наша мало позната песника. Учешће у нашој историографској причи знаменитих малих људи, чија веза са Поморављем постоји, међу којима само архимандрит Платон има извесно име у сећању потомака, остали су заборављени, чак и у завичајном простору, треба да подстакне истраживаче да се прихвате и њиховог осветљавање пред генерацијама које јесу и које ће бити. Био је то наш допринос светлом јубилеју, стогодишњици почетка Првог светског рата. Параћин, крајем 1915.

ЛИТЕРАТУРА

Расински М. (1914), *Битка на Церу*, спев за народ од М. Расинског, Штампарија Алексе Малаћевића, Крушевац.

Мијатовић Станоје М. (2004), *Из рата у рат (ратни дневник) 1912 – 1920.*, Потез.

Тасић Др Милутин, (2001), *Здравствени центар у Крушевцу...*, у: „Крушевачки крај у окупацији 1915-1920“, зборник радова, Историјски архив, Крушевац.

Дурковић – Јакшић Др Љубомир (1986), *Платон Јовановић Епископ бањалучки*, Издавачка установа Српске православне епархије шумадијске „Каленић“, Крагујевац.

Симоновић Слободан (2011), *Енциклопедија Крушевца и околине*, Milirex.

Сјенички Јован (1930), *Успомене из окупације*, Београд.

Ђидић Љубиша (1979), *Догодило се у Крушевцу*, Руковет песама и поетских записа насталих у Крушевцу, Књижевни клуб „Багдала“, Крушевац.

Đorđe Petković

SUMMARY

DESTINIES OF THREE WRITERS IN THE TIME OF WAR BY THE END OF
YEAR 1915.

An unusual attempt to save people from the internment, however frivolous at first glance, was a cause for this paper. Jovan Sjenicki, elected in Paracin for president before the occupation, rescued a number of people from Cuprija from the occupation echelon, among which there were three writers. They are, in a certain way, related to the Middle Pomoravlje: archimandrite, the later bishop Plato Jovanovic and poets Sergije Mihajlovic i Miladin K. Nikolic Rasinski. The first one has continued his considerable social and patriotic work in Belgrade under occupation, the other two, were interned. Through examples from the quote from crossing Albania through the diary of teacher Stanoje M. Mijatović, along with examples from the occupied territory and from the internment in Nižider, we get a picture of the difficulties and victims through which the Serbian people passed through the Great War, whose efforts we are worthy of descendants, in the jubilee year, when we celebrate victories in the first year of the war.

904:255.2"652"(497.11)

Радмила Зотовић
Археолошки институт, Београд

ХЕРКУЛОВ КУЛТ НА ПОДРУЧЈУ НАИСУ

Апстракт: Споменици Херкуловог култа на подручју Наиса нису бројни, али су врло значајни због њихове интересантности и важности. Њима се може приписати и вотивни споменик посвећен Омфали због уске повезаности култа Омфале са култом Херкула. Посебно је интересантна чињеница да два од ових споменика (укупно пет) спадају у домен еургетизма, посвете о сопственом трошку дароване граду.

Кључне речи: римски период, вотивни споменици, култ, Херкул, Омфала, еургетизам.

На подручју Наиса констатована су до сада четири вотивна споменика посвећена Херкулу и један вотивни споменик посвећен Омфали, чији је култ уско везан за култ Херкула.

Култ Херкула спада можда у један од најсложенијих и уједно најкомпликованијих култова римског пантеона. Док га једни аутори поистовећују са грчким Хераклом (Заниновић 1936: 435 - 442) други раздвајају култ Херкула од грчког Херакла (Срејовић, Цермановић-Кузмановић 1979: 460 – 470; 472 – 473). Но, и они који раздвајају ова два култа слажу се да култ Херакла има извесног утицаја на култ Херкула, и да је тај утицај извршен још у раном периоду када су легенде и култ великог грчког хероја Херакла пренете у Рим посредством грчких колонија или преко Етрураца. Прво званично култно место Херкулу у Риму помиње се тек 312. г. п. н. е. у вези са одлуком Апија Клаудија који је настојао да приватно слављење Херкула замени државним. Од тада су му у Риму сваке дванаесте године приносила на жртву јуница или бик (Срејовић, Цермановић - Кузмановић 1979: 472).

Ако је култ Херкула био раздвојен од култа Херакла, каква је онда атрибутивна својства имао Херкул? Сматра се да је био и хтонско божанство, повезан са Деметром и Дионисом. Преко такве повезаности штитио је и пастире и земљораднике. Такође је био и божанство игара у циркусу и божанство домаћих огњишта. Био је такође поистовећен и повезан са богом Марсом па је тако био и божанство рата и заштитник царства (Срејовић, Цермановић-Кузмановић 1979: 472). Херкул се у посветама јавља са епитетом

или без њега (Gavrilović 2014: 17). На подручју са подручја Наиса јавља се чешће са атрибутима. Атрибути који се јављају су Augusto, Sancto и Invicto. У тим својствима се јавља као непобедиви, свети и заштитник државе. Као непобедиви можда се везује за заштиту позоришних и гладијаторских игара.

Оно што је такође важно јесте да на споменицима Херкулу и Омфали налазимо доказе еуергетизма (Mladenović 2011: 173 – 193).

Омфала је лидијска краљица код које је Херакле био у заробљеништву неколико година. За то време је морао бити у женским хаљинама и радити све женске послове у кући (Замуровић 1936: 317) . Сматра се да је Хераклово службовање код Омфале било ради окајавања његових грехова, тј. због убиства Ифита и крађе делфијског трonoшца (Срејовић, Цермановић – Кузмановић 1979: 305). Посвете Омфали нису уобичајене на територији Римског царства. На територији централне Србије јавља се једино овде, на подручју Наиса, у Лецама. Иначе се представе Омфале јављају тек у хеленистичко – римској епоси, и то у монументалном сликарству, на мозаицима, гемамама и камејама.

Еуергетизам као и двочлане и једночлане ономастичке формуле упућују на период после 212. године када су сви са довољном финансијском моћи, добивши право грађанства, могли да донирају у градске касе било новчаним прилозима било изградњом или обновом градске инфраструктуре. Тако се ову споменици могу датовати у период после 212. године. Посвета Омфали уз Херкулов култ упућује на досељене романизоване Грке који су култ Херакла поистоветили са римским Херкулом, али задржали главне особености грчког култа Херакла.

КАТАЛОГ

Херкул

1. Ара, кречњак, димензија: 0,18 x 0,22 x 0,04 м. Очуван фрагменат, са леве стране двоструко профилисан. (fig. 1)

Лок.: Прокупље

Herc[uli Aug]/us[to ---.

Лит.: IMS IV, 117 – 118, п. 102.

2. Ара, кречњак, димензија: 0,50 x 0,30 x 0,21 м. Капител оштећен. Капител и постамент једноставно профилисани. (fig. 2)

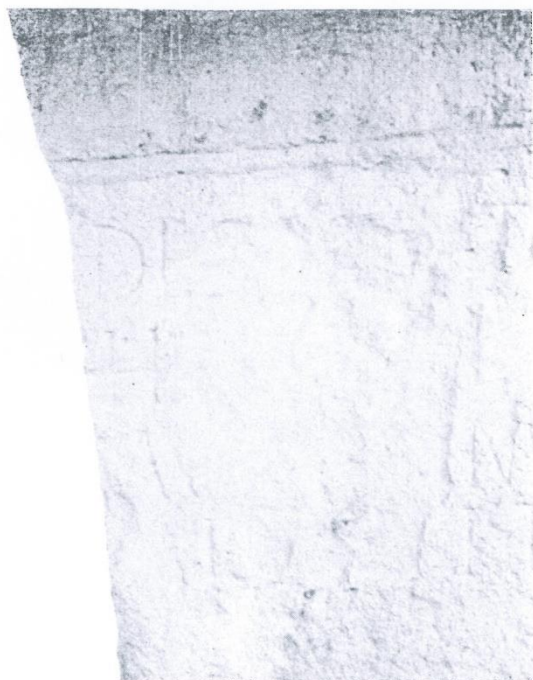

Лок.: Газдаре

Aur(elius) Fir/mus pro/ salute/ sua Her/culi posui(t).

Лит.: IMS IV, 120, n. 107.

3. Ара, кречњак, димензија: 0,72 x 0,32 x 0,22 м. (fig. 3)
Лок.: Газдаре

Deo [sanc]to H[ercu]li/ Au[r....]nus/ posuit.
Лит.: IMS IV, 120 – 121, n. 108.

4. Ара, кречњак, димензија: 0,52 x 0,28 x 0,24 м. (fig. 4)

Лок.: Газдаре

]/ [Her]cu/li invi/cto/ Satur/ninus/ d(onum) d(edit).

Лит.: IMS IV, 122 – 123, п. 111.

Коментар: Лигатуре 4 VR.

Омфала

1. Ара, кречњак, димензија: 0,80 x 0,28 x 0,25 м. Споменик прело-
мљен на два дела који се спајају. (fig. 5)

Лок.: Леце

Om/pha/lae/ Ael(ius)/ Satu/rninus/ d(onum) d(edit).

Лок...: IMS IV, 121 – 122, n. 110.

ЛИТЕРАТУРА

Gavrilović N. (2014) *Kult Herkula i Merkura u Gornjoj Meziji I – IV vek n. e.* Beograd: Arheološki institut.

Mladenović, D. D. (2011) Euergetism and Private Munificence in Moesia Superior: Assessing the Role of Civic Pride in the Monumentalisation of Upper Moesian Cities. *Zbornik Narodnog muzeja XX – 1*, Narodni muzej U Beogradu, Beograd, 173 – 194.

Срејовић, Д., Цермановић – Кузмановић А. (1979) *Речник грчке и римске митологије*. Београд: Српска књижевна Задруга.

Замуровић, А. (1936) *Митолошки речник*. Нови Сад: Књижара Славија.

Radmila Zotović

SUMMARY

HERCUL'S CULT ON THE AREA OF NAISSUS

Monuments of the Hercul's cult on the area of Naissus are not numerous, but they are very important because their importance and interesting. To them it is possible account votive monument dedicated to Omphala, because narrow tied the cult of Omphala with the cult of Hercul. It is especially interesting the fact that two of those monument (together five) are in the domene of euergetism, dedication made to the town of personal expensive. All of those monuments can be dated in the period after 212. year.

904"653"(497.11)

Љубиша Васиљевић
Народни музеј Крушевац

**АРХЕОЛОШКА СВЕДОЧАНСТАВА
СА ПРОСТОРА КРУШЕВЦА
ИЗ ПЕРИОДА ПРЕ ВЛАДАВИНЕ КНЕЗА ЛАЗАРА**

Анстракт: Археолошка истраживања потврђују да је простор будућег Лазаревог града у Крушевцу био настањен током свих периода у праисторији, са могућим изузетком у епохи винчанске културе. Поједини налази сведоче о животу у античком и рановизантијском периоду. Не може се занемарити ни могућност постојања средњовековног насеља, које је егзистирало пре великог грађевинског подухвата спроведеног у другој половини XIV века

Кључне речи: Крушевац, Лазарев град, археолошка истраживања, неолит, метална доба, антика, рановизантијски период, средњи век.

Локалитет смештен готово у самом центру данашњег Крушевца, познат као Археолошки парк или Лазарев град, најпознатији је по остацима средњовековног утврђења и пратећих грађевинских објеката, од којих се већина везује за градитељску делатност кнеза Лазара, односно период са краја XIV века, када је овај простор представљао средиште Моравске Србије.

Археолошка истраживања, спроведена у више махова, почев од почетка седме деценије XX века, као и неколико случајних налаза, посведочила су о готово континуираном животу дугом више миленијума, од раног неолита до данашњих дана.

Систематска археолошка истраживања Лазаревог града спроведена су између 1961-1971. године. Повод за истраживања представљала је израда Урбанистичког плана изградње Крушевца, којим је обухваћено и уређење платоа Лазаревог града. Изузетно zgodnu подударност представљала је чињеница да су ископавања могла да се сматрају као увод у обележавање прославе шестогодишњице од оснивања средњовековног Крушевца, према традиционално утврђеној 1371. години, као времену настанка града. Ископавања су изведена у сарадњи Археолошког института из Београда, Завода за заштиту споменика културе из Београда и Народног музеја Крушевац (Васиљевић 2007:125, нап 18, са старијом литературом).

После велике кампање, археолози су још неколико пута, у мањим размерама, истраживали Лазарев град. Тако је 1986/87. године ископан простор где се првобитно налазила зграда Старе Мензулане, 1995. године обављена су ревизиона ископавања Малог града и Донжон куле. Године 1998. испитано је место где се налазио стари Парохијски дом цркве Лазарице (Исто: 132-136). Током 2002. године изведена су заштитна ископавања дуж пројектоване трасе приступних стаза ка цркви Лазарици. Непосредно окружење зграде Музеја сондажно је истраживано 2010. и 2012. године (Исти 2012: 12).

Истраживања су показала да је плато био настањен још у периоду неолита. Континуитет насељавања ретко када је био прекинут, што потврђују налази из енеолита, бронзаног и гвозденог доба, као и сачувани трагови из римског и рановизантијског периода. Озбиљне индикације указују и на постојање средњовековног насеља, старијег од утврђења насталог приликом великог градитељског подухвата кнеза Лазара.

Праисторијски слојеви, констатовани на простору Лазаревог града, сведоче о континуитету насељавања из времена неолита, енеолита, бронзаног доба, старијег гвозденог доба и латена. На основу броја налаза, највеће праисторијско насеље на овом месту припадао је носиоцима старчевачке културе. Налази из винчанског периода су малобројни, али имају велики значај, будући да припадају самим почевцима ове културне групе. Релативно малобројна, али веома карактеристична керамика, потиче из епохе енеолита и указује на постојање мањих насеља, из више фаза културне групе Криводол – Салкуца – Бубањ и костолачке културне групе. Нешто бројнија керамика из бронзаног доба, документује живот на овој локацији у рано и средње бронзано доба, односно током трајања културе двоухих пехара, из протоватинског и ватинског периода. Још заступљенија је керамика брњичке културној групи. Бројни налази керамике, карактеристичне за гвоздено доба, I b-c у басену Велике Мораве, почевши од XI века пре нове ере, јављају се и у Лазаревом граду. Типична керамика Калакача хоризонта, затим она из фаза Ланиште I, Ланиште II-Басараби и из млађег гвозденог доба, указује на то, да је ово подручје, све до доласка Римљана, чинило етнокултурну целину са басеном Велике Мораве (Стојић и Чађеновић 2006: 101-121, са старијом литературом).

Налази келтске керамике из периода латена, односно млађег гвозденог доба, указују на постојање келтског насеља, које је могло бити и утврђено, па је онда, као опидум, искористило стратешке мо-

гућности које пружа плато.

Антички слој, у оквиру комплекса Лазаревог града, још није констатован. Појединачни налази указују на могућност његовог постојања. Тако је, током археолошких ископавања, пронађена метална фигурина млађег Римљанина одевеног у тогу. Висина фигурина износи 10,5 cm. Римљанин је представљен у контрапост ставу са испруженом десном руком којој недостаје шака. Могуће је да се у недостајућој шаки налазило копље или неки сличан предмет. На основу шупљине у очуваној шапи леве руке, претпоставља се да је у шапи представљена кеса са новцем или неки свитак. Иако је фигурина престављена у тоги, а не у оклопу, сматрамо да је реч о представи неког од римских царева са краја IV века.

Са простора Лазаревог града, и његовог ближег окружења, потичу налази римског новца. Током систематских археолошких истраживања пронађена су ковања римског новца као појединачни налази. Реч је о новчићима деификоване царице Фаустине Старије (ковница Рим, 141-161. година), Антонина Пија (ковница Рим, 161-180), царице Хереније Етрусиле (ковница Виминацијум, 249-251), Константина Великог (ковница Сисција, 307 -337), цезара Константина II (ковница Сисција, 317 -337), Констанција II (ковница Сисција, 337-361) и Валенса (ковница Сисција, 364-378). На око стотину метара удаљености од бедема тврђаве у правцу запада, пронађен је сребрни денар, ковање Нерве (96-98) (Рашковић 2001, 13).

Од значаја је и да наведемо опис налаза из 1953. године. Приликом грађевинских радова у близини североисточног угла утврђења, откривено је „пет кандила за жижак од печене земље“ (Исто, 12-13). Готово је извесно да је реч о римским светиљкама-жишцима. На жалост, светиљке су изгубљене пре него што су забележени подаци о њима. Благо изненађујуће делује податак да је реч је о једином забележеном открићу римских жижака у крушевачком крају.

Постоје трагови живота који потичу и из рановизантијског периода на овом локалитету. Приликом археолошких истраживања на простору где се налазила Стара мензулана,¹ поштанска станица из турског периода, у непосредној близини североисточног угла утврђења, указала су на могућност постојања архитектуре из VI века. Пронађене су рановизантијске опеке и новац цара Анастасија I (491-518). Анастасијев фолис откривен је „у слоју паљевине који одговара

¹ Зграда Старе мензулане премештена је на нову локацију, око две стотине метара западно. Објект је данас у саставу Народног музеја Крушевац, док се у једном његовом делу налази пошта.

кући брвнари“. Забележен је закључак да „новац заједно са опекама највероватније припада некој грађевини која се налази ту у непосредној близини“ (Вукадин 1988, 288).

Случајни археолошки налази, из непосредне околине Лазаревог града, указују на могућност постојања рановизантијског утврђења чију су посаду чиниле готске јединице. На око две стотине метара удаљености, у правцу севера, пронађена је копча са споном у облику латиничног слова S. Копча се оквирно може датовати у V век и повезати са присуством Источних Гота. Постоје индиције да се, на овом месту, налазила некропола са касноантичком и рановизантијском фазом сахрањивања. (Рашковић 2002, 45).

Још један налаз сведочи у прилог овом мишљењу, мада није познато прецизно место његовог открића. То је златна појасна копча са масивним трном, данас чувану у Народном музеју у Београду. Откупљена је почетком XX века у Крушевцу. Како наводи З. Вински: „Naknadno se utvrdilo da kopča potječe iz uništenog groba u Kruševcu“ (Vinski 1973, 173).

У сваком случају, основана је претпоставка да је на простору будућег Лазаревог града постојало утврђење из рановизантијског периода, коме је можда претходило и насеље из епохе касне антике. Такође, велика је могућност да су део посаде у фортификацији из VI века чинила војна јединица састављена од Гота. Може се очекивати да у будућности буду откривенији и убедљивији трагови овог утврђења, као и некрополе која му је припадала.

Постоје и остаци грађевине, нешто удаљене од места налаза из рановизантијског периода, али која би могла бити повезана са њима. Реч је о налазу мање грађевине са бродовима, на источној страни локалитета, откривене током ископавања 1961–1962. године. Грађевина је оријентисана у правцу запад-исток и њен источни зид је откривен у полукружном облику, па се намеће закључак да је реч о апсиди црквеног објекта. Из нама непознатих разлога, приликом конзерваторских радова, зид је добио данашњи четвороугаони облик (Ковачевић 1980: 24, нап. 16).

Наведени подаци довољни су за размишљање да на овом месту имамо црквени објект који је могао припадати рановизантијској фортификацији или средњовековном насељу (утврђеном или не, то за сада не можемо поуздано тврдити) које је на овом месту непосредно претходило утврђењу које је подигао кнез Лазар.

У прилог претпоставци о средњовековном насељу које је непосредно претходило изградњи Лазаревог града иде и откриће надгробне плоче, пронађене приликом конзерваторских радова на

првобитном зиду звоника цркве Лазарице. На плочи се помињу два имена, Вукота и Медош, који би могли бити најстарији Крушевљани којима знамо име. Плоча је оштећена управо на месту где је урезана година подизања, али постоје мишљења да је она могла бити 1300., што би значило, пошто вероватно није донета из веће даљине, да је крајем XIII и почетком XIV века постојало насеље са некрополом на овом месту (Исто: 26-27, нап. 19, сл. 8).

Поново се осврћемо на могућу црквену грађевину, око које је могла бити формирана и некропола. Будући да је овај објекат, у бреме подизања цркве Лазарице, могао бити у рушевинама, камен са њега и околне надгробне плоче могле су бити искоришћене као грађевински материјал за нову сакралну грађевину. Полако се склапа мозаик о могућем насељу са зиданим грађевинама, црквом и некрополом, а можда и са мањим одбрамбеним бедемима.

На овом месту треба скренути пажњу и на мишљење С. Мишића и Н. Ђокића, засновано на начину изградње и компарацијама са примерима на западу Европе, да је мали град крушевачког утврђења, заједно са околним подручјем укључујући и могући црквени објекат, настао знатно пре владавине кнеза Лазара, можда већ око 1200. године (Мишић, Ђокић 2011: 142).

Поменућемо да су у литератури, без навођења појединости, забележени и налази византијског бронзаног новца, ковање цара Манојла I (1143-1180) и гроздолике наушнице, временски одређене у XII век (Ристић 1989: 6).

Градитељска делатност кнеза Лазара, без обзира на недоумице везане за њен обим и степен изведених радова, неизбрисиво је оставила траг, како на овом локалитету, тако и у духовној баштини српског народа. Своја мишљења о настанку, изгледу и хронологији изградње фортификације износили су А. Дероко (Дероко 1950: 122-123), А. Јуришић и Ч. Јордовић (Јуришић, Јордовић 1970: 291-295), М. Ковачевић (Ковачевић 1967: 130-145; 1980: 13-29), В. Ристић (Ристић 1989), Н. Миладиновић (Миладиновић 2006), Ђ. Јанковић (Јанковић 2014: 133-161)... Било би погрешно изоставити и визију архитекте Ј. Вујичића, оличену у макети Лазаревог града, смештеној у сталној поставци Народног музеја Крушевац, где је представљена најновија идеја о архитектури Лазаревог града са краја XIV века.

Преглед наведених виђења сведочи да, и поред дугогодишњих археолошких истраживања и стручних анализа налаза, још увек постоје недоумице и размимоилажења у мишљењима везаним за архитектуру утврђења које је у једном тренутку позног средњег века представљало средиште српске државе. Будућа истраживања, ко-

мбинована са стручно-научним интерпретацијама, пружиће нова знања о прошлости Лазаревог града у наведеној епохи, као и временима Деспотовине, османске, угарске и аустријске управе, али и вишемиленијумској прошлости локалитета која се одвијала пре почетка велике грађевинске делатности за време владавине кнеза Лазара.

ЛИТЕРАТУРА:

Васиљевић Љ. (2007): Рад археолошког одељења Народног музеја Крушевац (1951-2001. године), *Крушевачки зборник* 12, Народни музеј Крушевац, Крушевац, 121-142.

Васиљевић Љ. (2012), Лазарев град – Крушевац, у: *Археологија у сликама*, ур. Љ. Васиљевић, Народни музеј Крушевац, Крушевац, 12.

Vinski, Z. (1964): *Okov Teodorikova vremena sa ostrva Sapaја na Dunavu, Zbornik Narodnog muzeја (Beograd) IV*, Narodni muzej u Beogradu, Beograd, 157-178.

Букадин, О. (1988): Археолошка истраживања Мензулане у археолошком парку у Крушевцу, *Рашка баштина* 3, Завод за заштиту споменика културе у Краљеву, Краљево, 288-289.

Дероко, А. (1950): *Средњевековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији*, Просвета, Београд.

Јанковић, Ђ (2014): Козник, замак кнеза Лазара – нека запажања, *Гласник Српског археолошког друштва* 30, Српско археолошко друштво, Београд, 133-161.

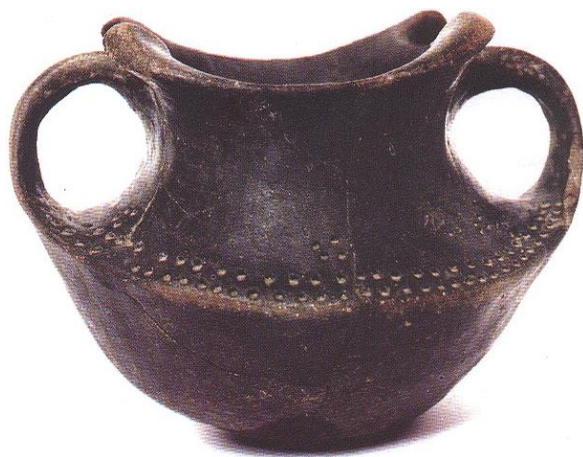
Јордовић, Ч. и Јуришић, А. (1970): Резултати археолошких испитивачких радова у Крушевцу, *Саопштења IX*, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 289 – 320.

Ковачевић, М. (1967): Средњевековна тврђава Крушевац, *Старинар XVII*: Археолошки институт, Београд, 130 – 145.

Ковачевић, М. (1980): Профана архитектура средњевековног Крушевца, у: *Археолошка истраживања Крушевца и Моравске Србије*, ур. Ђ. Бошковић, Археолошки институт и Народни музеј Крушевац, Београд, 12 – 68.

Миладиновић, Н. (2006): *Средњевековни Крушевац, профана архитектура Лазаревог града*, Народни музеј Крушевац и Замак културе Културни центар Врњачке Бање, Врњачка Бања.

ФОТОГРАФИЈЕ:

Слика 1. Неолитска посуда, старчевачка култура (фото: Петар Ћеранић).

Слика 2. Керамички пехар, бронзано доба, ватинска културна група (фото: Петар Ћеранић).

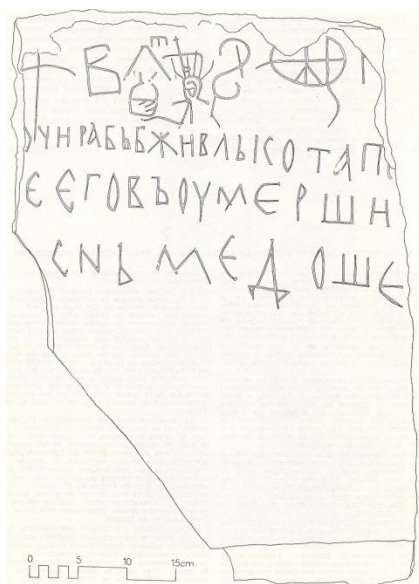
Слика 3. Келтски пехар, млађе гводено доба – латен (фото: Петар Ћеранић).

Слика 4. Статуета римског цара (фото: Петар Ћеранић).

Слика 5. Вишебродна грађевина (фото: Љубиша Васиљевић).

Слика 6. Надгробна плоча нађена у звонику цркве Лазарице, поглед са југоистока (према: М. Ковачевић 1980: 27, сл. 8).

ЛИТЕРАТУРА

Мишић, С. и Ђокић, Н. (2011): Капија Поморавља у историјској и војно стратегијској географији, у: *Капија Поморавља*, ур. Д. Милошевић, Скупштина општине Варварин и Историјски архив Крушевац, Варварин, 109-152.

Рашковић, Д. (2000): Антички археолошки локалитети на подручју Генералног плана Крушевца 2021. године, *Крушевачки зборник* 5/6, Народни музеј Крушевац, Крушевац, 9–24.

Рашковић, Д. (2002): Рановизантијски археолошки локалитети и комуникације у ширем крушевачком окружју, *Трећа југословенска конференција византолога*, ур. Љ. Максимовић, Н. Радошевић и Е. Радуловић, Византолошки институт и Народни музеј Крушевац, Београд-Крушева, 29 – 71.

Ристић, В. (1989): *Лазарица и Крушевачки град*, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд.

Стојић, М. и Чађеновић Г. (2006) *Крушевац – културна стратиграфија праисторијских локалитета у зони става Западне Мораве и Лужне Мораве*, Археолошка грађа Србије II, Археолошки институт Београд и Народни музеј Крушевац, Београд – Крушевац.

Ljubisa Vasiljevic

SUMMARY

ARCHEOLOGICAL FINDINGS FROM THE SPACE AROUND KRUSEVAC
FROM THE PERIOD BEFORE THE RULE OF KNEZ LAZAR

Archaeological excavations of the Lazarev city site, carried out in many ways, starting from the seventeenth decade of the 20th century, testify to the almost continuous life in this place for many more millennia, from prehistory to the present day. The prehistoric layers speak of the continuity of settling from the time of Neolithic, Eneolithic, Bronze Age, Early Iron Age and Laten. Findings of Roman coins and bronze figurines represent the testimony of the ancient past of Krusevac. Something more convincing remains come from the early Byzantine period. There are also established indications that in this place there was a medieval settlement, possible and established, which preceded the great construction project carried out during the reign of Prince Lazar.

821.163.41-94

Нинослав Станојловић,

94(497.11.051.01) "1889"

Јагодина

ДНЕВНИЧКЕ БЕЛЕШКЕ МИЛАНА Д. РАДЕНКОВИЋА ИЗ 1889. ГОДИНЕ

Анстракт: Рукопис дневника Милана Д. Рденковића добио сам од њихових наследника. Овде приређујем и објављујем први део рукописа јер сматрам да је значајан за локалну историју, како града Јагодине тако и околине.

Кључне речи: Рукопис дневника, Милан Д. Раденковић, Јагодина

Милан Д. Раденковић (Јагодина, 1850 – Јагодина, 1915), трговац јагодински, физички радник на изградњи железнице, дрвосеча, рибар и кожар по многим крајевима широм Сједињених Америчких Држава, потом власник фабрике за прераду коже у родном месту, први председник јагодинског Месног одбора Народне радикалне странке, учесник Тимочке буне, робијаш пожаревачке казнионе, председник јагодинске општине у неколико мандата, народни посланик, одличан зналац енглеског језика због чега је био представник Управе Монопола дувана на Светској изложби у Лондону 1907. године итд., остао је у сенци свог деде, по мајци, гласовитог Стефана – Стевче Михаиловића.

Рођен је 10. октобра 1850. године у Јагодини, као треће дете Димитрија Раденковића, трговца и Љубице, рођене Михаиловић. Његов буран живот, нарочито вишегодишњи боравак у Америци, послужили су као предложак Браниславу Нушићу, за лик легендарног светског путника Јованче Мицића, а политички и друштвени рад сврстали су га у ред знаменитих Јагодинаца. Дневник Милана Д. Раденковића, вођен током прве половине 1889. године, вредно је сведочанство о једном времену, једном граду и једном човеку².

Дневник вођен током прве половине 1889. године, Милан Д. Раденковић је писао са краћим прекидима, готово свакодневно, од 1. јануара до 19. априла наведене године. Писан је на 100 необележених

¹ stenakamen@gmail.com

² Аутор се још једном топло захваљује на љубазном уступању *Дневника Милана Д. Раденковића*, његовим праукумама, госпођама Тијани Каћански и Ани Ђекић

страна, у тамнозеленој карираној свесци, са брошираним повезом, димензија 16 x 10 cm. Текст је писан делом графитном оловком, а делом тзв. мастиљавом оловком, док је рукопис врло читак.

Анализом садржаја поменутог дневника утврдили смо да је његов аутор верно описао прилике у Јагодини, али и у тадашњој Србији, које је износио готово свакодневно. Промене владе, абдикација краља Милана Обреновића, сусрети јагодинских депутираца са намесницима малодобног краља Александра Обреновића, чести одласци у Београд и дружења са угледним политичарима, описи долазака вођа Народне радикалне странке у Јагодину, односи са јагодинским либералима и напредњацима итд. само су део дешавања, у којима је Раденковић учесник и сведок.

Из ових дневничких бележака, које су тим пре вредније, јер су настајале одмах након догађаја које описују, видимо и да је писац истих брижан и нежан супруг и отац. Раденковићева бележница пуна је и детаља из његовог пословног живота.

Милан Д. Раденковић умро је изненада, од срца, у родној Јагодини, 19. јуна 1915. године, крај воденице на Белици, коју је наследио од деде Стевче³.

&

1. јануара 1889. Јагодина
Мил. Д. Раденковић
Јагодина

1889. година

1. јануара недеља

Снега је било прилично, који је још раније пао, а овог дана је ужасно јак ветар дувао и ладно је било. Био сам с малим Митом⁴ код

³ Н. Станојловић, *Јагодинска породица Раденковић*, Јагодина 2000. (рукопис у својини аутора) ; Д. Вукићевић, *Грађа за хронику Светозарева*, књ. I, Светозарево б.г. (рукопис у ИАЈ) ; М. Раденковић, *Моје објашњење (кратка политичка аутобиографија)*, Јагодина 1914. (рукопис у својини породице Раденковић)

тете Кате⁵ и Кице. Тета је боловала од назеба ваљда. Били смо још и код газда Нацка Јанковића⁶ и дада Милице⁷ и дада Цане⁸. Данас се очекивала промена кабинета Николе Христића⁹. Баба Ката¹⁰ је код нас у гостима. Честитао сам Нову годину : Ал. Стојковићу¹¹, Јевр. Гудовићу¹², Тоши Мијајловићу¹³, Тасићу и Констандиновићу, Перси Станишевској¹⁴ и Биси¹⁵, Љуби Симићу, Паји Ј. Тодоровићу¹⁶, Паји Михајловићу¹⁷ и Генералу С. Грујићу¹⁸, колегијално.

2. јануара понедељак

Ништа особито новог. Ветар још дува, али мало слабији.

*Новине српске*¹⁹ донеше на челу листа под јучерањим бројем благодарно Краљево писмо Николи Христићу, Јов. Ристићу²⁰ и Сави

⁴ Димитрије - Мита Раденковић (1884-1900), други син Милана Раденковића

⁵ Катарина – Ката Марјановић, супруга Аћима Марјановића, Миланова тетка

⁶ Атанасије – Нацко Јанковић (1829-1898), трговац, власник стакларе у Јагодини

⁷ Милица Раденковић (1828-после 1894), супруга Мијалка Раденковића, Миланова стрина

⁸ Стана – Цана Раденковић (1840-1902), супруга Косте Раденковића, Миланова стрина

⁹ Никола Христић (1818-1911), министар, председник владе

¹⁰ Катарина – Ката Михаиловић (1830-1898), трећа супруга Стефана – Стевче Михаиловића, Милановог деде

¹¹ Алекса Стојковић (1833-1908), пешадијски пуковник, супруг Магдалене – Мале, ћерке Стефана – Стевче Михаиловића из другог брака

¹² Јеврем Гудовић (1835-1900), рударски инжењер, политичар, супруг Софије – Соке, ћерке Стефана – Стевче Михаиловића из другог брака

¹³ Тодор – Тоша Ј. Мијајловић (1856-1937), београдски трговац, син Јована, млађег брата Стефана – Стевче Михаиловића

¹⁴ Перса Станишевски (1848-1909), супруга др Казимира Станишевског, ћерка Косте, млађег брата Стефана – Стевче Михаиловића

¹⁵ Бисенија – Биса Катић (1850-после 1933), супруга Николе Катића, ћерка Косте, млађег брата Стефана – Стевче Михаиловића

¹⁶ Павле – Паја Ј. Тодоровић (1850-1910), виши војни интендант, Миланов брат од тетке

¹⁷ Павле – Паја К. Михаиловић (1845-1915), политичар, син Косте, млађег брата Стефана – Стевче Михаиловића

¹⁸ Сава Грујић (1840-1913), генерал и политичар

¹⁹ *Новине српске* (1834-1919), званичан орган Кнежевине и Краљевине Србије

²⁰ Јован Ристић (1831-1899), државник, оснивач Либералне странке

Грујићу за патриотска понашања и рад на новом уставу и многе указе о одличјима. Тако исто и указ којим се установљава уставотворна медаља, где се имењује ко ће имати право, сем Краља²¹, Краљевића²² и посланика на великој народној скупштини да је носи. Мита данас у мал није запалио кућу, запалио артију од милихерц свећа испод миндерлука у маленој соби, те Милка²³ спази ватру и извуче артију која је већ увелико разбуктала се. За ово сам му ударио 10-15 удараца по голом дупчету али са најтањим прутећем што га на дрвету може да има. За тим сам га уапсио и тек после једног сата кад је молио, опростио сам му. Данас смо целог дана очекивали хаупттрејер од српски лутријски лозова и дувански – па ништа.

3. јануара Торак

Данас сам купио I књигу целокуп. дела Светозара Марковића²⁴ за 0,60 дин. Сретену Којићу²⁵ дато у зајам 50 дин. (5 банака). Време доста лепо. У суду општинском изнађосмо да за Тасице Марковића кућу управи фондова није ништа плаћано, те сам наредио Мити Милојевићу рачуновођи да сва дуговања општинска у књигу стави из које би се могло лако и одма преглед да има. За крст од леда на пијаци погодисмо у општини за 15 дин. све њиово.

4. јануара среда

Време мало попустило. Мита и Радмило²⁶ радују се слави и Мита пита : Зашто, вели, татице, св. Јован има крст, а св. Никола патарицу?

5. јануара четвртак

Време лепо и доста топло. Данас у „Одјеку“²⁷ бр. 2, стоји да је Сава Грујић генерал имао јуче аудијенцију код Краља. Сава Шпикља²⁸ оде у Пирот у госте код шурака Лазе.

²¹ Милан Обреновић (1854-1901), кнез (1868-1882) и краљ Србије (1882-1889)

²² Александар Обреновић (1876-1903), краљ Србије (1889-1903)

²³ Милка Раденковић (1862-1938), Миланова супруга

²⁴ Светозар Марковић (1846-1875), социјални и политички борац

²⁵ Сретен В. Којић (1856-1921), трговац, народни посланик

²⁶ Радмило Раденковић (1886-1900), трећи Миланов син

²⁷ *Одјек* (1884-1898, 1902-1914), лист политични, економни и књижевни

²⁸ Сава Ђ. Живковић Шпикља (1849-1904), јагодински трговац

Богојављање 6. јануара Петак

Време суво и ладно. Литија на пијаци као и обично, света, а нарочито сеоског, доста.

Сави Шпикљи посласмо телеграм овакав :

Сави Шпикљи код Лазе казначеја
Пирот

Честитамо празник,

Нека би блага божанска реч данас са престола господа Бога управљена народима словенским била предзнак победе наше, на страх врагом.

Милан Раденковић
Сретен Којић
Тимотије Савовић²⁹

7. јануара субота Св. Јован

Време врло пријатно и тихо. Данас смо славили Св. Јована и дошли нам ови гости : Дим. Баточинац³⁰ са женом, Таса Илијћ са женом, начелник Лаза Петровић³¹ (који је већ премештен за начелника окр. Београдског) са начелником новим Ђоком Ђорђевићем³², благајник Рад. Лазаревић и секретар суда Лаза Јосимовић³³, Паја са Кристином, Пера Андрејевић³⁴ са Ђоком М. Ђорђевићем³⁵ дуванцијом, Таса Јаћимовић са женом и Коста Стрелић са женом, Пера Петковић³⁶ са Газда Нацком и дада Јуцом³⁷, Мита

²⁹ Тимотије Савовић, писар треће класе у јагодинском Окружном суду

³⁰ Димитрије Маринковић Баточинац (1829-1894), јагодински трговац

³¹ Лазар – Лаза Петровић, начелник четврте класе јагодинског Окружног начелства

³² Ђока С. Ђорђевић (?-1910), окружни начелник, инспектор Министарства унутрашњих дела

³³ Лазар – Лаза Јосимовић (1860-1910), секретар друге класе јагодинског Окружног суда

³⁴ Петар – Пера М. Андрејевић (1857-1929), јагодински трговац

³⁵ Ђорђе – Ђока М. Ђорђевић (1851-1920), дуванција

³⁶ Петар – Пера Петковић (1842-1922), телеграфиста

Џамбас³⁸ са гђа Драгом, секретар начелства Жика Д. Протић³⁹ са женом, Алекса Вучковић сарач са женом, Мита Милојевић рачуновођа општинског суда са женом, Стева Петковић⁴⁰ судија са женом и Ђока А. Петровић⁴¹ адвокат са женом, Мијајло Стевчић са женом, тетка Милица Шпикљина⁴², баба Марија, мајка Милана Аврамовића, Јозеф⁴³ и Тона⁴⁴.

На ручку је била баба Ката деда Стевчина⁴⁵ и Марија њена девојка и Др. Станишевски⁴⁶. Мита и Радмило се веома радују слави и непрестано наваљиваше с јутра да свећу упалим. За свећу смо дали 3,20 а за колач 3,30 динара код пекара Кинцла⁴⁷. Поп Атанасије⁴⁸ пресеко колач код куће и дао сам му 3 динара. Мита за сво време молитве одстојао код нас и све у попа гледа како он чита. Крстио се и сам али није знао добро да се прекрсти, а Беба (Радмило) плашио се од попа и није смео да прогвири у собу. Мија⁴⁹ свирач долазио и свирао и Милка му преко Мите дала 3 дин.

8. јануара Недеља

Време суво и лепо. Баба Ката у подне оде у Београд са Маријом и Анђу собом одведе. Алабаков момак Мита одвезе их на станицу. И данас по подне имали смо гостију : Јова Јовановић Шишко са гђом Милком, гђа Мара⁵⁰ Васе Ракића⁵¹ са снајом

³⁷ Јулијана – Јуца Јанковић (1846-?), супруга Нацка Јанковића

³⁸ Димитрије – Мита Вељковић Џамбас (1829-1894), кафеџија

³⁹ Живојин – Жика Д. Протић, секретар прве класе јагодинског Окружног начелства

⁴⁰ Стеван – Стева Ј. Петковић (1842-1915), судија јагодинског Окружног суда, потоњи државни саветник

⁴¹ Ђорђе – Ђока А. Петровић, јагодински правозаступник

⁴² Милица Живковић (1829-1904), супруга Ђоке Живковића Шпикље

⁴³ Јозеф Беранек (1847-1889), кожарски мајстор и Миланов ортак

⁴⁴ Антонија – Тона Беранек (1846-1925), супруга Јозефа Беранека

⁴⁵ Стефан – Стевча Михаиловић (1806-1888), политичар и државник, Миланов деда

⁴⁶ Др Казимир Станишевски (1836-1911), лекар, јагодински окружни физикус

⁴⁷ Јован Кинцл (1841-1903), јагодински пекар

⁴⁸ Атанасије Поповић (1828-1893), јагодински прота

⁴⁹ Мија Сеферовић Славуј (1846-1922), познати виолинист ондашње Јагодине и Србије

⁵⁰ Марија – Мара Ракић (1838-?), супруга Васе Ракића, трговца

Ленком⁵², Кица Тетина са женом Проке Митровића, гђа Пере Милутиновића⁵³ судије.

Ручали смо у друштву са течом Стеваном и Мадом и њеном ујном, мајком Мите⁵⁴ и Ђоке Лазића из Ћуприје и сестром Мадином баба Катом из Ћуприје, које су код Маде већ два дана у гостима. Васа Поповић из Смедерева је у Јагодини од јуче.

Мита и Беба трче данас у подне по чаршији по леду.

9. јануара Понедељак

Време суво и лепо. Новог ништа. Данас у подне дође Симица Костић⁵⁵ адвокат из Крагујевца због сутрашњег претреса Уроша Вукићевића⁵⁶ који је већ месец дана у притвору судском окривљен због велеиздаје. Акта су тога дела у Београду, јер их је министар правде одма по Божићу телеграмом тражио, услед молбе посланика велике Народне скупштине код Краља.

Мита и Беба данас у подне трче по чаршији по леду са Лепосавом девојчетом нашим. Мика Аранђеловић⁵⁷ долазио у општину да се убаштини с кућом. Премер извршио кмет Сима и после подне Мика добио убаштињење.

Пери Д. Џуфи⁵⁸ дато 18 банака у зајам он мени исплаћа преко Илије квартаљника ресто 77 дин. за Рековчанина меанску кирију до Митровдана 1888.

10. јануара /У/Торак

Време лепо и суво. Чује се данас у подне да ће промена владе Н. Христића 20-ог сл. м. бити. Увече пак чује се да ће промена бити 14. тек. Међутим депеша начелству од министра дошла, којом се

⁵¹ Васа Ракић (1832-1891), јагодински трговац

⁵² Јелена – Ленка Ракић (1864-?), супруга Косте В. Ракића, јагодинског трговца

⁵³ Петар – Пера Милутиновић, судија јагодинског Окружног суда

⁵⁴ Димитрије – Мита Лазић (?-1889), ћупријски трговац и народни посланик

⁵⁵ Сима Костић – Симица (1853-1903), крагујевачки адвокат и народни посланик

⁵⁶ Урош Вукићевић (1856-после 1889), трговац и народни посланик из Опарића

⁵⁷ Михаило – Мика Т. Аранђеловић (1851-1906), јагодински трговац

⁵⁸ Петар – Пера Д. Џуфа (1837-1909), јагодински трговац

наређује да се саопшти попу Данилу Анђелковићу⁵⁹, као члану уставотворног одбора да 15. тек. буде у Београду на вечери код Краља Милана I . Према овоме може се мислити на какву промену владе. У вече у 8. сати била је вечера у Шареној кафани у част одласка начелника Лазе Петровића. На вечери било је маом чиновника, а свега је било са женама 60 лица. Ја, Сава Шпикља, Мика Аранђеловић, Мика Косовац⁶⁰ и Лаза Прокић били смо такође. Моја здравица начелнику Лази била је оваква :

Мада је свакоме од нас позната циљ овога састанка, ипак вас молим да ми дозволите да је напоменем. Циљ дакле овога овако лепога скупа та је, да нашим личним присуством дамо доказа наше искрености и личнога поштовања нашем пријатељу Лази Петровићу, који нас, после краткога бављења у нашој средини, оставља, можда вечерас или сутра у 12 сати. Ја сам често пута имао приватне, а и званичне односе с њиме, и кад год сам с њиме у додир долазио, вазда сам наилазио на леп и пријатан дочек, па стога не могу да одолим мојим осећајима а да му ову чашу вина не напијем у здравље и да вас замолим, да ме у томе потпомогнете, те да заједно са мношћом испијемо по чашу вина у његово здравље, и да вас позовем да ме потпомогнете да га замолимо, да из наше средине из Јагодине однесе лепе успомене. У здравље дакле нашега пријатеља Лазе Петровића !

Он је прву здравицу напио краљу, а ја њему, а он овоме скупу и јагодинцима. Г. Ђока Петровић адвокат напио такође Лази, а и новом начелнику Г. Ђоки Ђорђевићу и новом команданту тим. арт. пука Г. Мити Николићу⁶¹. Г. Настас Петровић⁶² адвокат напио здравицу председнику Окружног Суда Г. Кочи А. Радовановићу⁶³, за овим Г. Ђока А. Петровић доктору Зиновјеву⁶⁴, а Жика Бошковић мени. На ову здравицу Жикину устаде Г. Настас и вели да је врло умесна и лепа но само он жели да је допуни, па је продужио укратко. За овим се играло и певало до 12 ½ сати када је се путник ка станици желез. кренуо испраћен од неколицине из друштва. Пошто је влаком отишао, неки су се вратили у кафану те до 2 ½ сата продужили. Начелник ми

⁵⁹ Данило Анђелковић (?-1904), крагујевачки свештеник, политичар

⁶⁰ Михаило – Мика Ј. Косовљанин (1862-1925), власник пиваре, народни посланик

⁶¹ Димитрије – Мита Николић (1850-1903), артиљеријски потпуковник

⁶² Настас А. Петровић, јагодински правозаступник

⁶³ Коста – Коча А. Радовановић (1843-1902), председник јагодинског Окружног суда, потоњи касациони судија

⁶⁴ Др Георгије Зиновјев, општински лекар за варош Јагодину

каза да има депешу од министра да узме изјашњење од начел. среза беличког због депеше Живана Радосављевића „*Одјеку*“, како их начел. срески из канцеларије изјурио пандурима кад су тражили да се одреди избор председ. у њивој општини и како им казао да он не зна за устав и да га могу на небу тражити. Вечерас почео снег да пада. Данас у подне звао ме начелник те ми предао 5 ком. нов. устава., за 4 посланика В./елике/ Народ./не/ скупшт./ине/ а један за општ. суд и да се сутра на пијаци читањем нов устав објави народу. Ја сам предлагао да се чита у конаку основ. школе, а начелник ипак оста при своме, велећи да је боље овако јавно да се прочита, и то сутра у 10 сати пре подне.

Одма сам дошо у општ. суд и исконцептирао писмо за сва надлежатељства и објаву за грађане да сутра дођу и присуствују читању новог устава.

11. Јануара среда

Време тихо, али снег пада. Ја сам мислио да неће се моћи да чита нов Устав због рђавог времена.

На пијаци према дућану Пере М. Андрејевића, овд., стајао је један сто са флашом воде на њему и чашом и 5-6 столица за старије људе, ако би ко желео да седне и одмори се за време читања. У 10 ³/₄ дође начелник окр. Г. Ђока Ђорђевић и поздрави сакупљени свет једном кратком беседом о своме доласку у средину њихову за начел.окр. и да ће се старати да одговори правди и савести у вршењу своје дужности и моли грађане да га потпомогну у сваком добром послу.

За овим је прочитао 2 члана устава и за тим је предао мени те сам ја читање продужио и читао до чл. 132 дела 6 о министрима, то је читање трајало 40 минута. Од дела 6 па до дела 11 читао је Г. Начелник Ђока, а ја сам опет од дела 11 па до краја. Све смо свршили у 12 ¹/₄ сати по подне.

Света је присуствовало око 200-250 душа у почетку, а што се даље читало све се је умањивало света због тегобе стајања и снега и зиме. Мој Митица био је код мене такође, за сво време читања, и као мишић вирио из шињелчета свог који му је био врло топал.

12. Јануара Четвртак

Време тихо и снег мало провејава. У „*Виделу*“⁶⁵ изјава Чеде Мијатовића⁶⁶ и Др. Владана Ђорђевића⁶⁷ министру којом иступају из Напредне странке, у којој су vele неправедно нападнути и увређени.

13. Јануара Петак

Време тихо и лепо. Новости никакве, сем што се опет чује да ће влада на Три јерарха да се промени.

У 11 ½ сати пре подне квартаљник Илија Павићевић доведе у општ. суд неког коцкара именом Милана Бошњака Роша, чувен разбојник и кесарош. Све ми се чини да је његово име споменуто на једном месту у „*Кобним бројевима*“ од Тасе Ј. М⁶⁸.

Од бабе Кате добио сам писмо. Данас у суду сазнадох да су нађена нека акта из којих се види да је спремана нека тужба од стране општ. противу Мате К. Аранђеловића⁶⁹, и у тужби се спомиње „оригинал“ облигација. Међутим облигације нигде нема.

14. Јануара Субота

Време суво и лепо.

15. Јануара Недеља

Време суво и лепо. Вечера у двору у част уставотворног одбора. Поп Данило ишо. О промени кабинета краљ у здравици напоменуо да може до 15. фебруара да стоји. Каква је вели разлика ако промена буде концем јануара почетком или у половини фебруара ? „*Одјек*“ бр. 8 од 18/ I 89.

16. Јануара Понедељак

Време суво и лепо.

⁶⁵ *Видело* (1880-1908, са прекидима 1889 и 1897-1905), лист политички, економски и књижевни

⁶⁶ Чедомил – Чеда Мијатовић (1842-1932), економиста, државник, дипломата и књижевник

⁶⁷ Др Владан Ђорђевић (1844-1930), лекар, политичар, књижевник

⁶⁸ Атанасије – Таса Ј. Миленковић (1850-1918), криминалист

⁶⁹ Матија – Мата К. Аранђеловић (1836-1905), јагодински трговац

17. Јануара Торак

Време суво и лепо.

19. Јануара Четвртак

Време суво и лепо. Стева Јанковић учитељ рече ми да је престолонаследник аустро-угарски Рудолф⁷⁰ у лову погинуо и да је у Пешти устанак.

20. Јануара Петак

Време суво и лепо. Данас се чује да је кронпринц Рудолф умро од капље, а остало да није истина.

21. Јануара Субота

Време суво и лепо.

22. Јануара Недеља

Време југово и блато, а топло.

23. Јануара Понедељак

Време југово и топло, а блато. Одборска седница у 9 сати пре под.у којој решено о накнади заузетог дућан. земљишта Г. Цветка Миленковића и др. но по новој процени, која да се учини сада.

Одобрен преглед рачуна за 86/7. од стране одређени одборника ГГ. Настаса Петровића, Милорада Павловића и Манојла Вучковића⁷¹.

24. Јануара. Торак

Време топло и југово и блато. Одборска седница о буџету за

⁷⁰ Рудолф Хабсбург (1858-1889), надвојвода и аустро-угарски принц-престолонаследник

⁷¹ Манојло Вучковић (1839-1915), јагодински трговац

1888/9. усвојен буџет онако, како га је суд предложио с тим, да се још по један шумар, пољак и виноградија дода, које је суд хтео да уштеди и службу да врши са по једним. Чује се, а и по новинама се говори, да је царевић Рудолф погинуо.

25. Јануара Среда

Време топло и југово.

29. Јануара Недеља

Време блатњаво, а у вече мало мрзло.

Вечерас општина давала бал у гимназија у корист сиротиње варошке.

На каси пало преко 270. динара. Тоша Ј. Михајловић из Београда и Тасић и Констадиновић из Београда послали по десет динара прилога. Седео сам до 3. сата по поноћи с Милком заједно. Милка сутрадан била слаба од дугог седења.

Ја сам проговорио неколико речи публици и благодарио на посети и прилозима.

Три Јерарха, 30. Јануара Понедељак

Време влажно, а ноћу паде прилична киша.

Учитељи овд. основ. школа давали вечеру друштвену услед свршени испита полугодишњи и ја сам тамо зват и био. Био је и Мика Косовљанин и Сава Шпикља, Ђока М. Ђорђевић као књиџар и остали сви учитељи и учитељке. Седео сам до два сата по поноћи. Око 12 сати киша је падала.

31. Јануара Уторак

Време снежно. Начелник добио депешу од министра око 4 ½ сата по подне да ће Краљ са Краљевићем ноћас у 3 сата и 14 мин. за Ниш на скуп српски винара проћи. Те ноћи и прошло је засебним возом. Општина је осветлила с 5 мангала овд. желез. станицу и било је света на станици око 50-60. лица.

1. Фебруара Среда

Време снежно а лепо. Скуп винара у Нишу. Општина на тај скуп по решењу одбора је послала као свог заступника Перу Петковића телеграфисту. А својевољно отишли : Сима П. Стојковић⁷², Ђока М. Ђорђевић дуваница, Драгутин Тирић⁷³ пинтер и Тимотије Ђордум, пензионер. Жељез. карте добили су преко начелства у пола цене тамо и натраг. Занатлијско удружење држало беседу у овд. основ. школи по одобрењу. Био сам тамо до 12. сати и дао прилога 5. дин.

2. Фебруара Четвртак

Време лепо и ладно прилично.

3. Фебруара Петак

Време лепо и снежно. Милорад Павловић достави ми да Пера Карча продаје месо и топи маст од липсаног брава. Ноћас дошо Паја Тодоровић⁷⁴ агроном и с њим Борисав Тодоровић професор, враћајући се из Ниша са винарског збора. Вечерас био збор радикалне странке на коме прочитано писмо генерала С. Грујића и програм и статут и изабрата управа. У управу ушли су: Таса Ђикић⁷⁵, Сава Шпикља, Ђока Анђелковић⁷⁶ професор, Сава Л. Врачевић⁷⁷ судија, Драг. Тодорић⁷⁸ учитељ, Настас Симић⁷⁹ земљод. Мика Косовљанин и Милан Д. Раденковић. Тада су и кандитирали лица за општин. одбор 7 и за заменике 5.

⁷² Сима П. Стојковић (1845-1890), јагодински трговац

⁷³ Драгутин Ј. Тирић (1852-1930), јагодински пинтер, касније општински економ

⁷⁴ Павле – Паја Тодоровић – Ђаковчић (1853-1927), агроном, стручни писац

⁷⁵ Атанасије – Таса Ђикић (1849-1895), јагодински трговац, народни посланик

⁷⁶ Ђорђе – Ђока Анђелковић (1853-1906), професор и политичар

⁷⁷ Сава Л. Врачевић (1844-1926), судија за неспорна дела јагодинског Окружног суда

⁷⁸ Драгутин Тодорић (1858-?), учитељ

⁷⁹ Настас Симић (1841-1927), земљоделац, касније општински економ

4. Фебруара Субота

Време лепо. На пијаци било мало промета, али у ситницама и дрвима, а мало у рани. Цене су биле : Пшеници 10.60 дин.

Јечму	8.	
Овсу	7.50	све од сто кила
Кукурузу	8.40	
Масти	-	

Достављено је суду општ./инском/ да Мија Донић⁸⁰ продаје кавурму од оног липсалог брава код Пере Карче. Одма сам наредио те је кавурма у суд донешена. За овим је Мија Донић сам донео и месо свињско и каже да га је купио од Пере Карче јуче око 5-6 сати по подне. саслушан и син Мијин, који је кавурму од Карче узео. Пера Карча све одриче. Он вели да је купио прошлог понедељника на каменој ћуприји од једног сељака из Левча, имена му не зна, а ту је вели био и син Милорадов, а с погодбом да му да две плећке меса и кожу, које му је и дао. Позват Дамњан касапин, пошто се дознало да је он липсалог брава одрао и уредио, рече: *Јес, дошо је Раде Црногорац код мене и вели : послао ме газда Мијајло Маринковић да уредиш једног брава. Кад одем доле на обор Мијалков, где он рани свиње, а ја видим да је брав липсао. Прво је веле пао у фрас јуче, па и липсао. Ја га уредим касапски, јер ми је тако Мија казао , и одем у дућан код њега да ми плати и он ми даваше 3. гроша, а не хте ниже од 4. и тако ми он даде 4. гроша, и ја одем кући.*

Раде добављен испрва одрицаше да је он Дамњана звао, а признаваше да је брав од фраса липсао. Затим признаде да је он Дамњана звао и овај крмачу уредио, а он је вели црева и прасце из утробе бацио. Сутрадан дошо је газда Мијалко и наредио те се месо однело, а куда и ко га је однео не зна, а ја сам вели сланину однео у дућан и газда ми је реко да ће да је прода сапунцији. Сви су кући пуштени, а сутра да се даље ислеђење продужи.

5. Фебруара Недеља

Време лепо. Избор у општини 7 одборника и 5 заменика. Од стране одбора присуствовали Манојло Вучковић и Дим./итрије/ Павловић, а од стране збора Сава Л. Врачевић судија, Илија Станојевић пиљар, деловођа Мата Ћирић.

⁸⁰ Димитрије – Мија Донић (1841-1913), јагодински трговац

Изабрати су за одборнике:
 Мијајло Станисављевић са 56. гла. Свега имали право гласа 237. а
 Ђока Анђелковић, професор са
 гласало је свега 84.
 Илија Станојевић, пиљар са Савршена већина дакле
 Коста Ђорђевић⁸¹, механц. са била је 43.
 Блажа Цветковић⁸², мех. са
 и Сава Л. Врачевић, судија са
 За заменике:
 Тодор Николић, обућар са

Противкандидати добили су:
 За одборнике: За заменике:
 Мијалко Раденковић⁸³ Анта Петровић, бојација
 Дим. Донић

Они први од бирачког одбора оглашени су за изабрате одборнике и заменике.

У бирачком одбору били су:
 Од стране одбора: Манојло Вучковић и Дим. Павловић, а од стране збора : Сава Л. Врачевић и Илија Станојевић, претседавао Мил. Д. Раденковић.

За овај збор радикали овд. држали су јавни скуп.
 Борба изборна била је врло лабава.
 Данас умро Коча Ј. Арменула⁸⁴, код Мике Косовљанина, зета свог.

6. Фебруара Понедељак

Време као јуче, но у вече ладно и мрзло. Данас по подне у 2. сата сарањен Коча Ј. Арменула.

7. Фебруара Уторак

Време облачно и доста ладно. Прошле ноћи у 1. сат дошо Сима П. Стојковић са збора из Ниша, но он је и до Врање, код се-

⁸¹ Коста Ђорђевић (1846-1921), јагодински механција

⁸² Благоје – Блажа Цветковић (1851-1916), јагодински механција

⁸³ Мијалко Раденковић (1819-1894), јагодински трговац, потпредседник Народне скупштине, Миланов стриц

⁸⁴ Коча Ј. Арменули (1855-1889), трговац из Пеште, брат Калиопе Косовљанин

стре и зета, био.

Данас у подне био је овде Г. Милан Милашиновић инжињер.

8. Фебруара Среда

Топло време. Дошла жалба на избор одборника и заменика од Петра Пантића. Наводи су му да Тодор Николић, Коста Ђорђевић, Настас Миљковић и Илија Станојевић не плаћају потпун грађ. данак према чл. 164 Устава, а Илија још и да ради под туђом фирмом.

Даље вели да се није одбор држао чл. 21. тач. 4 и 6. а 4. говори о начину гласања, т.ј. како бирачи да прилазе столу и гласању и 6. тачка о бележењу гласова по табацима.

Од свију навода само је истинит по тач. 6. јер су се гласови заиста бележили као и многи година у „тевтеру“ а не по табацима, а не спори се да је по табацима по закону, а остали су сви наводи сви лажни, а то се доказује пореским распоредом за 1888. по коме плаћају, и то :

Тодор Николић 23,52 дин. годишње

Коста Ђорђевић 25,52

Настас Миљковић 24,24

Илија Станојевић 31

За Илију пак да не ради под туђом фирмом најбољи је доказ пријавна листа коју је прошле године предао пореском одбору. Брука!

Начелник добио депешу од министра унутраш. дела да ће Краљ с Краљевићем 10. т.м. доћи у Крагујевац и да треба овај тамо да га дочека и поздрави као старешина суседног округа. Тога ради звао ме и договорили смо се да с неколико грађана одемо у Крагујевац и Краља поздравимо, нарочито сада још и зато, што је наш округ у питању оће ли остати или не, пошто ће се сада Србија поделити поново и то на 15. округа, дакле 6. ће се укинути.

У тој цели позвао сам писмено 50. грађана да као депутација пођу и од 50. грађана одазвали се свега, по списку 6. , а колико ће најзад поћи, видећемо.

Јова Радојевић ми рече да је неко реко: *кад су онакве одборнике бирали (радикали 5. т.м.) онда ено му их (т.ј. мени) па нека иде с њима.*

Јадна Јагодино !

До сада те давили као твоји управници, а и сада те оће да даве као „возмајстери“.

Вечерас целу ноћ киша

Целу ноћ сам сањао да сам врло много летео, преко кућа, преко Мораве и т.д. и т.д.

9. Фебруар Четвртак

Време и очајно и доста ладно.

Од оних који су се јавили да ће ићи, пошли су само Петар Пантић, Коста Ракић⁸⁵, Коста Крчинац⁸⁶, Г. Настас Петровић и поп Пера Рашић⁸⁷, и већ начелник Г. Ђока Ђорђевић и ја. Стева Димић⁸⁸ и Мијајло Станисављевић јавили ми цедуљом, коју чувам, да, кад други неће, ни они неће да пођу. П.Д. Џуфа такође није хтео да пође зато, што и други неће.

У 12. сати у подне ми смо се влаком теретним кренули и у Лапову око 2. сата били.

Ту стиже депеша да је Краљ одложио пут за недељу, 12. тек. а јавише нам такође да је и пруга близу Крагујевца, код Илијине воде, покварена услед велике воде. И заиста, кад смо дошли у Јовановац рече кондуктер да ћемо ту морати 45. минута да чекамо. Чекали смо 25. минута и кренусмо се напред. Кад смо дошли код места где је квар пруге био, заиста смо једва премилели. За 90. сантиметара испод шина вода насип однела, па шине и прагови у ваздуху стајали, те су радници живо набацили насип и ми врло лагано пређосмо. У Крагујевац смо дошли око 4 ½ сата поподне. У квартиру смо били код „Шишка“. Кревет 1.20 а вечера 1.60. Начелник те вечери јако боловао од главе. Паја Михајловић био у Крагујевцу због Бисиних послова. Био сам с њим вечерас око пола сата у Касини, и тада пређо код Шишка, а ови већ засели и фарблају се: начелник Мијајло Миловановић⁸⁹, начелник крушевачки Ант. Пантовић⁹⁰, Коста Ракић и Аврам Шокорац⁹¹ и Г. Настас Петровић, то је било у 9 ½ сати. Наш начелник отишо да спава због јаке главобоље. Сишо је доле око 12. сати и вели да га толико глава боле, да се боји умреће, па да не би

⁸⁵ Коста В. Ракић Грмања (1859-1915), јагодински трговац

⁸⁶ Коста С. Николић Крчинац (1856-1904), јагодински трговац

⁸⁷ Петар – Пера М. Рашић (1850-1915), јагодински свештеник

⁸⁸ Стеван Димић (1849-1919), јагодински кафеџија

⁸⁹ Михаило Миловановић, начелник треће класе крагујевачког Окружног начелства

⁹⁰ Антоније Л. Пантовић (1850-1909), начелник треће класе крушевачког Окружног начелства, потоњи министар правде

⁹¹ Аврам Шокорац (?-1907), судија, народни посланик

горе умро сам. Мало је поседео, па опет отишо горе.

Ја сам остао гледајући до 12 ½ сати.

Пантић и Крчинац спавали су горе још одма по вечери.

Поп Пера вратио се из Лапова још у Јагодину за ноћи, јер није хтео да иде у Крагујевац, и сви смо га извинили.

За Краља спремљен хотел „*Таково*“ и од данас плаћа се 120. # дневно, јер је двораци веле уступљен за официрску касину.

Да гадне крагујевачке калдрме, а овамо се све виче на нашу калдрму! По вароши где где декорисано с неким дугим моткама а ове обавијене заставама.

Још одвече почео снег да пада.

Ми смо се решили сутра да се вратимо кући. Потрошио сам 24.40 динара.

До Лапова смо дошли III класом 1.85, а од Лапова до Крагујевца II класом 3.15. Ту је био сем начелника крушевачког А. Пантовића и начелник ћупријски Настас Антоновић.

10. фебруара Петак

Време ладно и снег доста нападао.

У 10. сати смо се кренули за Лапово II класом 3.15. из Лапова за Јагодину II класом ја и Г. Настас Петровић. Наш начелник оста у Крагујевцу, да чека Краља.

Јуче сам добио писмо из Београда од Ђоке М. Ђорђевића дуванице, којим ми јавља да је меница коју је за Тасу Ђикића Мика Аранђеловић акцептирао, код Народне банке, протестирана, због неке плате.

11. фебруара субота

Време ладно. Данас нас звао Мијајло Рашковић⁹² депешом у сватове за сутра.

Данас добих писмо од Народне банке да је меница, коју је Мика Аранђеловић акцептирао а ја послао по наредби Тасе Ђикића протестирана, но да се договоримо и исплатимо. Ово је дуг Тасе Ђикића, но Мика је за њега акцептирао по услузи.

Воденица јуче и данас не ради с тога што се покварио точак доле.

⁹² Мијајло А. Рашковић (1850-1918), чиновник, син Савке, ћерке Стевче Михаиловића из првог брака, Миланов брат од тетке

12. фебруара Недеља

Милка с децом и Ленком К. В. Ракића сликали се, дао сам 3.50 Литрићу.

Време ладно, иначе тихо.

Други радикални збор у дољњој чаршији у 3. сата по подне у кафани код Тодора Анђелковића. Уписало се око 45. чланова а прилога пало 28. дин.

Мијајло Рашковић се данас женио и честитао сам му. Честитао сам такође женидбу Мити Милошевићу у Пироту, брату Раше Милошевића⁹³.

Вечерас имали овд. либерали јаван партијски скуп у „*Шареној кафани*“. Звали су се по списку 49. а било их је на збору 39 и уписали се сви сем 2-3. Који се нису уписали не знам за данас. Бата Лака је звао са списком. Жика Бошковић, веле, одликовао се беседом: како треба Либерална странка да се организује, те да радикалну и напредну странку избију из седла. Алал му вера, њему ништа не фали да буде на скупу и код напредњака у Баточинчевој кући за кандидирање посланика за велику народну скупштину, а чешће и код радикала у приватне договоре

13. Фебруара Понедељак

Време лепо и ладно.

Данас је имао плаћање у јагодин.штедионици Др. Станишевски 450. дин. потписао сам ја и Сима П. Стојковић. Око 3 ½ сата по подне јави Шпикља Сими да је плаћање и да треба уредити ствар. Одма сам отишо тамо и рекоше ми да је плаћање било још јуче, но пошто је јуче био празник, то ће моћи сутра да се регулише. Одма сам о овоме известио Станишевског и око 7. сати добио сам одговор да је још 11-ог послао нову меницу и интерес да се плати.

Вечерас око 5. сати дошла забрана Мики Т. Аранђеловићу, мени и Таси Ђикићу за 3.000 дин. што Таса Ђикић имао да плати Народној банци још 31. јануара т.г. Ово је био гром за Мику и мене. За Мику даде Милорад Павловић у попис 10 хиљада кила пшенице по процени Симе П. Стојковића и Милорада по 10. дин. од кила, а ја дадо у попис 3000 кила кукуруза у воденици дединој по 10. д. од кила и 6. сена по 5# сваки стог и две краве и два телета 300. дин =

⁹³ Аранђел – Раша Милошевић (1851-1936), политичар

960. дин.

Таси су узели у попис вино.

Попис је извршио Ст. Бошковић⁹⁴, писар начелства. За решење смо дали ја и Мика по динар.

Данас сам узо деци саоне код Жике колара 4. дин. Ужасно се радовао Митица и бебче. Цело после подне санкали се.

Пре подне био сам у суду окр. Са П. Д. Џуфом и Аврамом Јовановићем⁹⁵, као вештаци масе почив.попа Николе из Бунара из које тражи издржавање његов отац Јанаћко, који у Пожаревцу живи.

Маса има годишњег прихода 198,20 дин. а 3. детета има на издржању. Ми смо једногласно изјавили да маса не може да даје издржање старцима с тога, што је сирота толика, да деца не могу пристojно и довољно да се издржавају.

Дангубе нисмо тражили.

Масу је заступао поп Веса Михајловић⁹⁶ из Лоћике и Тодор из Бунара.

Јанаћка је заступао Миша Ж. Јовановић из Пожаревца.

Аврама је бирао поп Веса, а мене Миша, а нас двоје смо Џуфу.

Судили су:

Претседник Коча Радовановић и судије Стева Петковић и секретар Лаза Јосимовић у исто време и деловођа.

Данас ми каза Г. Ђока А. Петровић адвокат, да је дедин тестамент пао. Колико у овоме има истине, не знам.

14. фебруара Торник

Време доста лепо и снег се топи.

15. фебруара Среда

Време пријатно.

16. фебруара Четвртак

Снег се топи и вода придолази. У 6 ½ вече с воденице сам се враћао. Питам Трајка воденичара: да ли вода долази? Он вели: Не

⁹⁴ Стеван Бошковић, писар друге класе јагодинског Окружног начелства

⁹⁵ Аврам Јовановић (1848-1913), јагодински бојација, касније трговац и народни посланик

⁹⁶ Веселин – Веса Михајловић (1844-1915), јагодински свештеник

знам !

Ужасан тупкун! На великој одврати није диго ни једну даску. Онај шпиц код букава вода квари тако, да кроз зид свуда протиче.

Чује се да ће Ристић кабинет да састави.

17. Фебруара Петак

Време врло пријатно. У вароши сав снег спао. Вода грдно придлази. Настас Симић дође јутрос у општину и рече ми да је јутрос поред јаза прошо, и да рђаво изгледа што одврата није отворена, јер вода преко јаза прелива.

Мало затим ја сам отишо на јаз и тамо и њега застао, са собом сам повео и Мику Алексића, квартаљника и умоли Данила Срезојевића⁹⁷ да пође и нађе се у помоћи.

Вода је преливала преко јаза на три места: код врбе, на најбољем крају јаза и преко шипова на најгорњем крају јаза и одма испод одврате. Овде је сву земљу однела за читав 1 ½ мет. дубине. Иначе је још на 2. места избушила земљу. Штете може да има до 5-6 #.

Одма сам наредио Стојану Илићу, рабацији да набаца шумарице где је год вода с висине падала, да ако опет дође, не би даље кварила.

Одма по доласку на јаз исекли смо 1. даску на одврати и вода одма је сишла ниже толико, да преко јаза није прелазила. Било је доста муке док се ово извршило.

Питам Трајка воденичара: где су она два стуба од вејњака и мотке горе? Ја сам их, вели, изгорео! Овакав одговор био је толико доста, да сам га одма истерао и кључеве примио од њега. Но из куће нисам мого због фамилије да га истерам одма. Настас и сви наваљиваше да га задржим док другог нађем. Одма сам увидео, да, чим воденицу затворим, да ће ми у чаршији досадити сељаци а и овд. за мливо, које шта више и не познајем ни чије је. Према овоме нисам мого другаче него да га и даље, а најдаље до Ђурђевдана задржим.

Вечерас био сам на јазу у 6. сати и вода доста опала.

Одбор Црвеног Крста овд. давао вечерас забаву у своју корист у „Шареној кафани“. Причају да је било жестоке свађе између председника одбора и Пере Марића о куповини слике Јове Ристића, а затим са Тасом Марићем⁹⁸ и претседником одбора Г. Лукићем⁹⁹ такође о слици Ристићевој да се на дувар обеси или не. Ја нисам хтео

⁹⁷ Данило Срезојевић (1849-1897), јагодински механџија

⁹⁸ Атанасије – Таса Марић (1848-1928), јагодински трговац

⁹⁹ Стеван Лукић (1827-1892), срески начелник у пензији

да идем зато:

1. Што они на општин. бал , који је у корист сиротиње дават, нису дошли

2. Што говоре, а нарочито Мијалко Раденковић, да смо ми радикали, нашу општину упропастили, па чини ми се на мене нишани, а ово је говорио код Џамбаса Сретену В. Којићу пре десетак дана, и

3. Што се и у овој установи партизанлук уводи. Ова је забава била 16. тек. м. А не данас.

Данас сам био код старатељ.судије да ми се тестаменат дедин саопшти. Изјавио сам на протоколу да ћу 1. марта ов.год. доћи да дам своју реч.

18. фебруара Субота

Време није баш ладно, али снег освану данас, но танак.

Трајко долази и млеко донесе и рече да вода опет јутрос долази.

После овога опет је опала и нове штете није било. Вечерас овд. либерали држе партијски скуп у „Шареној кафани“.

Вечерас, по вечери, свратих код начелника Г. Ђоке Ђорђевића, код Џамбаса, и ту га застадох у разговору са једним странцем, који при вечери беше, а начелник беше већ превечерао. Говорило се о карактеру нашега народа и о немаштини. Из разговора видех да је ово неки индустријалац, јер непрестано говораше како наше дрво у шуми пропада трулећи или га странци за багателу извозе, (као сада нпр. ораовину), а много би се шта могло овде да од њега изради, као нпр. вели, ова столица (ударив руком на њу), виле, лопате, косила, колица и.т.д. Тиме би вели ми нашу гору трошили за наше потребе и новац би остао у земљи и многи народ би имао рада.

Од начелника сазнадох да се овај човек зове Трифун из Београда. На питање моје да ли он те послове ради, одговори ми да он тај посао ради доле у Голупцу са неким Благојем из Голупца. Ја се тада опоменух огласа у новинама које је тај Благоје издавао о тој својој радњи.

Кад Начелнику он напомену да је од Министра народ. привреде упућен да овде неке шуме за свој посао прегледа, и да их је данас у Штипљу прегледао, начелник му напомену да сам ја председник општине јагодинске и да општина има једну шуму овде у близини, која се зове „Лунар“, и да је прегледа, те ако можемо што да урадимо за општину да се мало продужи, а ипак шума углавном да се не затре. Он жаљаше што мора ноћас да иде, пропитах што шта о тој

шуми. Начелник му онда рече да ће он шуму са мном да прегледа, и да му пише.

Ја сам приметио да не марим да ће бити шуме употребљиве за какве фабрикације, али да ће бити за гориво, изузимајући ако по дољама имадне букове старе горе, а то ће наши старији људи знати боље.

На томе дакле и остало да ја с начелником Липар прегледамо и да га о томе извештајем.

Вечерас сам купио књигу „*Карактер*“ од Смајлса¹⁰⁰, а превод од Николе С. Јов. Американаца¹⁰¹, за 2. дин. И особито сам се радовао, кад сам на првом листу а на 2. страни нашао ово: (празно)

19. Фебруара Недеља

Време лепо и пријатно. Прошле ноћи стего мраз прилично.

22. Фебруара Среда

Време снежно. Ноћу пада снег, а дању се отопи.

Светковина о прогласу Краљевине. На молбу начелника Г. Ђ. Ђорђевића пријем честитања примао је у мојој кући.

Данас идући из цркве око 11. сати начелник у порти доби депешу ове садржине:

Свима начелствима

На предлог претседника министарства и министра војног, потписани је указом Њ. В. Краља постављен за министра унутрашњих дела. Будите спремни да по подне у 1. сат примите даље моје заповести.

Министар

Ј. Белимарковић¹⁰²

За овим су грдне комбинације о саставу кабинета грађене.

Око 1 ½ сата по подне идући пијацом у кафану Драг. Симића¹⁰³ код „Слоге“ срете ме Ст. Бошковић, писар начелства и рече ми да је

¹⁰⁰ Семјуел Смајлс (1812-1904), шкотски писац

¹⁰¹ Никола С. Јовановић Американац (1853-1937), новинар, професор, преводилац

¹⁰² Јован Белимарковић (1827-1896), генерал, намесник краља Александра I Обреновића

¹⁰³ Драгутин Симић (1859-?), јагодински кафеџија

Краљ Милан уступио престо своме сину престолонаследнику Александру, и намеснике поставио.

Ова је вест ужасну сензацију направила. Сваки је на свој начин тумачио одступање Краља Милана.

Око 8 $\frac{3}{4}$ сати у вече, начелник доби две депеше код Цамбаса, једна прокламацију Краља Милана народу српском, којом јавља одступање своје и уступање престола сину своме престолонаследнику Александру и да поставља намеснике на основу устава чл. 70 . Јована Ристића, Косту С. Протића¹⁰⁴, генерала и Ј. Белимарковића, генерала, а другом министар јавља ради знања да је Краљ Милан посетио сва три намесника.

У прокламацији вели :

Срби!

На прошлој великој народној скупштини напоменуо сам вашим изабраницима, да нов устав не дајем себе ради, но Србије и сина свога ради.

По новом уставу треба нови напора за бољитак земље, а он се је у раду за унапређење толико истрошио, да даље не може, зато уступам владавину своме сину, престолонаследнику Александру, о чијем васпитању у духу српства, и дање ће се старати.

Скоро ће вели бити 21. година како по праву рођења седи на престолу српском.

За то време, вели, преживео је као човек бурно. Прва вели периода његове владавине тежила је да се прошири Србија територијално, а друга да учврсти у земљи добре установе и рад. Завештава се заклетвом на верност новом краљу Александру I, поставља за намеснике Г.Г. Јов. Ристића. К.С. Протића генерала, и Ј. Белимарковића генерала и.т.д.

23. Фебруара Четвртак

Време југово. Цео дан провели смо у разбирању о новостима. Увече смо седели до 1. сат у кафани и дознали смо да ће радикали владу да саставе.

24. Фебруара Петак

Време југово. Начелник ми рече да је прошле ноћи добио

¹⁰⁴ Коста С. Протић (1831-1892), генерал, министар војни, намесник краља Александра I Обреновића

депешу да је влада из радикала састављена и то овако :

Претседник и спољни С. Грујић

Унутрашњи дела К.С. Таушановић¹⁰⁵

Финансије Др. М. В. Вујић¹⁰⁶

Грађевине П. Велимировић¹⁰⁷

Војени пуковник Дим. Ђурић¹⁰⁸, управ.в. академ.

Просвете Св. Милосављевић¹⁰⁹ и

Привреде Ст. Р. Поповић¹¹⁰

Радост је била међ радикалима неописана.

Одма смо наручили бурад и луч те смо ове вечери веселили се код „Слоге“, до у јутру до 4. сата.

5. марта Недеља

Време снежно.

За Београд у депутацију да честитамо намесницима краљевским и влади пошо сам данас у подне влаком теретним, а собом сам повео и Митицу.

У депутацији су били ови:

Г.Г. Мијалко Раденковић, Сима Крчинац¹¹¹, Настас А. Петровић, Ђока А. Петровић, Милета Деспотовић¹¹², царско руски полковник у пензији, Стева Лукић, начел. окр. у пенз., Риста Митровић, пензион. „Милош Кузмановић, пензионар, Стева Димић, Пет. С. Таушановић¹¹³, Аврам Јовановић, Петар. И. Димић¹¹⁴, Ант. Шохај¹¹⁵, Анта Петровић, Мика Косовљанин, Петар С. Пантић, Сава Тодоровић¹¹⁶, Пера Петковић, бакалин, Милосав С. Николић, Драг. Таврић, Драг. Симић, Стева Јанковић, учитељ.

¹⁰⁵ Коста С. Таушановић (1854-1902), политичар

¹⁰⁶ Др Михаило В. Вујић (1853-1913), државник и научник

¹⁰⁷ Петар – Пера Велимировић (1848-1921), политичар

¹⁰⁸ Димитрије Ђурић (1838-1893), генерал и војни писац

¹⁰⁹ Светозар Милосављевић (1845-1921), политичар

¹¹⁰ Стеван Р. Поповић (1839-1902), државни саветник, професор Велике школе

¹¹¹ Сима Николић Крчинац (1822-1897), јагодински трговац

¹¹² Милета Деспотовић (1820-1890), пуковник

¹¹³ Петар С. Таушановић (1847-1934), јагодински трговац

¹¹⁴ Петар И. Димић (1842-?), јагодински кафеџија

¹¹⁵ Антоније Шохај (1844-1889), јагодински апотекар

¹¹⁶ Сава Т. Тодоровић (1846-1913), председник „Јагодинске банке“

6. Марта Понедељак

Време доста лепо и југово. Снег, наравно, чим падне, одма у час и нестане га.

Састанак смо одредили код „*Златног крста*“ између 9-10. сати пре подне, а до тога времена да ја свратим код министра Таушановића и да нам аудијенцију код намесника изради, ако икако буде могуће данас до подне, пошто неки наши Јагодинци, као Г.Г. Ђока и Настас А. Петровићи морају вечерас путовати због рочишта, које сутра код окр. суда имају.

Код министра Таушановића израдио сам толико, да у 11. сати дођемо и да је његова брига за аудијенцију код намесника.

Око 11. сати дошли смо код министра Таушановића и он нас преко момка упутио горе намесницима, пошто смо се у кафани договорили да ја поздравим намеснике, као кмет вароши Јагодине.

После кратког чекања ушли смо у салу Министарства спољни послова и стали у полукруг лицем окренути соби где се министарске седнице држе, а одкуда ће нам намесници доћи.

Око 11 ½ сати уђоше намесници и ми се сви поклонисмо и они нама у знак отпоздрава.

Г. Ристић упита: да ли вас има и из округа? Пошто је у нашој гомили угледао и Милана Миловановића¹¹⁷ из Бунара.

Ја сам му одговорио да нас има неколико и из округа, и одма сам одпочео поздрав одприлике овако :

Господо Краљеви намесници !

Као кмет вароши Јагодине, овлашћен од овога скупа, а овај скуп од свију грађана вароши Јагодине, поред телеграфске честитке, дошли смо да вас и лично поздравимо, те тиме дамо јачега виднијега доказа нашега високог поштовања према вама и према ономе кога ви овде данас представљате, а то је наш млади Краљ Александар I . (Живио, заори се).

Положај земље је нема сумње тежак, но, верујући у ваше родољубље и патриотизам ви ћете у свему кренути напред, а кад се обазрете и видите све нас и целу земљу за вама, силе ће се удвојити те тиме да се земља из злог положаја у коме је извуче.

После овога званичног говора и поздрава, ми би имали да проговоримо коју и приватно о нашим потребама, с тога би молио

¹¹⁷ Милан Миловановић (1828-1901), земљоделац и народни посланик из Бунара

Г. Мијалка Раденковића, Г. Настаса Петровића, Г. Петра Таушановића, Г. Милету Деспотовића и Г. Ђ. Петровића да о томе поведу реч.

За овим узео реч Г. Ристић и благодари на поздраву и изјави да су добили телеграфску честитку. Признаје да је земља у тешким приликама, но надају се, да ће, потпомогнути народом све на добро уредити. Што се тиче ваши локални потреба, ми, вели, не можемо у специјалне програме улазити, јер је то дело владе и скупштине, и шта они реше, ми нећемо ништа противстати.

Ја сам за овим узео реч овако :

Господине намесниче,

Ви сте изволели рећи да не можете улазити у никакве специјалне програме што се тиче наших посебних интереса.

Ја вас молим да верујете, да смо ми дошли да вас поздравимо и да вам кажемо да има тамо негде усред Србије једно место које се зове Јагодина, и које је занемарено од државе и које пати од неких болести и коме треба помоћи, а ви сте, као што сте изволели рећи, бдитељи свега што се у земљи дешава.

За овим је узео реч П. С. Таушановић и говорио нешто о нашим тежбама.

За њим проговорио је и Мијалко Раденковић, за њим и Милан Миловановић из Бунара.

Најзад сам згодно у разговор се упleo и проговорио још и ово :

Ја имам налог да Г. Г. намесницима презентирам по 1. нож (асталски) у Јагодини израђен и молим вас да изволите примити.

Ове ножеве предао ми је Мика Аранђеловић да их амо понесем ради мустре, а израђени су у радионици чича Станојка Нешића ножара.

За овим је свршено све и Г. Ристић се рукова са свима и опрости и оде, а Г. Г. К. С. Протић и Белимарковић осташе мало пришав у средину депутације разговарајући се са ближим познаницима и шалећи се.

Г. Белимарковић смешећи се рече : Е, овако кад вас видим у гомили све сложене, мило ми је особито (ту је рачунао да смо из све три партије ту, па сложни, дегме – де !).

Одатле смо одма ушли код председника министарства Г. С. Грујића и ја сам га поздравио одприлике овако :

Господине министре,

Поздравили смо Г. Г. намеснике, па нам је жеља била да и вас, као председника министарства, овом приликом поздравимо и честитамо положај, који је нема сумње врло тежак у данашњим

тешким околностима, у којима се наша отаџбина налази. Но, зарад среће наше домовине сви ћемо вас у томе тешком раду потпомоћи, док будете радили у правцу правде и благостања, те тиме да докажемо да нисмо само кадри да стварамо државу, већ и да је, кад је каквим злим удесима у вртлоге упала, из ове избавимо на срећу и славу свију нас.

Г. Грујић је на ово одговорио да благодари на поздраву и обећању да ћемо их потпомагати док буду радили у духу народни потреба и захтева, и вели да је земља заиста у тешким приликама, које ће се ублажити само нашим сложним и мушким радом.

За овим смо одма сишли доле код министра унутрашњих дела Г. К. С. Таушановића и поздравио сам га овако :
Г. министре,

Поздравили смо Г. Г. намеснике и Г. председника министар. савета, па смо дошли и вас да поздравимо. Струка, којој сте ви претставник и заповедник, од важности је велике још и са тога, што људи у њој – чиновници – и дању и ноћу су са народом, па се надамо да ћете пазити да у народ шаљете људе образи, па томе и ... (нечитко, прим. Н. С.), поред других потребних захтева и особина.

Он је одговорио да благодари на поздраву и да верујемо да ће се он вазда руководити тежњом да народ задовољи и угоди му, пошто народ има права да очекује то од својих власти, од својих синова.

За овим сам ја повео реч о Јагодини као окружном месту при административној подели земље.

Реко сам :

Брате, после овога званичнога поздрава, ови људи оће да чују од тебе шта мислиш о нашој Јагодини, кад у новинама све стоји да ће Јагодина пропасти као окружно место.

Ninoslav Stojanović

SUMMARY

DIARY NOTES OF MILAN D. RADENKOVIC FROM 1889.

Diary notes from 1889. written by Radenkovic, a famous Jagodinac and a Serb, which was preserved by great-granddaughters and was kindly offered to us for the professional processing and publication for scientific purposes, represent a valuable testimony to one man, one city and one time.

Марко М. Нешић

Факултет уметности Звечан

Апстракт: Србија у време Светог Стефана (званог Високи) и сина кнеза Лазара, тј. период непосредно после Косовског боја многим генерација у СФР Југославији обично је штуро приказиван као почетак краја владавине кнежевине Србије, тј. време када почиње „чувени“ период од 500 година под Турцима. Но, после косовске трагедије, живела је Србија још, све до 1456, дакле пуних шездесет седам лета. И за то време задржала је на достојанствени начин, захваљујући улози и кнегиње Милице, своју прилично независну позицију у оквиру великог Отоманског царства. Свакако да је Србија дала свој данак, али је имала своју независност која се огледала у: држави, цркви и просвети. Дакле, поражена Србија доживела је у том периоду свестран препород. Пут који је Стефан Високи одабрао је пун раскршћа и дисонанци, али је базиран у складу духа и тела, ума и срца, музике и хармоније, тј. целокупном складу. Није претеривао ни у чему, спреман да саслуша, промишљено одговори, али и да се брани и да се бори за свог господара Бајазита. Вазал витешки часно служи, али никад не слави господара, Све што су писали и стварали Стефан Високи и његови савременици одише српским родољубљем и православном духовношћу, јер дух није покорен иако су битке војничке и политичке изгубљене...

Почетком овог миленијума имали смо у Србији политичара који неретко широј јавности потенцирао филозофију да је „Србија само трошна кућа на друму“. Још тада ми се то чинило врло дисонантним поготову у друштву-земљи која је почела да се „буди“ тражећи правду, истину, поштовање људских права и слично, постављајући демократију као главни аксиом постојања једне парламентарне републике. У много чему смо заостали за остатком Европе, и то у материјалном, моралном, демократском погледу, али,

¹ zabojnica@gmail.com

мислим и највише, и у духовном. У то време почесто се могло и чути да је „у здравом телу здрав дух“. Потенцирало се неговање тела и само неговање тела, а неразмишљајући о изградњи и здравог духа. Колико лако је створити сопствену хармонију нашег унутарњег мира и склада, некако се ми још лакше чини да се на раскрсници животних путева ипак више окрећемо дражима тренутног задовољства, често занесени колективно-несвесним које дубоко краси наше друштво. И тако занемарујемо потребу за складом духа и тела, а притом не нарушавајући мир другог, већ се задовољавамо са приземним, често јефтиним и пролазним задовољствима, неразмишљајући дубље и шире и зашто је то (и да ли је то) заиста истински добро за мене? По принципу-тако сви раде, па ћу и ја, дозвољавамо да колективно-несвесно почне да „мисли“ за мене, јер ја, забога, „само“ следим све остале који исто тако раде, а не користећи сопствени *рацио* и незапитајући се: шта, како и зашто? Шта то радим, за кога и зашто... а и чему све то?

Како смо сви створени по Божјем обличју, предодређени смо за савршенство. Јер је Бог-Творац Неба и Земље и човека створио како би му дао нешто најлепше од себе, а како би он-човек са својом женом и децом био со земљи-земљи која нам је свима дата. Оно најважније што нам је дао, је то што је удахнуо Дух Свети који је ту да нас чува и води. А како живот јесте на путу на којем се налази пуно раскршћа, а живот нам је дат због мира, склада и хармоније, онда зашто да не успоставимо тај унутарњи склад-мир Божји и почнемо да размишљамо-шта, како и зашто-радимо, живимо и деламо, да размишљамо својом, а не туђом главом?

Како нам вера наших отаца-вера православна недозвољава да имамо идоле у животу, са друге стране упућује нас на житија светих наших часних предака који су одолели искушењима којим путевима треба ићи, упућујући нас да на раскрсниц путева живота изберемо само један-Пут Истине, Правде, Љубави-Христов пут врлина. Један од оних великих Срба по наслеђеним и стеченима даровима био је и српски светитељ и деспот Стефан, сина кнеза Лазара (1377-1427). Необично високог за ондашње време (преко 170 цм) и тако названог *Високи*, а историчари из 19. века му наденуше и презиме *Лазаревић*, јер је био Лазарев, али му то није било званично презиме.

Свето име Стефан на које су право имали само српски државници краљеви и цар, што указује на своје племенито порекло (преко мајке) од свете лозе тзв. *Немањића*, сви они добили су по Светом Стефану првомученику страдамом за Христа којег наша Црква прославља трећег дана Божића чија је слава била слава државе

Србије. Млади Стефан беше прво мушко дете кнеза Лазара и књегиње Милице. Било је то 3. новембра 1377. године и као таквог, како дете иначе треба васпитавати од почетка почетка, спремаше га да буде и владар Србије. Нажалост, то се десило силом прилика много раније од планираног, тј. одмах после Косовског боја, када је добар део мушког становништа (опет) у Србији изгинуо за веру и отачаство.

Принуђен на брзо сазревање, Стефан је рано научио да трпи, да буде опрезан и постојан. Сви су истицали његову племенитост и одлучност. Увек је био пун енергије и разборитости. Обдарен за војнички позив. Предодређен за доброг владара. Био је радознао, истинољубив и праводољубив. Испољавао је велику љубав, доброту и милосрђе. Поседовао је проицљивост и још јачу интуицију, која је прерасла у прозорљивост. Дакле, био је дете са оствареном хармонијом у себи, за здравим духом и развијеном свешћу за истинским добрим, али и са радосним страхом Божјим знајући и за стид.

Као наследнику, родитељи су посветили посебну пажњу његовом свестраном образовању и васпитању. Стефан је врло рано научио да чита и пише. Имао је најбоље учитеље из Византије и добро је савладао грчки језик. Поред географије, историје, и језика, Стефан је стекао верско образовање, у духу православља, што га је подстакло да врло рано крене Врлинским-Христовим путем као велики молитвеник, а касније и као мистик, подвижник, исихаста... Међутим, то није умањило Стефаново интересовање и за умне-просветителске и војничке вештине. Постао је одличан стрелац, јахач и мачевалац, што се касније одразило на његове запажене успехе на вежбама и турнирима, где је често побеђивао. Наследио је од родитеља низ изузетних особина, уграђених складно у његову личност. Такође, све своје слободно време користио је за читање и доживљавање уметности преко архитектуре, сликарства, музике...

Од свог племенитог оца наследио је мудрост и витешку верност. Од мајке је наследио дипломатске способности својих узвишених предака (тзв. *Немањића*). У младом Стефану у складу са хармонијом сопственог бића и ставарајући и ширећи хармонију око себе, удружени су витез и дипломата, војник и молитвеник, крхка и мекана свећа и кандило и огањ-особине које је он склопио у свим важним ситуацијама у којима је био изложен, увек мислећи на виши циљ-зашто, шта и како боље за Србију.

Угледајући се на живот Светог деспота Стефана, мислим да ми данас можемо извући неке паралеле које би биле корисне за наш

даљи живот како би знали шта желимо и куда да идемо у будућности.

У време које историчари зову тзв. „мрачни средњи век у Европи“, наш кнез јесте владао у, тада, најтеже доба, али није допустио да Србију мрак прогута. За кратко време и као веома млад, постигао је много: поражена Србија доживела је свестран препород, како у материјалном, тако и додатно оснажена у духовном и културном смислу. Тешко, смртоносно рањена – ипак није умрла. После косовске трагедије, на Видовдан 1389, живела је још, све до 1456, дакле пуних шездесет седам лета у јаком просперитету. Дакле, све дисонантно што га је преоптерећивало споља, решавао је хармонијом која му је долазила изнутра. Јер је он јачао дух, а не тело, како свој, тако и свог народа којем је несебично служио.

Млади Стефан кнез, кад је ступио на престо, преузео је вазалске обавезе према турском султану Бајазиту Првом. Одликовао се у биткама на Ровинама 1395, код Никопоља 1396, код Ангоре 1402. Дневна политика била је неумољива. Млади Стефан се витешки суочио и носио с њом, свестан свог трагичног положаја: да служи убици свога оца. Дух, међутим, није био сломљен. Вазал витешки часно служи, али никад не слави господара, јер је силник и интересник замо овоземљског не презајући да усмрти и рођеног брата. Србија је тада, што ће касније обележити историју Србије уопште, била „кућа на друму“, али не „трошна“, већ напротив, све јача и јача. И материјално и духовно. Имајући изузетне учитеље и стварајући тзв. *Ресавску и Моравску школу*, све што су писали и стварали Стефан Високи и његови савременици одише српским родољубљем и православном духовношћу, јер дух није покорен иако су битке и војничке, и политичке, и државничке. Јер једно је дневна политика, а друго је служба трајним вредностима, којих се духом хармоније велики народ ни у најтежем поразу не одриче без обзира на све дисонанце које долазе. А дисонанце и мрак ума умеју да маме и омаме човека, без обзира на несклад које на прво слушање указују...

Млади кнез служи сасвим одређеном идеалу и чињеница да је вазал не нарушава његову моралну равнотежу, његов национални понос и свест да је пред историјом одговоран за Државу коју је наследио и коју треба даље водити... Он је заиста часно служио тада великој сили уобличеној у лику султана Бајазита, али га не слави, мислећи на витешку част, а пре свега на интересе Србије. У правом тренутку, витешком али и дипломатском вештином, повратио је у састав своје државе Косово и Метохију, односно Приштину, Пећ,

Ново Брдо и друге градове, као и славне манастире, огњишта духовности српске и православне. Није се могао помирити ни са губитком друге српске земље, Зете и српског приморја, па је због њих ратовао са Венецијом, да би најзад, 1421, наследио Зету, касније названу Црном Гором, и припојио је Србији. Од Мађара је преузео Мачву и Београд, претворивши га у свој престони град. Делови српске Босне, посебно Сребреница и рудници, били су такође у саставу српске државе, која - тако обновљена и заокружена - није била мања од Србије Првовенчаног. Борио се за Србију да и као вазал остане и опстане као независна. А данак је давао он лично, учествујући и борећи се уз свог вазала Бајазите, јер му је дао витешку реч. Али је зато Србија могла независно да се развија.

У свему томе, у обнови и проширењима државности, кнез Стефан Високи, који од године 1402. носи титулу деспота, испољава државничку мудрост и осећање мере. После Бајазитове смрти, 1402, у Османском царству се воде тешке борбе за престо. Деспот чини све што може за своју државу, али не долази у искушење да се упусти у пустоловину и да зарати, на све или ништа, против Османлија: зна деспот колико су они, упркос поразу код Ангоре, силни, а колико је Србија рањива. И не само Србија. Још постоји и древна, некад врло моћна, Византија, на чијем челу је деспотов пријатељ, Василевс Манојло Други, један од најобразованијих људи свога доба, коме се дивила и хришћанска и већ хуманистичка Европа; али и том сјајном цару било је јасно да православље нема снаге да се успешно подигне против ислама, јер је турска криза само пролазна, а не и смртоносна. Пример је то како се и у трагичним временима јављају изразито даровити владоци, који не могу ништа суштинско да промене, јер су спутани историјским околностима, које су се уротиле против њих...

Али нема тих и таквих неприлика у којима се не може баш ништа учинити. Зато наш деспот каже: "Колико је у моћи - ми нашу песму плетемо." Његово доба је златна епоха српске културе, књижевности и уметности. Он гради манастир Ресаву или Манасију, која се равна с најлепшим делима *Немањића*. И не настаје само Манасија, која је била средиште чувене *Ресавске школе*. Деспотов пример зрачи, па настају и друга духовна огњишта: Копорин, Каленић, Враћевшница, Неупара, Велуће, као и, пре њих, Љубостиња, задужбина кнегиње Милице, у монаштву Јевгеније. На свим странама, и не само у манастирима, буја културни рад, који даје повода да се говори о великом препороду и о реформама у свим областима духовног живота.

Србија је привлачна за уметнике и учене људе из покорених

хришћанских земаља. Нису се случајно око деспота окупили такви духовници као Константин Философ и Григорије Цамблук, а уз те писце, реформаторе тадашње писмености и књижевности, врсни живописци и неимари. Продужен је сјај оне културе, која се зачала у доба Стефана Немање и Светога Саве, културе која пориче заблуде о "мрачном Средњем веку", а оправдава и обавезује да се говори о великој светлости Средњег века.

Живот и дело деспота Стефана Лазаревог представљају парадигму понашања владара у историјској драми кад се чини да је све изгубљено, али неки простор за стваралачко делање ипак постоји, за оне који су видовити и не пристају на смртоносну безусловну предају.

Када говоримо о паралелама то можемо сагледати и у духу грађевине велелепне и кулама ограђене Манасије, као и малог, готово интимног Копорина. Манасију, између осталих, красе и предивне живоносне фреске светих ратника код којих су погледи заштитника свог ктитора-деспота Стефана, бритикији од исуканих сабљи које за појасом носе. А кад погледате свете ратнике у манастиру Копорин, изнад моштију, виде се ратници у миру, складу, хармонији који достојанствено и постојано одају почасну стражу такође ктитору којег чувају.

Или ако би направили паралелу између фреске Светог деспота Сефана у Манасији где је он представљен у владарској одежди са орловима, инсигнијама и круном коју чине квадрат и троугао у кругу, исти тај је у Копорину представљен као млади и у хармонији мира, „в Христа Бога раб Божји“, дакле неко ко је „само“ слуга Божји.

У време деспота Стефана читала се *Лествица* Јована Лествичника из шестог века. Поредѐћи вредности дате у том штиву, са данашњим временом у светлу општих знања и научних достигнућа, наилазимо на велике, некада незамисливе разлике, тј. рекло би се да их красе многе дисонанце. Међутим, *Лествица*, као пут који на раскрсници путева једини води ка формирању једне здраве, снажне, стабилне, добро прилагођене и хармоничне личности, инспирисана првенствено вером и љубављу у Бога, као и љубави према ближњем, не познаје фактор временске пролазности. Јер је Бог и прошлост, и садашњост и будућност. Јован Лествичник је, несумњиво вођен Духом Светим, осетио шта води ка хармонији мира и када је написао тридесет поука и дао своје виђење моралности и духовности. Једна од поука је и ћутање: "Разборито ћутање је мајка молитве, ослобађање од ропства, чувар огња, стражар

помисли, извидитељ непријатељства...". Колико смо ми данас спремни да одђутимо, да извидмо непријатеља свога сопственим ћутањем...?

Ми који смо крштени у Истини, дакле супротстављени смо лажи, Лествичник каже: "лаж је ишчезнуће љубави. Кривоклетство је порицање Бога... Оном који је стекао страх Господњи, лаж постаје туђа, јер за неподмитљивог Судију има своју савест..."

Деспот Стефан беше увек свестан већег циља којем служи, јер је у себи имао страх Божји и стид према људима и никако обрнуто. А мене су у основној школи, рецимо, управо другачије учили. Па да ли су били у праву?

Деспот Срефан је и, као књижевник и филозоф, написао дело „Слово љубве“, тј. *Реч о љубави* књижевно дело (или песничку посланицу) које је нека врста песничке прозе настале 1404. или 1409-те године. Он се у њој обраћа некој неименованој особи (мисли се на брата Вука са којим једно време био у дисонантним-не тако добрим односима) којој све опрашта и нуди братску-хришћанску „љубав која свему превасходи“, што је често понављао и оставио свима нама у аманет. Јер кад љубав свему превасходи, тј. када је Христос *посреди нас* онда ми знамо на ком смо путу-свеколиког добра и истине.

Када би говорили о политици финансија у време светог деспота и о данашњој финансијској политици Србије 21-ог века, могли би извући и корисне паралеле. Наиме, финансије сваке државе зависе од материјалног богатства и наплате пореза.. Да ли ће држава напредовати или ће назадовати, зависи искључиво и од економске политике владара државе. У доба деспота Стефана, право на убирање прихода имао је деспот као врховни владалац земље. Финансијски извори били су бројни и разноврсни, тако да је деспот убирао приходе од рудника, царина, пореза, закупа и других извора.

Приходи од рудника били су најзначајнији и најиздашнији финансијски извор. Похлепни на богата рудна налазишта олова, гвожђа и сребра помешаног са златом, похрили су трговци и занатлије из Грчке, Италије, Котора, Сплита, а најбројнији су били Млечани и Дубровчани.

Поред Новог Брда истакнути трговачки и рударски центар био је и Рудник код Горњег Милановца, из кога се добијало олово, цинк, гвожђе и сребро.

Деспот Стефан је убирао приходе од ових рудника и то 10% популарно у народу назван *десетак*.

Значајан финансијски извор прихода за државу је, сем рудника, представљала царина. Деспот је од Новог Брда, Рудника и других

рударских градова, створио трговачке и привредне центре Балкана, отворио је земљу за странце, чак је градио, (тј. давао на коришћење) цркве за римокатолике (као и својевремено Свети Сава), како би се Европљани-Дубровчани, Саси и други странци што дуже задржали на српској земљи.

Развијањем трговине, динамичном разменом робе, сталним кретањем трговаца, странаца убрзано су се увећавали и приходи од царина. Као у доба Немањића, царина је плаћана *десетком* од вредности робе, а наплаћивали су је цариници. У време владавине деспота Стефана, Српска држава била је угрожена од многобројних спољних непријатеља, те је деспот увео посебну врсту пореза, такозвану "војницу", од које није био ослобођен нико, а плаћала се за издржавање војске. Упоређивањем финансијских извора у доба деспота Стефана и садашњих извора прихода намећу се следеће разлике: деспот Стефан је уводио порезе за становништво које остварује реалне приходе, односно на делатности које доносе приходе, осим за војницу, која је служила за издржавање војске, а која се односила на све становнике способне за привређивање. Према томе, деспот је велике приходе убирао од рудника, односно од привреде у тадашњим условима привређивања, док је садашње стање српске привреде такво да такозвана јавна предузећа, друштвена и државна, уместо прихода доносе држави расходе. Деспотова правичност у разрезивању пореза и стална брига о финансијској моћи не само државе, него и становништва, утицала је да се порез плаћа са добром вољом, као патриотска обавеза. Утаје пореза и неплаћања није било, јер је становништво знало да за непослушне деспот нема милости. Како је данас по овом питању?

Ако би сагледали елементе спољне политике деспота Стефана са освртом на данашњицу, можемо их поставити на неколико нивоа и то као: савезништво са страним владарима, доношење одлука од државног интереса и заштита националног интереса, одбрана сопствених територија и проширење територија, као и однос према питању Косова и Метохије. У нашој најбољој традицији је да са најмоћнијим закључујемо савезе и да се боримо на њиховој страни, али само у складу са нашим интересима-независне Србије. У одбрани земље и отачаства увек смо били победници јер смо били на правој страни. Отуда можемо рећи да се нисмо понашали у складу са нашом традицијом када смо се сукобили са САД и ЕУ, а да нисмо имали савез са неким исто тако моћним. Деспоту није било страно издавање рудника на краћи период са обнављањем уговора по принципу прихватање понуда за закуп

најповољнијег страног понуђача, али је увек у питању краћи закуп (предмет су била рудна богатства и убирање јавних прихода). Најважније одлуке деспот је доносио на бази прибављеног мишљења од патријарха при чему је став патријарха био поштован од свег народа и од племства. Остале одлуке које су се односиле на изрицање права, деспот је доносио у складу са Душановим закоником и законима које је он доносио. Деспот је у одбрани својих територија био неумољив и без обзира на снагу својих противника, као и без обзира на то да ли је успео да оствари савез са јачим нападачем или неким другим савезником. Са друге стране, деспот је повећавао територију или кроз склапање савеза (са Жигмундом када је добио Београд и територију Војводине) или заменом територија (са Млечима је мењао подручје Драча за данашњу Будву и Бар). Ако погледамо данашњу ситуацију можемо извести паралеле: Косово и Метохија су највише изграђивани од Србије и ако је српски народ напуштао Косово и Метохију. Срби на Косову су остајали док су имали економске услове и сви савези које је закључивао деспот односили су се и на територију Косова и Метохије. Да би се Космет као посебан део Србије по вољи државе Србије задржало, оно најпре мора да буде српско, то значи да оно мора да буде као српски циљ постављено од народа и државе. Циљ српског народа подразумева да је српски народ спреман да се врати и живи на тој територији у броју сходно стању пре II светског рата. Српски циљ постављен од државе значи да је власт у Србији спремна да се бори за Косово и Метохију. Неоспорно је да оружана активност значи да ће на страни Албанаца стати много јачи непријатељ и такав метод борбе треба напустити. Са друге стране остаје економска борба. Као и борба дипломата, спортиста и уметника.

Када је реч о музици у времену светог деспота, тада настају прве композиције доместика Кир Стефана Србина као и Исаије Србина чији су нотни записи изгорели у бомбардовању Београда 1941. године, али су срећом остали сачувани фотокопирани листови које је др Димитрије Стефановић, академик успешно транскрибовао. Од 12-ог до 14-ог века нису остали сачувани музички записи, али од Стефана и Исаије, јесу. Композиције „Вкусите и видите“, као и „Ниње сили“² су две литургичке песме које су специфичне јер се изводе на служби тзв. Литургије часних пређеосвећених дарова која се служи средом и петком у току Великог васкршњег поста. Композиција „Вкусите и видите“ одише хармонијом без обзира што

² Твореније доместика Кир Стефана Србина (САНУ, VII/433)

није писана хармонским језиком вишегласја, већ је унисона, али са карактеристичним скоком (тзв. квинте и септима) на самом почетку. Што не карактерише византијско-грчку музику где је покрет поступан и често између полу и четврт степена, већ је овде мелодија раскошна, мелизматична и са широким амбитусом. Ова композиција одише особеном хармонијом коју краси српска православна музика, која се не може поредити ни са једном другом осталих православних народа.

Са посебним пијететом истичем чињеницу да је остало забележено у учесталој преписци између Српског и Млетачког двора, да су на позив дужда, српски музичари гостовали на његовом двору свирајући музику са српског двора.

Сећајући се Сократових речи да се "врлина не рађа из блага, него се из врлине рађа благо", жеља сваког од нас је да долазеће генерације усмеримо на пут врлине-пут хармоније. Без обзира на све дисонанце или чак какофонију која нас непрестано спопада. Доброта и љубав као први емоционални доживљај по рођењу детета, изграђена на релацији мајка, отац - дете, треба да остане и даље водиља у нашем животу без обзира на све материјалне недаће које живот собом носи. Треба остати на правом путу. А путеви су многи: светски, политички, материјални, естрадни... А само је један прави: пут мира, склада и хармоније, љубави и светлости, али је тај пут истовремено и пут којим се ређе иде... нажалост. Само је питање шта нас у животу води: Јунгово колективно несвесно, Адлерово-агресивност као потреба за вољом и моћи, Фромово-аутоматски конформизам или Лествичниковим – да пружамо љубав онима којима недостаје.

Узљубите љубав,
младићи и девојке,
за љубав прикладни;
али право и незазорно,
да младићство и девство не повредите,
којим се природа наша
Божанској присаједињује,
да Божанство не узнегодује.
Јер апостол рече:
"Духа Светога Божјега не растужујте,
Којим се запечатисте
јавно у крштењу".

...

Еда би се опет саставили,
и видели се опет,
љубављу се опет сјединили
у самом Христу Богу нашем,
Које слава са Оцем
и са Светим Духом
у бескрајне векове,
АМИН.
(Слово љубве)

ЛИТЕРАТУРА

- Свети Јован лествичник* (1997), Друго исправљено издање, Манастир Хиландар, Превео Димитрије Богдановић, Београд, 1961.
- Стофановић Љ (1903)., *Каталог библиотеке у Београду*, IV Београд.
- Матић С. (1932), *Један споменик музичке културе српске*, Музички гласник, ИО.
- Ђурић-Клајн С. (1958), *Архиви као извори за историју српске музике*, Алманах I.
- Стефановић Д. (1961), *Изгорели неумски рукопис бр. 93* Београдске народне библиотеке, Библиотекар
- The Grove's Dictionary of Music*, vol. 18, London 1980.
- Ђоровић Владимир (2016), *Илустрована историја Срба*, Вулкан издаваштво 2016.

Marko Nešić

SUMMARY

DARK MEDIUM CENTURY IN EUROPE-LIGHT MEDIUM CENTURY IN SERBIA IN THE 15TH CENTURY, OR THE ROAD OF TRUTH AND LIGHT TO THE HARMONY OF ETERNITY

Serbia in the time of St. Stephen (known as High) and the son of Prince Lazarus, the period immediately after the Kosovo struggle of many generations in the former Yugoslavia is usually shown as the beginning of the end of the rule of the principality of the Principality of Serbia, the time when the "famous" period of 500 years begins under the Turks. However, after the tragedy in Kosovo, Serbia was still in existence until 1456, which is a full sixty-seven years. And during that time, she retained her in a dignified way, thanks to the role of the prince Milica, her rather independent position within the great Ottoman Empire.

Certainly, Serbia gave its tribute (to conqueror Bajazit), but it had its independence, which was reflected in: the state, the church, and the education. Thus, defeated Serbia experienced a revival in that period. The path Stefan High has chosen is full of intersections and dissonances, but is based on the spirit and body, mind and heart, music and harmony, i.e. the entire fund. He did not exaggerate anything, ready to hear, thoughtfully answered, but also to defend himself and fight for his master Bajazit. Vazal Knights serve honorably, but never celebrates master. Everything written and created by Stefan Visoki and his contemporaries resonates with Serbian patriotism and Orthodox spirituality, because the spirit is not subdued even though the battles of military and political lost.

Serbia developed as an independent state in material and spiritual terms. Parallels that could be derived from this period are: tax was collected from real income. The Serbian land was not sold but it was leased. They traded from Venice, Dubrovnik, Pest, Sofia ... Serbia secured safe transport of silver to the mentioned cities. Taxes were also paid for the army.

In the Serbian court, the rank of St John the Leader was reading. They practiced martial arts. Soothing Orthodox music was heard. From the Hungarian Empire, the city of Belgrade was given the name of the *white city*. It moves to the capital of Serbia. The Serbian court brings the most eminent philosophers of that time. Serbian musicians played at the Venetian court.

It builds a large number of monasteries, of which: Manasija, Koporin, Kalenić, Neupara, Veluće, Vračevšnica... Despot Stephen wrote *Slovo ljubve* probably dedicated to his brother Vukan.

28-23-234=411-1
81'255.2:28

Ссад Насуфовић,¹
Факултет исламских наука у Београду

УВОД У КУЛТУРОЛОШКИ И ВЕРСКИ СПЕЦИФИКУМ КУР'АНА

Анстракт: У раду говорио о културолошко-цивилизацијском значају Кур'ана, о његовој суштини значења међу верницима и о његовим различитим превођењима, односно интерпретацијама. Указујемо на несугласице између оних који су за превођење Кур'ана и они коју су против превођења Кур'ана. У тежњи сагледавању проблема, у раду тежимо да понудимо и пут измирења, као једини могући компромис за будућност.

Кључне речи: Кур'ан, превиђење, интерпретација, арапски језик, тумачи, преводиоци.

Проблем превођења Кур'ана није једнодимензионалан. Дакле, не тиче се само муслимана, или вере. То је проблем који се тиче исламских учењака, али и преводилаца, књижевника, тумача, културолога, изучаваоца компаративних религија и многих других. То је тако јер је Кур'ан цивилизацијска тековина, па јој као таквој треба прилазити са слободом питања, али и поштовањем одговора. Покушаћемо у овом раду да управо покажемо цивилизацијски значај Кур'ана и проблематику везану за његово превођење.

Елементарна питања везана за превођење Кур'ана су: Како да се преводи?, и: Ко може да преводи? Док су углавном муслимански учењаци водили дебате и дугачке, углавном јалове расправе, појавио се велики број превода Кур'ана од разних оријенталиста, мисионара, секташа који су припадали муслиманима и немуслиманима. То је довело, пре свега до разједињавања исламског света, а потом и до неразумевања њих од стране других који нису муслимани.

Да би оповргли погрешне преводе, и сами муслимани су приступили превођењу Кур'ана. Међутим, то су превасходно били верујући људи, па су по логици ствари Кур'ану приступали као књизи наднаправног текста, јер другачије верујући човек и не може. Наиме, муслимани сматрају да је Кур'ан као феномен, наднаправност од Бога, и чврсто верују да кур'ански текст не може бити преведен на други језик са свим својим значењима и лепотом, зато што арапске

¹ sead.nasufovic@hotmail.com

речи имају више значења, зависно од контекста, те превођење Кур'ана није лако. Чак и они којима је арапски језик матерњи имају потешкоће да разумеју неке делове Кур'ана, јер једна реч има више значења (полисемија), а некада више речи имају једно значење (синонимија). Знајући све то преводилац је морао приступати тексту Кур'ана са развијеном свешћу о немогућности превода. Зато је превод до данас остао тешко питање у исламској вери.

За превођење Кур'ана није довољно само познавање арапског језика, него је потребно познавање граматике, књижевности, историје, тefsира², хадиса³, сире⁴ и многих других исламских и природно-друштвених наука, тако да је немогуће да један преводилац сам преводи Кур'ан, што свакако резултира мањкавошћу свих превода Кур'ана у односу на његов арапски оригинал. Преводилац такође мора знати кур'анске науке и историјске околности у којима је Кур'ан објављен. Уколико је не познаје и одвоји превод од контекста исламске историје, погледа на свет и психологије тога света, ако не доживи атмосферу исламског живљења, неће моћи пренети читаоцу његов смисао и суштину.

Кур'ан вековима привлачи људе који траже одговор на питање живота и смрти, добра и зла, љубави и мржње, али како је Кур'ан објављен на арапском језику поставља се питање упознавања других народа са Кур'аном, односно питање његова превођења на стране језике, јер и други народи, без обзира на веру, треба да се упознају са овом књигом живота, доброте и љубави, као и са Библијом у целини, Талмудом и Тором или тибетанским књигама мудрости.

Ту наилазимо на проблем, јер не постоје поуздани извори да је Посланик, дозволио превођење Кур'ана. Наиме, знамо да је Селман Фариси⁵ преводио суру Ел-Фатиху на персијски језик, и зна се са сигурношћу да је Посланикова писма преводио и слао страним владарима у којима их је позивао у ислам. Писма су садржавала кур'анске ајете и била су превођена од дворских тумача. Присталице

² Исламска веронаучна дисциплина која се искључиво бави тумачењем кур'анског текста.

³ Исламска веронаучна дисциплина која се бави речима и делом посланика Мухамеда и тумачењу истих.

⁴ Сира је назив који је најближи нашем изразу животопис, или у ширем значењу историја.

⁵ У исламу један од најважнијих другова посланика Мухамеда.

превођења Кур'ана узимају то као доказ и легитимност превођења (Duraković 2004; Karić 1995)

Легитимност превођења Кур'ана је често оспоравана (Halil 2008; Kabil 1992; Muhamed 2005), јер, као што смо истакли, чињеница је да је Кур'ан оригиналан само на језику на којем је објављен. Кур'ан је јединствена књига по стилу и композицији и не може се адекватно превести на страни језик, а тај превод није ништа више до приближно значење Кур'ана, али не и сам Кур'ан. Дакле, све што се учи из Кур'ана треба бити на арапском језику, како у намазу⁶ тако и ван намаза, али лепо је да се разуме оно што се учи и да се о томе и размишља, а то је тешко изводљиво на језику који сам читач Кур'ана не разуме. Овакав однос према језику Кур'ана сам Кур'ан издваја од осталих књига које припадници других религија сматрају светим и које дозвољавају извођење молитви на свом матерњем језику или неком другом језику на ком те књиге нису објављене (Kesir 2002).

Додуше, ту треба истаћи чињеницу и да на почетку у хришћанству нису сви језици сматрани достојним језицима да се на њима проповедају свете тајне из Библије, већ су се, рецимо за пример, словенски народи изборили да се Библија преводи и на њихов језик како би се очистили од паганства. Према томе, превођење појединих светих књига на матерње језике јесте цивилизацијска тековина и културолошка особеност. Наравно, не искључујемо ни чињеницу да се код појединих словенских народа, као што су Срби и Хрвати, поред тога што имају преведене Библије на своје матерње језике, службе у храмовима Срби изводе на црквенословенском, а Хрвати на латинском језику. То само доказује, да се прича о језику у светим религијским књигама, не може исто посматрати на културолошком и верском плану, као што се не да посматрати исто на употребном/читалачком и плану верског тумачења.

Одавно је превођење Кур'ана на страни језик нужност због непознавања арапског језика, данас у свету око 80% муслимана не зна арапски језик, а да би разумели Кур'ан имају две могућности: да науче арапски језик или да преводе Кур'ан на матерњи језик. Прве генерације муслимана су училе арапски језик и сматрали га делом вере, док последње генерације муслимана посебно у почетку 20. века дају већу важност превођењу Кур'ана. Кур'ан је преведен на скоро

⁶ Дневне или ноћне обавезне молитве које муслимани обављају сами или заједно у џамији.

све језике којима говоре муслимани. Међутим, преведени Кур'ан нема више свети карактер оригиналног Кур'ана. Преводи увек мењају значење, те се они често називају *интерпретација*. Што у основи јесу, јер свако превођење је у основи интерпретација, како би рекао Ханс Роберт Гадамер – свако превођење представља херменеутику (Gadamer 1978:360-361).

Дакле, Кур'ан је цивилизацијска тековина. То је већ, по себи, довољно да говоримо о њему као о културолошкој чињеници и тековини о којој треба водити рачуна као и о сваком другом писаном споменику, с том разликом што овај писани споменик буду у људима један дубљи верски сензибилитет, те г према томе и треба доживљавати. Пошто у актуелности човек има све мање времена за себе, па и оно око себе, већ почетком века се одустало од учења арапског језика, а прибегло се преводима како би се муслимани и чланови других вера могли упознати са овом светом књигом на свом матерњем језику. Има много супротстављених мишљења, јер је сама природа Кур'ана сложена.

Спесифичности Кур'ана

Према веровању муслимана, Кур'ан је последња Божија објава коју је Узвишени Бог послао људима преко Свог поверљивог и последњег Посланика. Објава Кур'ана је почела 610. године и трајала до 632. године. Мелек Џебраил⁷ је доставио Кур'ан Мухаммеду, нека је Божији мир и благослов на њега, на чистом арапском језику. То је једина књига данас за коју Бог каже да у њу нема никакве сумње.⁸ Кур'ан је име свете муслиманске књиге. Њен пун назив је Кур'ани-Керим (племенити Кур'ан). Реч Кур'ан је изведеница из арапске речи *кара* и значи „читање и рецитирање“. Кур'ан има још много других имена, Кур'ан сам за себе каже да је Китаб - Књига,⁹ Фуркан -раздвајање истине од неистине, Зикр - опомињач, Худа - упућивач, Рахмет - милост, Шифа - лек, Нур - светло, Хак - истина, и многа друга.

Структура Кур'ана се састоји од 114 сура. Реч *šūra* значи: углед, част, предност или висок положај, један спрат зграде. Реч сура

⁷ Библијски анђео Габријел.

⁸ „Ово је књига у коју нема никакве сумње, упутство је свима онима који се буду Аллаха бојали.“ Њен опстанак и цјеловитост до Судњег дана је унапред гарантирана од Бога: „Ми, уистину, Кур'ан објављујемо, и заиста ћемо Ми над њим бдети.“ У другом ајету стоји: „А ово је Кур'ан величавствени на Плочи помно чуваној.“

⁹ Тек осећања ради истичем да у својој етимологији и хришћанска Библија значи књига (грч. βιβλία [tā biblía]).

буквално би могли превести као поглавље.¹⁰ Свака сура се састоји од ајета. Реч ајет (арап. āya, множ. āyāt) значи: знак, чудо, израз, узор, изрека, реч. У Кур'ану има преко шест хиљада ајета, тачније 6236 ајета без Бисмиле (Bismilla, арап. بِسْمِ اللَّهِ, Са именом Бога) ако додамо бисмиле којима почиње 113 сура, осим суре Ет-Тевба онда ће број ајета бити 6349. Кур'ан има 77.845 речи. Кур'ан је подељен у 30 цузева (арап. ġus', множ. aġzā', део, делић, најмањи део који се не раставља), сваки цуз се састоји од 20 страница.

Исламски учењаци су различито дефинисали Кур'ан, једна од дефиниција јесте да је "Кур'ан Божији говор објављен Мухамеду, његове речи су му'џиза (muḏḓiza-чудо, натприродно дело)¹¹ а његово читање је ибадет ('ibāda, обреди богослужења) пренесен је мутеватир предајом (арап: مُصْطَلَحُ الْحَدِيثِ, muṣṭalah al-ḥadīth, mūtevatir, они који проповедају исто и истинито без разлике), и записан између корица Мусхафа¹² од почетка суре Ел-Фатиха до краја суре Ен-Нас."

Према томе, Кур'ан је Божији говор. Бог је Апсолут без мањкавости и Његов говор је савршен и без мањкавости. Учење Кур'ана напамет, његово читање, изучавање и превођење муслимани чине из љубави према Узвишеном и Кур'ану Часном. То је пожељно и чини част сваком муслиману. Од Ибн-Мес'уда, преноси се да је Посланик, нека је Божији мир и благослов на њега, рекао: „Онај који проучи харф (слово) из Божије Књиге припада му за то једно добро дело, а то добро дело се увећава за десет пута, не кажем да је *елиф лам мим* харф, него је *елиф* харф, *лам* је харф и *мим* је харф.“ Осман

¹⁰У исламској науци појам *ḡāga* има значајно место у теолошким промишљањима о пореклу човека. Истакнимо: У Al-Buharijevom Isti'dānu, каже се: »Allah je stvorio čovjeka prema svojoj suri: on je visok 60 aršina«. О томе al-Kastalani каже (IX, 144): »'Svojoj' se odnosi na Adema, pa znači: Allah je stvorio Adema prema njegovoj, tj. Ademovoj slici i prilici, a to znači savršenog i skladnog«. Постоје и друга тумачења, ја сам ово истакао тек да бих указао, ако не на исто, а онда слично.

¹¹ Реч „му'џиза“ у Божијем верозакону, значи радње Посланика, које прелазе преко уобичајног, утврђеног реда, а путем њих Бог, подржава своје посланике. Свака му'џиза у себи садржи компоненту изазивања, а кроз немогућност одзива на тај позив читује се њен и'џаз, тј. немогућност њеног опонашања. „И'џаз и му'џиза“ су из истог корена и указују на немогућност опонашања Кур'ана. Реч му'џиза у нашем језику значи: чудо, феномен, наднаравност. Кур'ан је изазов Арапима у језику, и изазов целом свету у науци, и свака нова генерација муслимана у Кур'ану налази нове изазове, снагу, надахнућа и мудрости.

¹² Дословно значење: збирка свих листова на којима је исписан текст Кур'ана.

б.'Аффан¹³, преноси да је Посланик, нека је Божији мир и благослов на њега, рекао: „Најбољи међу вама је онај који Кур'ан научи, а затим друге поучава.“

Бог је спустио Кур'ан као изазов свима који су владали вештинама песништва и реторике. Стилисти и реторици су били запрепаштени његовим чудесним стилем. Песнике и реторичаре је у потпуности збунио, срозавајући углед онога чиме су се поносили. Кур'ан је му'џиза, и остао је сачуван својом аутентичности. У супротном, са сваком променом би изгубио своју наднаравност. Свака реч у Кур'ану, и сваки харф су на одговарајућем месту онако како је Бог одредио, и не може се тај редослед променити. Кур'ан је ненадмашан, ниједна га књига не може надмашити, нити га људи могу у потпуности разумети. Кур'ан у својој оригиналности се не може имитирати, и не може се доказати супротно од његова казивања. Кур'ан каже да људи нису у стању учинити нешто слично њему, са свим својим капацитетима, и ако би џине (ġinn)¹⁴ у помоћ позвали. Кур'ан је Божији дар и поклон од Њега Узвишеног да би смо успешно функционисали на овом пролазном свету. Он нам је лек и упутство. Кур'ан нас учи зашто смо створени и шта се тражи од нас. Он је позивница за комуникацију са Господаром, Богом Узвишеним. Кур'ан одољева зубу времена и тесту истраживања. Он говори о стварима из прошлости с пуном истином, и говори о будућности и поново се показује његова истинитост. Он показује да је у праву када се ради о најновијим научностима. Кур'ан говори о космосу и његовом пространству, о природи и њеној разноврсности, о човеку и његовом стварању. Кур'ан обухвата све неопходно за човека на овом пролазном свету, даје одговоре на сва питања, он је свеобухватни законик. Кур'ан није ограничен у времену и простору, за неку расу или нацију, он је важећи за сва времена и за сва места целог света. Садржај Кур'ана је врло разноврстан, па се ајети, с обзиром на то, могу поделити на ајете који говоре о веровању, ајети који говоре о верским дужностима, о моралу, браку, наслеђу, казнама. Кур'ан је светло које води ка спасу и успеху. Он је компас

¹³ Трећи владар муслимана после смрти посланика Мухамеда, и један од његових најближих другова.

¹⁴ Сподобе које су начињене од ватре без дима и могу много тешких послова да обаве. Насупрот њима су људи који су начињени од глине и светлости. Ове сподобе су против Бога. Треба истаћи и важну чињеницу да исламска традиција прави разлику и на основу кур'анског текста сматра да међу овим, за људско око, невидљивим створењима има и оних који су добри и Богу одани.

на бурном путу живота, указује нам куда се требамо кретати на овом свету, како да задобијемо Божије задовољство и како да заслужимо будући вечни Џенет (арап. ġanna, рајски врт).

Специфичност Кур'ана је у науци, математици, књижевности и свим другим областима. Кур'ан није у контрадикторности са науком, математиком нити са самим собом. Кур'ан се не може имитирати. Кур'ан је савршен и неоспоран, има своја унутарња и спољашња значења. Оно што се жели казати спољашњом формом ајета не негира и не искључује оно што се хоће рећи његовим унутрашњим значењем, као што ни унутрашње значење није у ривалству са спољашњим значењем. Бог каже: „Кур'ан води ка Истини и правом путу.“ Он је најбољи аргумент за све и најбољи закон за све на Земљи.

Читање, учење и изучавање Кур'ана је ибадет, добро дело, и он је отворени изазов створењима до Судњег дана. Кур'ан је темељ исламског веровања, који сачињава читаву веру ислам. Суннет је оно што је радио, говорио и шутњом одобрио Посланик, нека је Божији мир и благослов на њега, објашњавајући нам на тај начин кур'анска начела. Када су питали Аишу¹⁵, Бог нека је задовољан њом, како се понашао Посланик, нека је Божији мир и благослов на њега, рекла је: „Он је био Кур'ан који хода, радовао се оном чему се Кур'ан радује и љутио би се оном што Кур'ан забрањује.“ Кур'ан је често сажет, па је зато пракса Божијег Посланика, нека је Божији мир и благослов на њега, да нам својим примером покаже његово значење и указује на методе и примене и да даје неопходна објашњења. Кур'ан на многим местима каже: “обављајте намаз и дајте зекат“, без објашњења и детаља. А Божији Посланик, нека је Божији мир и благослов на њега, нам је показао како се обавља намаз, колико се издваја за зекат¹⁶, објаснио нам је и остале исламске дужности и прописе.

Бог је одабрао да Своју књигу спусти на арапском језику, како каже Узвишени: “Објављујемо је као Кур'ан на арапском језику да бисте разумели.“ Кур'ан је посебан по свом смислу и стилу. Милостиви Бог каже: “Па зашто они не размисле о Кур'ану?“ Кур'ан се не може променити као гаранција од Бога, тако да он чува

¹⁵ Најмлађа супруга посланика Мухамеда, од које су преносиоци његових речи, пренели велики број хадиса.

¹⁶ Обавезно издвајање четрдесетог дела иметка које се једном годишње даје најчешће сиромасима, али и дугим категоријама људи попут оних који су презадужени и не могу сами свој дуг исплатити.

и арапски језик од промена. Језици се постепено мењају и током времена постају неразумљиви људима.

Међутим, поред базичног, верског значења Кур'ана, свесни смо и његовог ширег културолошког значења где се превођење не може избећи. Зато бисмо подсетили на неколико битних ствари:

- Арапски алфабет на којем је објављен Кур'ан састоји се од 28 консонаната, и може се писати без вокала, пише се здесна налево.
- Арапски језик је један од најбогатијих језика на свету, речи садрже много значења и многе скривене дубине, што нема поређење у нашем језику. Да бисмо оценили право значење неке речи, треба водити рачуна о три ствари: 1. етимолошкој бази сваке речи, њеним граматичким категоријама, 2. контекстуалном схватању, 3. те дефиниције речи „терџемех“, која у основи означава тумачење.

Уколико испоштују ове сугестије, а сам преводилац није потпуни лаик, може се доћи до успешног превода.

Наравно, овај рад представља тек увод у проблематику превођења Кур'ана и никако не треба рад схватити као давање дефинитивних правила и обавеза за тумачење. Као што сам наслов рада каже само смо указали на културолошки значај и суштинску особеност Кур'ана. У неком од будућих радова говорићемо о специфичности тумачења, типовима превода и о њиховом значењу.

ЛИТЕРАТУРА

Halil 2008, dr. Halil'Abdul-Gafar, *El-Arabije hasaisuha ve semai'a (Arapski njegove specifičnosti i njegove odlike)*, Kairo: Darul-fikril-arebijje, 1429h/.

Duraković 2004. Esad Duraković, *Kur'an sa prijevodom na bosanski jezik*, Svjetlost, Sarajevo.

Karić 1995. Enes Karić, *Kur'an s prijevodom na bosanski jezik*, ff Bihać, Sarajevo.

Kesir 2002. Ibn-Kesir, *Tefsir ibn Kesir*, skraćeno izdanje, štampano pod pokroviteljstvom čuvara „Dva Hram“ kralja Fahad ibn Abdul-aziza Al-Sauda, Sarajevo, 1423h/2002. Тумчење Курана

Nasr 1992. Nasr'Atije Kabil, *Gajetul murid fi 'ilmit- tedžvid (Željeni cilj u nauci tedžvida)*, Kairo: Darut-takva, 1412h/.

Nedžib 2005. Nedžib'Izzudin Muhamed, *U susret-terdžemeti: minel-indžilizijeti ilel 'arabijeti ve bil-'aks-* Translation: *From English to Arabic and vice versa*, Kairo: Mektebetus-sa'i, 1426h/.

Gadamer 1978. Hans-georg Gadamer, *Istina i metoda – osnovi filozofske hermeneutike*, Sarajevo, Veselin Masleša.

821.111(73).09-2 Vilijams T.
821.111(73).09-31 Lorens D.H.

Igor Stolić
Marko Stolić

OEDIPUS COMPEX IN THE WORKS OF TENNESSEE WILLIAMS AND D.H. LAWRENCE

Abstract: It can be noted that the Oedipus complex is very complex and that it is the subject of psychoanalysis, but also the subject of artistic processing, starting from ancient tragedians. A comparative analysis of this psychological motive in the works of D.H. Lawrence and Tennessee Williams was made in this work. Genre design is different, since Lawrence opted for a novel, and Williams for the genre of drama. However, this fact is less important. It is important in what way and through which literary premises both authors enter the complex psychological structure of the characters.

Key words: Oedipal complex, psychoanalysis, comparison, novel, drama, genre

Introduction

Introductory considerations about the literary topic of Oedipus complex should shed light on it from the angle of Classical Greek literature having in mind that it was processed in tragedy of one of the greatest playwrights – Sophocles.¹ Many centuries after the performance of Sophocle's tragedy there comes to psychoanalysis of Sigmund Freud,² based on this phenomenon as Freud studied and analyzed it, naming it finally after the Sophocle's drama. More precisely, Jung who continued Freud's theory used the term *complex* and he added it to research and thinking of his great predecessor. From this data, we can see how far ahead were the writers in their opinions and literary works as opposed to the scientific researchers and achievements. Oedipus complex is highly

¹ Brief content of this tragedy shows how Sophocles developed the tragic motif; however, it did not stay within the scope of his interest only as many other Greek tragedians were utilizing this complex problematic theme later, such as Aeschylus. Namely, with Sophocles incest is the product of ignorance when Oedipus and his mother share the tragic blame, but the tragedy does not end there, however, tragic guilt is passed onto their descendants as seen in the tragedy of Antigona, her sister, as well as her tragically divided brothers.

² More on this complex in: Sigmund Frojd: *O seksualnoj teoriji*, Matica srpska, Novi Sad, 1976, also in: "Dostojevski i oceubistvo", *Iz kulture i umetnosti*, MS, Novi Sad, 1976, p. 235-261, as well as in: *Tumačenje snova*, Book 1, MS, Novi Sad, 1976.

complex psychological relationship tied to the period of childhood, especially for the age from 3 – 5. Complex or conflict takes place when child is showing favor toward the parent of opposite sex, while it is negating, even hating, second parent. Phenomenon of Oedipus complex can be manifested as mother's possessive love toward her children, especially, the male ones, which reflects an array of various other composite mental problems and relationships in the magical circle of family happenings.

In literature, it is not easy to process this theme because it is one of the most complex topics in psychoanalysis, partly because it was also a taboo theme that a few authors wrote about. It is known that the founder of psychoanalysis and his doctrine were subjected to condemnation and denials on one side, while on the other, many were praising his ingenious discoveries in domain of psychology.

When the English speaking world and American literature are in question (Anglo-American literature), there are two writers that devoted their works to these subject, processing it by way of various stylistic procedures/approaches and genre destinations. Older of them two, a playwright, David Lawrence (1885-1930) processed the topic of Oedipus complex within his well-known novel „Sons and Lovers“ (1913), the work with many autobiographical elements, as well as his collection of short stories „Princess and other stories“; the latter work consists of twelve stories, half of them was published during the last eight years of author's life, while the rest was published posthumously.

Habitat in which the story of „Sons and Lovers“ is happening is the same as the habitat of Lawrence's childhood and early youth. Namely, it is the mineworkers town with little education around, while life span is tied to hard earning for basic existence. Author's father was the only literate miner but the alcoholic too, same as the father in the novel. Lawrence's mother³ was an educated woman that felt hardship of living in the miners' town.

Lawrence had problems because of the topic he processed in his novel, he was criticized and rejected which led him to travel over the world as he was trying to escape the mournful reality and conservative criticism. During his relatively short life span, Lawrence created the

³ By distinguishing the autobiographical nature of this novel, R. Bugariski notices: "Following the death of her oldest son, author's mother started to devote her full attention to her weak son inciting in him a desire to escape material and spiritual misery and achieve something that was forever unreachable to other members of a family." (Ranko Bugariski: „O piscu i delu“, E: D.H. Lorens: *Sent Mor* „„, „Džepna knjiga“, Sarajevo, 1959, p. 324)

quality literary work, which also was innovative, unusual, unorthodox. He also wrote „The Plumed Serpent“, „The Rainbow“, „Women in Love“, „The Trespasser“, „St Mawr“, „The Virgin and the Gypsy“, and „Lady Chatterley’s Lover“, which also brought him harsh criticism and dissatisfied public. He was obviously interested in unconventional themes as he knowingly developed them, applying psychological elucidation in his popular novels. However, conservative public opinion was not accepting anything more than what was written in the codices. While creating a large literary oeuvre, Lawrence wrote several collections of stories, while his poems were published posthumously. The most important records from his travels are: „Twilight in Italy and Other Essays“, „Sea and Sardinia“, „Mornings in Mexico“. In addition, he wrote two essays – critical studies dealing with issues involving psychoanalysis: „Psychoanalysis and the Unconscious“ and „Fantasies of the Unconscious“, which we relate to author’s literary observation of this topic. This was noted by M. Magarašević: „Lawrence’s essays encompass pretty different themes from several areas: modern psychology, urban sociology, mythoanthropology, pedagogic fallacies’ critics, ethics, botanical metaphysics, eroticism and creative criticism of psychoanalysis.“⁴

Another playwright who processes Oedipus complex theme is the American playwright Tennessee Williams (1914-1984) whose dramas: „A Streetcar Named Desire“, „Cat on a Hot Tin Roof“, „The Glass Menagerie“, „Tattooed Rose“, „Night of Iguana“ were performed on Broadway and then in other theaters in America and the rest of the world, even locally.⁵ These dramatic texts were adaptable / suitable for filmmakers which enhanced their popularity as the film art was more accessible to wider audience. However, as the American society was Puritan, the fear of people in film industry and theaters too was understandable. They threw out some portions deeming that they stand against the public moral of ordered and healthy society. Portions on oddity and homosexuality were especially dangerous, because the very author was a homosexual. Tennessee Williams whose real name was Thomas Lanier William III, got his nickname after his home state - Tennessee. His death was mysterious and the thoughts were that he might have been

⁴ Mirko Magarašević: „Tokovi života u esejima D. H. Lorensa“, u :D.H. Lorens: *Tajne Feniksa*, selected essays, Rad, Belgrade, 1977, p.183.

⁵ „A Cat on a Tin Hot Roof“ is played at Madlenijanum, Zemun, starting June 2009.

killed. He is deemed to be the greatest American dramaturg of 20th century. He won two Pulitzer Prizes for literature.

Oedipus complex and the illusion of love

Unresolved Oedipus complex migrates and reflects in author's work related to drama, and it is very visible in his key drama „A Streetcar Named Desire“. We see that it is not only a literary subject, but a personal experience by applying positivistic approach from his biography; thus we find that he did not have anything in common with his father, their relationship was laden with latent as well as direct intolerance. Boy spent more time with his grandfather who was a priest than with his father, a merchant, who did not have understanding for his passionate love of books. Father wanted to separate son from the books and introduce him to social games but this was a relationship breaker. Misunderstanding leads to other deviant phenomena in the society, as well as in the life of one individual, so we have alienation and violence. This further implies that one man's destiny is preestablished; some people are destined to be in the good graces, while others are destined to suffer and/or do evil. In other words, man cannot change his destiny to a large degree.⁶

In his key drama „A Streetcar Named Desire“ Williams performs a miracle in only eleven scenes, describing family drama, failure of one's intentions with respect to life and a total collapse of young people's illusions. Action takes place in New Orleans in the family of American Pole Stanley Kolakowski. Everything there is a daily routine between husband and wife until their home is not visited by Blanche DuBois, Stella Kolakowski's sister. Brother-in-law is intolerant toward the third person entering their life who, in addition, presents self with genteel manners. She has lost family's fortune offering an excuse that she was taking care of disabled parents and that she had to pay for their funeral. Sister believes her, brother-in-law doesn't. Growing bomb of intolerance between them is waiting to explode, while Stanley and his pregnant wife physically clash with each other. Brother-in-law investigated Blanche's past which brought forth some unpleasant findings. Following death of her parents and fiancé, for whom she also feels some remorse, she continues on with wanton life style. She worked as the English professor

⁶ Teaching represented in Calvinist philosophy which was adopted in America in the form of Puritanism, which is fine with the advancement of young bourgeois. Gaining treasures is not a sin, it is the matter of God's mercy. According to religious reformer Jean Calvin (1509-1564). According to: *Mala enciklopedija*, Book .2, Prosveta, Belgrade, 1978, p.175.

but was kicked out of school as well as the city for having affair with seventeen year old student. She was able to act manners in her sister's place and attract Mitch, a single guy whom she was able to charm as he decides to marry her. His friend Stanley prevents that from happening and tells him all about Blanche. He also tells his wife. When she was in labor, he told Blanche everything into her face, and raped her. Sister comes back with a baby and Blanche makes call to some friend of her, a Douglas millionaire, who wants to take her to cruise. But, all her illusions and imagination end. She ends up tragically as she is taken to mental asylum.

Oedipus complex in this drama was rendered from two aspects. First off, it is found in the relationship between Mitchell and mother; that we do not see directly as mother does not come onto stage, we only hear his accounts. Namely, while talking to Blanche he mentions that his mother is sick and that she will not live very long. His mother is further afraid that he will be left on his own. Therefore, he gets married because his careful mother wanted so, not because he was in love. In fact, she knows that her end is near and she only wants to find another mother for her son. He will marry just to please mother, so she is not afraid for his future. Mitch's voice is shaking as he vouches that he loves his mother but that no woman would care for her. What has not been said stands as the fact and it is that he was not able to say yes while his mother was alive. In addition, we see that he spoke to his mother about Blanche and that he was not able to tell her age even though mother was interested in it. He reported many things to his mother trying to obtain her opinion as he could not think on his own. Finally, he will tell Blanche that she is not clean enough for their house where his mother lives. At any rate, Mitch's appearance and his actions do not match well. He is a giant with naive and childish heart. He believed everything Blanche told him, but when he finds about the truth, he retreats. He is now deeply disappointed with her and by fact that he was easily duped.

Another aspect when the complex is manifested is visible in Blanche's confession near the ending when she realizes that she was caught lying, when she is sure that brother-in-law knows everything about her shady past. Following her eccentric fiancé's suicide, she flees from the tumultous and tragic reality trying to find her peace of mind in new relationships. Without control, she runs in and out of relationships, only to finally get intimate with a boy, her pupil. Although to the public, this superficial relationship is a secondhand report by Stanley, in it as well as in the Blanche's story we find Oedipus complex formed on her part as the reflection of her neurasthenic nature and shaken security. Love for the individual that has not matured is her recollection of a young boy that she

used to love and whose death she feels like a blame. Fleeing from the truth, from the self, she enters a mentally fatal labyrinth. She lives in some bunglesome space between her life and illusions. According to literary observation of Tennessee Williams, dark impulses surface from the depths of inner beings of all individuals that had experienced some misfortune in life or from those that are not sure of themselves. These impulses are taking over the control over them, which leads them into a sure disaster.

Incestuous love fate

In his novel „Sons and Lovers“, realistically and persuasively, Lawrence describes life in the family of a mineworker. However, this 1913 novel, is only realistic if we examine it superficially, underneath a real psychological drama is boiling inclusive of the relationship among mother and sons; Oedipus complex is processed there as it can be paralleled in Sigmund Freud's psychoanalysis research while D. H. Lawrence's novel gave it a thematic framework. What makes this voluminous novel stand out from classical realistical procedure is the lack of fabulousness. Lawrence has accomplished the original style of narration which looks realistic while in essence it is highly modern for its unusual and rare theme which he accomplishes utilizing subtle style and persuasiveness. When he spoke about the future of a novel, Lawrence highlighted the fact that novel's theme must be challenging: “It must present new, truly new feelings, an array of feelings to take us out from the emotional rut. Instead of complaining on what is, what has been and giving the new twist to old models, one must unblock the path same as the hole on the wall. Public will be furious and call blasphemy as, of course, when you have been pushed against the wall for a long time and when you are used to discomfort and repression you may find it even muffledly pleasant, all of a sudden, you will be outraged to see another hole and light shining through the wall that previosuly was your humble support.”⁷

Although he was contemporary with James Joyce and Viginia Wolf who created at the same time, Lawrence did not favor the essence of the creation of these 20th century authors. Internal monologue used by early 20th century writers to follow up inner lives of their heroes is not important with Lawrence. Out from the conscious and unconscious actions of his heroes, Lawrence reveals their mental states and inner lives.

⁷ Dejvid Herbert Lorens: “Hirurški zahvat romana ili – bomba”, u: *Radjanje moderne književnosti. Roman*, (arranged by :Aleksandar Petrov), Nolit, Belgrade, 1975, p. 195.

There are not many characters in the novel „Sons and Lovers“. Walther Morel, a miner, is the head of a family. Roots of his wife Gertrude are not compatible with their present home ground. When they met, it was the case of „opposite attracts“. He was a passionate and good dancer while she did not know how to play. She deemed dancing to be a lower class value. She was educated, not obtrusive, tender, and of brittle built – a total opposition to jolly, playful, and flimsy miner with curly black hair and large mustaches. When after seven months the thrill was gone, their differences came to light and the gap between them was larger and larger. Young woman was crushed after she had learned that their house was not their property. After some time, Gertrude Morel begins to find out what kind of shallow man her husband truly is. Son William's birth is a joy for her. She turns to her son completely. When older son dies, mother turns to younger Paul. Her possessive love reaches a climax. Regarding this, S. Koljevic writes: „Logic that makes Paul return mother's love is fatal and tragic too, the same logic that makes the primordial love – love of the son for his mother – become the fate of Paul's youth. Tragic of this love lies within its nature – it is the love wherein one blindly and fruitlessly seeks a fateful fulfilment as its physical consumation is not possible, though at the same time, this love is unavoidable product of two life situations and two closely connected human beings.“⁸

Mother does not have anything nice to say about girlfriends of her sons. In the beginning, when William mentioned some girlfriend, she said that the only thing she saw in him was a dog that needs a collar.

After another girl Clara had visited younger Paul, he told mother that Clara was a bother; when Mirriam came, he said that he was careless about these girls. Paul's loyalty to mother can be seen in their short dialogue, as well as the infinite love, attachment and fear before the fact that her favor may be betrayed. On the other hand, mother pretends to be sorry for his careless relationship with the girls, which relieves her from the responsibility; the truth is – she makes him more bound and dependent on her. Such type of love will only disappear when at least one party dies. Following the living logic of things, mother dies. Son is at home, takes care of her. She has got an incurable disease. In this novel, son pours some venom into her milk trying to end her pains, which only speaks how destiny often turns the tables in various situations and circumstances according to its likes.

⁸ Svetozar Koljević: „Lorensov roman“, preamble u : D. H. Lorens : *Sinovi i ljubavnici*, Prosveta, Belgrade, 1966, p. 14.

Dialogues in this novel show that author's is up to the highest skill of dispersing dialogue as the form of expression. It looks as if dialogue was taken over from immediate conversation, it is highly persuasive, as if real – not literary – people are represented in reader's consciousness and imagination. Most times they are stingy, but the essence is told with a little words. Mother exchanges short sentences with Paul, sometimes one word is enough for them to understand each other. In addition, the closeness of these two beings is exceptional. They think as one. More precisely, younger Paul is part of her being, her view on living, opinions, etc. Tragedy of Paul's personality lies there. Fatal connection to mother created his inability to make his own decisions and to have his emotional life. Attempts with the girls, Clara and Mirriam, ended unsuccessfully as in his consciousness there was an idea that by loving a girl, he will lose the love and loyalty of the mother.

Mother's character in this novel was presented with several important and characteristic traits, where the dominant ones are egoism and possessiveness. After she had felt that she lives alone next to the husband that is the same as the rest of the miners, as he works to sleep and drink beer in the pub, she fully turned to children tying them up to her. Possessiveness turns to egoism as she does not allow her sons to live their lives. Mother is afraid that she will lose them and remain alone. Her larger than life love toward sons and exaggerated care are superfluous. Possessiveness is even more stronger following the William's death. Loss of older son has fortified mother's fear that she will lose younger one too, so the bonds of love are even more stricter and fatal for Paul⁹.

Theme that started with „Sons and Lovers“ will be developed later in stories that he wrote near the end of his life. In the collection „Princess and other stories“, there is a story „Mother and Daughter“. Mirjana Vasic wrote about it: „This story is about even more bizzare and sicker incestuous relationship between mother and daughter which is a step further from Lawrence's works about the incestuous relationships between the mother and sons.“¹⁰

⁹ Although we are not sure if these were the original goals of the author, the very name Paul comes from the Latin word Paulus, which means small. It can be taken as the name related symbolism. Paul will remain a small boy entire life who is destined to be the center of his mother's protective role. (u: Bratoljub Klaić: *Veliki riječnik stranih riječi*, Zora, Zagreb, 1968, p. 99)

¹⁰ Mirjana Vasić: Simboli i motivi u kratkoj prozi D. H. Lorenza, *Sveske*, No. 91, Pančevo, March 2009, p. 91.

Possessive mother Rachel Baldwin is athletic built and very energetic. She assumes daughter Virginia to be her extended alter ego. Mother is conscious of her powerful influence over daughter and superior relationship against her. Daughter wears mother's shoes only after they had become worn out. Shoes do not pinch then, meaning symbolically that she is stepping in her mother's footsteps. She runs from the paws of her manly mother into the hands of Arnold, whom she marries even though he has many children and is unfit for her. However, he still is the salvation for the young girl as Vasic observes: „His powerful role of father brings balance against the dominant mother, and it is clear that marriage with Arnold severs ties with incestuous mother, even though logical question follows - in what measure this choice was right for Virginia. Although Arnold represents a grotesque appearance, he is also an allegory of father figure and the embodiment of the traditional male role, his consciousness is paternal and tribal.“¹¹

Comparations

Personal experience is crucial and decisive in those authors to present this complex theme, it is a literary and life situation with sign of equality.

Tennessee Williams confirms and achieves Oedipus complex in his characters, subduing his personality into the background of dramatic events. Thus the distance between the author and characters is obvious, while with Lawrence situation is opposite as autobiographic moments are more traceable in his work. Namely, Lawrence's father was a miner, his mother was more of a dominant figure, more educated and intelligent than her husband, his older brother died, while life account of the author may be equalled to the account of boy named Paul in the novel „Sons and Lovers“.

As Oedipus complex is a highly complex matter, it is manifested in two diametrically opposite ways with these two authors: with Lawrence, it is manifested through immeasurable and pathologically strong love for the mother and vice versa, in Williams' work it is manifested through hate for the parent of same sex, that is the father. Even though the image of father is ever present in Lawrence's novel, he is out of reach with respect to the emotional perception of his sons. They are indifferent toward him, showing no signs of love or hate as if he does not exist. Second part of Oedipus complex was abolished, it means that there

¹¹ Same, p. 92.

is a great love toward one parent of the opposite sex, but there is no hate for the same sex parent. Situation is opposite with Williams where emotional life is based on hate. However, both situations are equally fatal if they are overexaggerated, as they come out of natural framework, love and hate boil down to psychopathologic relationships.

Williams manifests Oedipus complex in one, let us claim, indirect fashion, which does not necessarily mean – less successfully. Just the opposite, by using less words, Williams uncovers every dark and murky side of human psyche, especially if it is a sick mind. Mother with Lawrence is placed in the foreground, mother with Williams is absent. He only shows how much this complex has been negatively reflected in the mental life of his hero through the manifestation of insecure son's character. Mitch is not able to estimate the person whom he would marry. He thinks all best about Blanche praising her genteel manners and fairness, while his friend Kolakowski immediately senses that something is wrong with her. More precisely, a person that all of a sudden rushes into the home of her sister and brother-in-law and who also lost her estate must be a victim of some moral collapse.

When selecting genre we find differences. Williams opts for dramatic form of expression, Lawrence chooses a novel. If we judge works by the experience of the world, by the relationship between the traditional and modern in literature, one could say that Williams had an advantage against Lawrence. However, their chosen topic represents the original thematic approach in the literature of 20th century. Oedipus complex theme was exceptionally well processed by both authors, and this thematic achievement is innovative; it was not incited from the outside, it was the reflection of personal experiences, and thus it is impressive, strong and intriguing.

Both writers use dialogue. T. Williams uses it as the basic narrative tool of dramatic expression; Lawrence utilizes it as the part of form of prose expression. What characterizes these two dialogues is minimalism. Skillfully chosen and naturally composed words vouch that quality effect and better artistic expression are possible with minimal wording.

It is characteristic for both works that they do not have a branched plot; writers are focused onto internal life of their heroes because the theme [Oedipus complex] required so. In order to develop this thematic complex composition it was necessary to develop the portion of literary interest related to the ties among characters, psychological fermentations, and complexity of these relationships that escape the framework of what is natural and sound. When they enter these sort of problems, both writers

use little words; with a few skillfully chosen procedures they reveal a lot; shedding light onto the essence of a problem – which embodies the virtuosity of their artistic genius.

Lawrence and Williams belong to 20th century literature, but one can say that their works are close to those of the European naturalistic writers with respect to the presentation of dark impulses of human nature.

Conclusion

Finally we can state that these two writers from the English speaking areas wrote in different periods. Lawrence published his first novel before Williams was born. Regarding theme they both wrote about, they did not influence each other, however, it came as the product of their personal experience. Only a small number of writers chose this complex and hard topic mainly because it was still unresearched from the psychological aspect, while they were entering into the essence of problem with a knowledge of one psychoanalyst. In addition, both authors seemed to challenge the public opinion of English and American society, respectively, as it was conservative and not prone to any sort of novelty. Such relationship toward the reality and themes brought many mishaps and disapprovals as well as the great interest on the part of the public. Besides exceptionally complex and experienced thematic substance – an original stylistic expression is also present in these authors as it tops up the original impression of their literary works. Both writers successfully connected the processes of different literary epochs. Although before all they are modern writers – the writers of 20th century – in their works there are some elements of vanished naturalism and realism. They presented the dark sides of human mind in stylistically modern way which in essence provides a real picture of the reality and relationships.

LITERATURE

Bugarski, Ranko (1959). "O piscu i delu", D.H. Lorens: *Sen Mos*, Sarajevo: „Džepna knjiga“.

Frojd, Sigmund (1976). *O seksualnoj teoriji*, Novi Sad: Matica srpska.

Frojd, Sigmund (1976). „Dostojevski i ocebistvo“, *Iz kulture i umetnosti*, Novi Sad: Matica srpska.

Frojd, Sigmund (1976). *Tumačenje snova*, knj. 2, Novi Sad: Matica srpska.

- Klaić, Bratoljub (1968). *Veliki riječnik stranih riječi*, Zagreb: Zora.
- Koljević, Svetozar (1966). „Lorensov roman“ (predgovor), D.h. Lorens: *Sinovi i ljubavnici*, Beograd: Prosveta.
- Lawrence, D.H. (1957). *Sons and Lovers*, New York: Signet.
- Lawrence, D.H. (1973). *Studies in Classic American Literature*, New York : The Viking Press.
- Lorens, D.H. (1975). „Hirurški zahvat romana ili – bomba“, *Radjanje moderne književnosti. Roman*, (priređio: Aleksandar Petrov), Beograd: Nolit.
- Magarašević, Mirko (1977). „Tokovi života u esejima D.H.Lorensa“, D.H. Lorens (1978). *Tajne feniksa*, Beograd: Rad.
- Mala enciklopedija*, knj. 2, Beograd: Prosveta,
- Puhalo, Dušan: (1983). *Engleska književnost XIX–XX veka (1832-1950)*, Beograd: Narodna knjiga.
- Vasić, Mirjana (2009). Simboli i motivi u kratkoj prozi D.H. Lorensa, *Sveske*, br. 91, Pančevo, 87-93.
- Vučković, Tihomir: (1995). *Modrena američka književnost*, Beograd: Kultura.
- Williams, Tennessee: (1958). *A Streetar Named Desire*, New York: Signet.

Игор Столић
Марко Столић

РЕЗИМЕ
ЕДИПОВ КОМПЛЕКС У ДЕЛИМА ТЕНЕСИ ВИЛИЈАМСА И Д.Х.
ЛОРЕНСА

Може се констатовати да је Едипов комплекс веома сложен и да је предмет проучавања психоанализе, али предмет уметничке обраде, почев још од античких трагичара. У раду извршена је компаративна анализа овог психолошког мотива у делима Лоренса и Тенеси Вилијамса. Жанровско осмишљавање је различито, с обзиром на то да се Лоренс определио за роман, а Вилијамс за определио за драмски жанр. Међутим, та чињеница је мење важна, битно је на који начин и путем којих књижевних премиса оба аутора улазе у сложену психолошку структуру ликова.

821.163.41.09-1 + Online < n .

Предраг М. Јашовић¹Висока школа за образовање васпитача
у Алексинцу

РЕЛИГИЈСКА ТЕМАТИКА У ПОЕЗИЈИ СИМЕ ПАНДУРОВИЋА

Анстракт: У раду говоримо о религиозној тематици и мотивима у поезији Симе Пандуровића као о једној од носећих поетичких карактеристика његове поезије. Као подтекст религиозне тематике користимо песимизам као већ давно утврђену поетичку карактеристику овог песника. Пронлазимо да у песмама религиозне тематике Пандуровић управо превазилази пеимистичко виђење света.

Кључне речи: Сима Пандуровић, српска модерна, песимизам, поетика модерне.

Сагледавањем критичке рецепције лирског дела Симе Пандуровића (1883-1960) намеће се закључак да је тешко шта ново рећи. Међутим, то је уколико Пандуровићеву поезију схватамо као „песнички парастос“ (Гавела 1979:237), што ће допринети да његова поезија постане „синоним најнеутешнијег, најцрњег песимизма у нашем песничштву“ (Гавела 1979:237). Ако и данас његову поезију посматрамо као рефлексију „самртне језе, аветињских слутњи и ноћних визија“ (Палавестра 1986:297), више је него јасно да се значење Пандуровићеве поезије исцрпљује осећањем гробљанског песимизма који прожима све песничке тематике и мотиве у оствареној поетици овог песника.

Пандуровићева поезија је у тренутку настанка заиста била „изазов владајућем укусу“ (Палавестра 1986:294). Његова поезија је представљала „јак израз унутрашњег незадовољства које је било у опреци са књижевном идеологијом здравља, успона и препорода нације“ (Палавестра 1986:295). Алфа и омега такве књижевне идеологије био је Јован Скерлић који, као што је познато, није похвално оценио Пандуровићеву поезију.² Од тог тренутка, све до данас, за Пандуро-

¹ pjasovic@gmail.com

² Мишљења смо да овде треба истаћи ретко истицану чињеницу да је Скерлић Пандуровићеву другу песничку збирку *Дани и ноћи* (1912) дочекао издашним речима похвале. Поводом ове збирке, Скерлић врло информа-

вићев песнички израз искључиво се вежу, као основне значењске и поетичке карактеристике *песимизам* и *рационалност*.

Ипак, у тој јединствености мишљења књижевних критичара, није садржано и јединствено ишчитавање појма песимизма у Пандуровићевој поезији. Постоје различита тумачења песимизма. Тумачења се углавном разликују од начина којим је описана садржина појма. Критичари су углавном тежили да утврде узроке који су допринели развоју тог песимизма.

Пандуровић је одређен као „безусловни песимист“ (Скерлић 1971:153). Овако јасно дефинисаном ставу, још ако знамо да долази из пера Јована Скерлића, није се дало лако приговорити, а још теже се оспоравао. Наилазимо и на тумаче који сматрају да је исходиште песимизму стање у друштву, а не у индивидуалним доживљајима света. Реч је о томе да, као што је Миодраг Протић дозвољавао могућност да се поезија проучава и у контексту друштвених збивања, јер поезија представља „израз стања духа у једном времену и у једној средини“ (Протић 1972:372), идући линијом истог разумевања књижевних чињеница Божидар Ковачевић, извор Пандуровићевом песимизму проналази директно у друштвеној актуелности.³ Ковачевић сматра да је то био револуционарни песимизам, јер није то била „књижевне поза, него израз наших прилика и осећања тог времена“ (Ковачевић 1957: 13).

Дакле, супротно Скерлићу, Божидар Ковачевић не мисли да је извор Пандуровићевог песимизма песнички хир, болесни недорасли

тивно пише о Пандуровићу: „... Пандуровић је учинио велики напредак и оправдао све наде оних који су веровали у његов оригинални таленат и репродуктивни дух. Ова књига је најбоље што је Г. Пандуровић до сада написао, и иде у најбоље збирке што их је наша поезија произвела последњих година. Г. Пандуровић се показао зрелији дух и бољи писац. Онај тежак и мутан болнички песимизам прешао је сада у вишу филозофску резигнацију и у дискретну меланхолију. Његова стара хистерија подигла се до висине људског бола.“ (Скерлић 1969:163)

³ Овим поводом Ковачевић бележи: „Поражени на Сливници, утучени аустројском окупацијом Босне и Херцеговине, истребљењем Срба у Турској и опадањем нашега живља у Војводини, не називајући никаква добра у владавини краља Александра Обреновића који је својим државним ударима и интимним скандалима сасвим био срзоао углед Србије, наш народ, а нарочито наша омладина око године 1900, живели су у мрачним мислима и суморним осећањима. То је имало одјека и у културном животу, па природно и у најосетљивијем његовом пределу, у лепој књижевности, а пре свега у лирици. (Ковачевић, 1971:12.)

однос према стварности, или подражавање светских песника. Према његовом мишљењу, то је одраз друштвеног стања.

Миодраг Протић неће ништа страно наћи у Пандуровићевом песимизму. Сматра да је то најзначајнији осећај песимизма у српској поезији, јер је „вредност његовог песимизма што је аутентично песнички доживљен“ (Протић 1972:388). Према томе, песимизам је, као друштвена појава, у естетичкој сфери значајан, тек пошто је песнички прерађен, преломљен кроз инвентивну призму песниковог сензибилитета.

У Пандуровићевом песимизму, односно, ефектима његовог песимизма на читаоце, садржана је својеврсна противречност. Наиме, познато је да је Гаврило Принцип ишчитавао Пандуровићеве песме. Поједине стихове је подвлачио. То говори о његовом активном читалачком чину. Посредно, у односу на слободарски чин Гаврила Принципа и значај тог чина за Србе у будућности, Пандуровићев песимизам, трулеж и пролазност, као немирење са постојећим стањем ствари, представља револуционарни бунт против садашњости зарад будућности. Парадоксално, али можемо рећи да је тај песимизам темељни подстицај Гаврилу Принципу да се освешћен жртвује зарад будућности целог свог народа. Дакле, у поетском песимизму Симе Пандуровића, поред трулежи и пролазности, садржана је и клица живота, клица вере у светлију будућност. На крају, да приметимо, да нема онога што живот чини чудесним у његовој непоновљивости, не би ни било песимизма.

Зоран Гавриловић је суштину Пандуровићевог песимизма видео у „пропадању свега“ (Гавриловић 1977:128). То пропадање свега, Гавриловић проналази у следећем Пандуровићевим речима: „Говорити о животу значи увек говорити о нечему *што је прошло*, или о нечему *што још није ту**; о једној успомени или о једној нади“ (Гавриловић 1977:128).

У овим речима нема ни говора о некаквом пропадању свега, апокалиптичном односу према свету, где је апокалипса себи сама циљ. Пандуровић овим експлицитом показује да је имао врло развијену представу о суштини живота, који је промишљао на темељима стечених филозофских знања. За њега није постојала садашњост. Као да је садашњост својом баналношћу, оно што називамо животом у вредносном смислу умањивала, па јој Пандуровић не приписује никакав значај. За њега постоји само живот као *успомена*, али и живот као *нада*. Према томе, Пандуровићев песимизам је у односу на вре-

* Подвукао П.Ј.

менске категорије простирања живота – прошлост и будућност, *животворан*, а у односу на садашњост је *меланхоличан*.

Занимљиво је и тумачење Пандуровићеве *рационалности*, као основне поетичке карактеристике његовог песништва. Тим поводом Зоран Гавриловић бележи: „Сви испитивачи Пандуровићеве поезије запазили су да је она суштином рационална. Томе би требало додати: рационалност једне поезије значи да је она блиска опасном царству конструкција. [...] а тамо где је збиља песник, он није само рационалан, већ и хладан, језиво хладан песник, који кроти своју емоцију, испољавајући је као ироничан однос према свету“ (Гавриловић 1977: 127).

Ову рационалност Миодраг Павловић овако дефинише: „Ма колико интелектуалан, Пандуровић је прилично јасан песник, и због тога су га често сврставали у рационалне песнике, што би требало да значи да је он тип песника који пише главом, ‘прави’ песму, а не ствара је у машти из осећања“ – закључује: „Облик Пандуровићевих песама је јасан, али порекло песничких слика често долази из дубоких осећања и далекосежних медијација“ (Павловић 1979:188).

Руководећи се ставом да тамо „где је најбољи“ да је Пандуровић „другачији од свих“ (Делић 2008:242) у најновијим тумачењима Пандуровићевог рационализма и рационалног односа према стваралачком чину, Делић проналази да сасвим другачије стоје ствари. Каже: „[...] ако неко има несумњиво генијалну пјесму каква је *Светковина*, ако је та пјесма двострука химна – у славу љубави и славу лудила – и сва је окренута ирационалном, онда је тешко без резерве говорити о Пандуровићевом рационализму“ (Делић 2008:242-243).

Данас је више него јасно да је Пандуровићева поезија угаони камен у темељу српске прозоције и развоју српског стиха, како на плану версификације, тако и на плану семантике. Време је доказало убеђење Божићара Ковачевића да је Пандуровићева поезија стилски и тематски неодвојива од поезије српских модерниста Шантића, Дучића, Ракића и Диса (Ковачевић 1969:7).

Ковачевић је велики противник оних критичара који хоће да представе Пандуровића као Дисовог пратиоца. Сматра ту тезу неодрживом, јер је Пандуровић био ближи Ракићу и Дучићу, а Дис је био тек Пандуровићев пратилац (Ковачевић 1969:11). Сличног става је и Зоран Гавриловић који сматра да је „Пандуровић много ближи Ракићу него свом скромном и несрећном другу Дису, јер је оно што је, врло специфично и оригинално, живело у Ракићевој поезији – песимизам и страх од смрти – развило се код Пандуровића у бујан и отрован цвет“ (Гавриловић 1977:119).

Претерано је тврдити да се Пандуровић развијао под Дисовим утицајем. Индивидуалне поетичке разлике њихових лирских израза далеко су веће од уопштених стилских аналогја в ладајућег правца које се могу успоставити између њихових песничких израза. Познато је да се ова два песника, иначе велики пријатељи, разликују и по образовању. За разлику од Диса Пандуровић је стекао високо академско образовање. На крају, Дисов петски песимизам је радикалнији и мрачнији од Пандуровићевог (Ранковић 1976:92). Зато ова два песника јесу представници једног новог тока српске модерне. Они ће својом поетиком ударити темеље новој, долазећој авангардној поезији, али су један у односу на другог, оригинални и независни песници и као такви јесу темељне књижевне чињенице у историји српске књижевности.

Иако изгледа да је о Пандуровићевој поезији све речено, ипак није тако, како са аспекта рецепције – најновијих интерпретација, тако и са аспекта основне тематске преокупације наше студије. Јован Делић у најновијој студији о Пандуровићевој поезији истиче неколико изузетно значајних и ванредно интересантних полазних тачака којима се стварају услови за отварање нових проблемских праваца у тумачењу Пандуровићеве поезије.

Прва тачка је од круцијалног значаја, а тиче се убеђења критичара да је Пандуровићева поезија рационална. Делић скреће пажњу, о чему је већ било говора, да је немогуће говорити о Пандуровићевом рационализму или логичности, ако знамо да је написао једну од првих песама у славу лудила и љубави, где је ирационално доминантно.

Друга тачка, које се истраживачи нису скоро никако дотакли, а од великог је значаја за разумевање Пандуровићеве поетике и одређења његовог учешћа у развоју српског стиха, тиче се форме и стиха. Готово сви тумачи песме *Светковина* истичу да је песма испевана у симетричном десетерцу (5+5). Делић налази да је оваква тврдња доведена у питање већ у првој строфи у првом стиху који има девет слогова и у петом који има дванаест. „У наредним строфама *Светковине* све чешће се јављају једанаестерци: два пута у другој (први и трећи стих), три пута у трећој (други, четврти и шести), додуше, само једном у четвртој (други стих), али већ три пута у петој (први, други, четврти), чак пет пута у шестој (само други стих има слог мање) и четири у десетој строфи. Гледано у целини, од четрдесет два стиха, колико их има ова пјесма од седам сестина, једна има девет слогова, један дванаест, док је осамнаест јампских десетераца. Остају свега двадесет и два „десетерца“ – Делић ту закључу-

чује: „Ријеч је, дакле, о неким, помало загонетним метричким недоследностима“ (Делић 2008:248).

Даље, Делић, по први пут истиче да је у Пандуровићевој поезији реч о псеудо десетерцима, јер уместо уобичајене комбинације 3+2 или 2+3, редовно наилазимо на комбинацију 2+2+1, односно 4+1 (Делић 2008:249). Пажљивом, хируршки прецизном анализом песме *Светковина*, Делић доказује да је ова песма испевана у јампским једанаестерцима (Делић 2008:250). Већ то доказује да Пандуровићева поезија има ванредни значај за развој српског стиха, јер је користио једанаестерачки стих који код наших песника још увек није био заступљен у великој мери.

Трећу полазну тачку за нова проблемска изучавања Пандуровићеве поезије могу представљати *стилогена огрешења*. Ова не мала огрешења о језичка правила, која су уткана у песму као опкорачења или синтактичке инверзије, први је уочио Делић и тако је отворио нове смернице за изучавање Пандуровићеве поетике на плану версификације и семантике.

На крају, четврти аспект који пружа нове могућности за компаративно проучавање Пандуровићеве поезије, јесте могућност успостављања аналогичности између Пандуровићевог и светског песништва. Наиме, поред тога што је Предраг Палавестра анализом песме *Светковина* установио да њоме Пандуровић прекида црну нит симболизма а почиње плаву нит експресионизма, (Палавестра 1986:301), а Миодраг Павловић Пандуровића преко теме смрти доводи у везу са експресионизмом, (Павловић 1964:209), Делић скреће пажњу да је могуће ове поетичке специфичности Пандуровићеве поезије „посматрати у вези са Бодлеровим пјесништвом, као и у вези са традицијом естетике ружног и традицијом пјевања о мртвој драгој“ (Делић 2008:253). Тако је Делић најескплицитније доказао да је могуће пронаћи ново значење и нове видове потврђивања Пандуровићеве поезије. То ће рећи да је неодржив став да је о Пандуровићевој „поезији тешко да се могу изрећи неке нове оцене, или у њој открити неки битно нови видови“ (Павловић 1979:188).

Руководећи се речима Зорана Гавриловића који истиче Пандуровићеву поезију као „значење“ (Гавриловић 1977:91) и најновијим резултатима Делићевог тумачења, кренули смо у истраживање религијске тематике у Пандуровићевој поезији. Услед истакнутог индивидуализма и песимистичке поетске слике света чини се, на први поглед, да је религијска тематика заступљена тек симболично, у неком трећем плану.

Пажљивим ишчитавањем (*close reading*) Пандуровићевих стихова уочавамо библијски подтекст у појединим стиховима и песмама. Тако је већ у песми *Бисерне очи* истицањем „трошних земних жеља“ антиципирана величина и значај вечности. Мада вечност обележава великим словом у песми *Догодила се песма ова*, њен извор, као и сама вечност, нису дефинисани, али је сасвим извесно да мера и јединица времена у тој вечности не доноси немир, већ се афирмише општим миром:

„Сказаљка Вечног где лагано
Часове општег мира броји.“*

У песми *Без мотива*, мотив Бога је развијен у подтексту у стиховима:

„О, у те дане да ми се пренети
У непознате егзотичне краје,
Предео далек, где ће ме узети
Природа добра с душом мојом, да је,

К`о добра мајка, утеши, уљуља
У сетној песми мога завичаја,
Тамо далеко од заразна муља
Живота нашег испод тропског сјаја“

У наведеним стиховима јасно се истиче исконска тежња идили изгубљеног раја. Сама слика раја није јасно дата, али се преко тежње лирског субјекта може претпоставити, јер се кроз целу песму истиче празнина и узалудност људских тежњи у реалном животу. Утом животу сунце „буди на покрет и наду“ и сећа на „доба својих идеала“, али праву утеху и надрастање „у животу зала“ човек добија тек са вером у Бога, и то кад све боје реалног света потамне:

„Јер дане ове свршити ми треба
Представом живом сна младости моје;
Јер Бог нам шаље утеху са неба
Кад света овог потамне нам боје.“
(*Без мотива*)

* Сви стихови су наведени према: Сима Пандуровић, *Песме*, МЦ, СКЗ, Нови Сад, Београд, 1969.

Негативно вредновање дневног живота (Делић 2008:257) доприноси истицању и индивидуализацији песимизма при чему песимизам добија на поетској сугестибилности и избија у први план. „Окретање леђа стварности“ (Гавриловић 1977:81) никако не значи да „је песник Сима Пандуровић престао да верује“ (Протић 1972:387) у све на свету. Напротив, Пандуровић верује у „тријумф духа над смрћу и гробом!“, али то је једино могуће кад човек живи „својим давним добом/ Где сија живот безазлен и чедан“ (*Мртви пламенови*). За лирски субјект који верује у „тријумф духа“ сасвим је извесно да „живи духом нове, оностране мелодије, док пред његовим духом блиједе обриси оностраног“ (Делић 2008:258). То већ довољно потврђује чињеницу да онострано, духовно или религиозно заузима врло значајно место у Пандуровићевој поетици. Нематеријалне, метафизичке сфере се истичу, тим пре, ако се држимо сасвим исправне тезе да „се мисао о смрти (код Пандуровића) увек везује за представе чисто материјалне и овоземаљске“ (Протић 1972:385). И заиста, једино што не умире у Пандуровићевој поезији јесте *мисао, дух, идеја и Бог*. Дакле, све оно што је нематеријалне природе.

Егзистенцијално усмерен према нематеријалном, лирски субјект тежи да буде „дете у природи чистој“ (*У изнуреном осећању једном*), јер управо је та чистота садржана у дечијој понизности и безазлености и највише одговара Исусу (Јеванђеље по Матеју, 18: 1-5; Јеванђеље по Марку, 10: 13-16). Зато је Исус и велики заштитник деце.

Кад лирски субјект не трпи „страх од Бога“ то је „знак последњи грознице живота“ (*Потрес*) и то представља велики потрес, али сам потрес представља измирење са животом и Богом, никако није раскид. Кад лирски субјект каже „прошао ме страх од Бога давно“, он истиче да га је прошао страх од смрти. Да би тај страх још дубље потиснуо, лирски субјект свесно избегава да се сећа:

„Гледам да се свега мање сећам,
Да не жалим ни прошлост, ни себе,
Да се тихо што беше погребне;
Гледам да се свега мање сећам.“
(*Потрес*)

Лирски субјект покушава да се што мање сећа пређашњег живота, односно живота уопште, како би крај који се примиче што лакше прихватио, са што мање страха и жалости. Дакле, потрес у лирском субјекту не настаје услед неке бахате дрскости и атеистичке

самовоље, већ настаје услед примицања егзистенцијалног краја са којим се лирски субјект у представљеном свету песме метафорично мири губљењем страха од Бога, јер може мирно да изађе пред њега.

Бог представља егзистенцијално постојање човека у целини. То доказује почетни, насловни знак песме *Ми, по милости божијој, деца овог столећа* којим је, на крају песма и поентирана. Тако представља заокружену целину где је у почетку садржан крај и у крају почетак песме.

Насловним знаком, односно завршним стихом је изражено песничково поимање људске егзистенције. Човек није бачен на планету Земљу, јер је ту „по милости божијој“. Та милост одређује и сврсисходност људског бивања у једном времену. Зато лирски субјект кличе:

„Немирна лепа; али нека живи
Суморна мисо̂ и нашег столећа!“
(*Ми, по милости божијој, деца овог столећа*)

Лирски субјект не устаје против суморних мисли, па чак ни против „умора“ који је захватио његову генерацију, јер као божија творевина треба да живи. Међутим, устаје против грубог, моћног суверена, против боемства, алкохола „што тупи и руши наду“ која онемогућава веру и „чисту љубав будућих времена“ (*Ми, по милости божијој, деца овог столећа*). Тај и такав владар је „противника ума“, јер су боемство и меланхолија супротни традицији којој је приклоњен лирски субјект као сопственом егзистенцијалном обележју.

Зато он диже чашу “у славу традиција наших“, мада је свестан да то неће вратити сјај прошлости, али ће пружити наду обешчашћеном народу који је огрезао у меланхолији, блудњи и боемству, чији су једини циљеви индивидуално задовољство. Насупрот таквом осећају лирски субјекат истиче љубав и наду, дакле, живот, јер је настао по вољи божијој. Према томе живот, увек треба истицати и поштовати, чак и ако његов витални део чине људи „увела лица“:

„Све то неће дати оно што је прошло;
Ал’ походиће нас дах среће нам стари,
И то што је тужно и с натегом дошло
Имаће опет ненадмашне чари;

Осећаћемо мирис љубичица
Старих, и љубав, и наду пролећа,
Па ма и млада а увела лица, —

Ми, по милости божјој, деца овог столећа.“
(*Ми, по милости божјој, деца овог столећа.*)

Чврсто утемељен у традицији, лирски субјект ипак не може да се чува од нечастивих сила. Од нечастивих сила њега чува његов верни животни друг, његова „добра вила“:

„При налету дивљем нечастивих сила,
Кад вера трне пред ликом расула,
Ти си увек била моја добра вила
Поноса и спаса, и светиља кула.“
(*Крај огњишта*)

То је још један доказ да је основно начело живота у Пандуровићевој поезији садржано у љубави. Иако је свестан да „не влада светом љубав него страх“ (*Теодора*), живот је „луди бој“ који не може без љубави да опстане, као што је немогуће прићи увиришту живота без имена вечног Оца и вечне Мајке на уснама са сузом украј ока за свиме што је прохујало и што ће једнако постојати и без нас:

„Ал` чујеш? То је успаванка
Вечног Оца, вечне Мајке
На крају овог лудог боја,
Мој верни друже, сузо моја.“
(*Још мало ...*)

Тачно је да мотив смрти у Пандуровићевој поезији заузима значајно место (Делић 2008:253-258), да је песник сав усредсређен на материјално, физичко осипање човека, али смрт у његовој поезији означава само прекид физичке егзистенције. Смрт није казна, како се често чини у Пандуровићевим стиховима, већ представља „излаз из животног пакла“ (*Смрти*). Зато је смрт „утеха и велика лука/ Вечног мира, Истине и Правде“ (*Смрти*). Дакле, смрт представља тек прелаз из једног живота јада у бољи, светлији, вечни живот мира и љубави са Богом.

То ће рећи, да целокупна поезија Симе Пандуровића у подтексту садржи велики парадокс, који уједно чини и хришћанску доктрину. Наиме, према хришћанству, као што је познато, човек је својом крхкошћу и пролазношћу јадан и немоћан, док је, са друге стране, у односу на могућност опредељења за богоугодан живот, свемогућ. Он може вечно да живи. Вером може да исцељује болесне и

помера планине. Зато се Пандуровићева поезија чини песимистичном и гробљанском у односу на материјални живот, који, неминовно, према испеваним стиховима, мора бити „долина суза“, трновита стаза, којом се човек креће до духовног успења, како би се сјединио са Богом. На семантичком плану овај моменат Пандуровићеву поезију чини дубоко религиозном. Религијско значење његове поезије засновано на библијском подтексту и супротно је песимистичком значењу којим се углавном одређује Пандуровићева поезија.

Ако се послужимо номенклатуром естетичара Николаја Хартмана (Хартман 1968:108-156) који је у уметничком делу видео два плана – *предњи* и *задњи*, односно *материјални* и *духовни*, могуће је песимистичко значење Пандуровићеве поезије везати за овај материјални предњи план, јер је песимизам углавном везан за физичко пропадање и пролазност човека, а религиозно значење у његовој поезији можемо везати за задњи, духовни план. Иако антиподна, ова два значења, на нивоу разумевања организације значења књижевноуметничке структуре дела, делују комплементарно.

Идеалан пример нашој тези да Пандуровићеву поезију чини животворном задњи, духовни план, и да је он доприноси опстајању ове поезије кроз време, јесте песма *Светковина*. То је песма која доноси нешто што „још није виђено“ (Страјнић 2009:473), јер се до Пандуровића нико није усудио да слави лудило и љубав одједном. Дакле, то је песма која се може тумачити као „предсобље смрти“ или пробој ка „вишим душевним енергијама и откривању лепоте“ (Павловић 1964:217).

Мишљења смо да ова песма не би могла да зрачи оптимизам да представља „предсобље смрти“. Напротив, она представља свечани, светлосни оптимизам јер представља пробој љубави из учмалости меланхоличне свакодневице нормалитета ка вечном, чудесном. Љубавници нису полудели, или се разболели, они су „сишли с ума“ и то, не било кад, већ у „сјајан дан“. Дакле, заљубљени се пребацују из једног мрачног у други осветљени простор који им је познат:

„Сишли смо с ума у сјајан дан,
Провидан, дубок, – нама, драга знан.“
(*Светковина*)

Тај силазак се толико чини разложним да не би ни било речи о лудилу да се у другој строфи не експлицира изглед болничког врта:

„И опет сила згрнуло се света

У болнички нам мирисави врт.“
(Светковина)

Међутим, чини се да је и тај врт, у чијем подтексту стоји прича о изгубљеном рају, тек попрлиште на којем се потврђује другост, јер док се заљубљени, они који су сишли с ума, срећно шетају вртом – поново пронађеним рајем – множина света ту хвали „онај живот крт“:

„Они баш ништа нису знали шта
Доведе ту нас. У цвећу смо ишли
Славећи страсно осећања та
Због којих лепо с ума смо сишли.
У новом свету лепо нам је сад;
А свет о њему добро не слуги.“
(Светковина)

У том новом свету где се у белим болничким кошуљама шетају парком, док шири јак мирис болничких испарења, не постоји „сумња у љубав“. Тај „најтежи јад“ је прошао и зато је заљубљенима ту, у новоткривеном рају, њихов живот „светао трен“. Зато се „силазак са ума“ не чини неким губитком већ представља готово свесно кидање веза са светом који не поштује љубав:

„Јер ми смо давно, верна драга, – је ли? –
Искидали конце што нас вежу
За простор, време, тонове и боје,
–Ланце живота што звече и стежу,–
Јер ми смо, можда, сами тако хтели,
Рад љубави нам и рад среће своје.“
(Светковина)

У једном „можда“ садржана је клица свих недоумица, како у вези са значењем ове песме, тако и, рекли бисмо, са животом самим.

Већ је у насловном знаку песме садржан оптимизам, који расте са свешћу рецепције да је остварена једна љубав упркос препрекама. На олтар ове љубави као жртва није положен живот, како би то учинили ренесансни и романтичарски љубавници, већ разум, једино што је модеран човек Пандуровићевог доба могао да жртвује.

Ток животног циклуса, узлете и падове човека, његову физичку крхкост, немоћ и ванземаљску моћ утемељену вером у Бога, Пандуровић је најбоље показао у песмама *Алилуја* и *Доситеј*. На структу-

ралном плану ове две песме су сличне. Њихова сличност се, пре свега, односи на истоветност теме – простирање живота кроз три основне старосне етапе – детињства, средњег доба и старости.

У песми *Доситеј*, где се за разлику од песме *Алилуја* опева живот конкретне личности, на место стиховане експликације трију етапа налазимо на три засебне песме: *Вера*, *Живот* и *Истина*, које у потпуности садржином одговарају животним добрима, детињству и раној младости, средњем добу и старости, али са носећим обележјима Доситејевог живота, којима је обележио нови ток српског културно-просветитељског и књижевног прогреса. Песма *Алилуја* је структурирана трима строфама.

Прва строфа је испевана у знаку инфантилног, безбрижног, дечијег доживљаја света. Друга је у знаку младалачке снаге која често зна да буде бахата, а трећа опева старачку смиреност која је резултат давно стечене спознаје и стрпљења. Песма *Доситеј* представља лирски триптих. Састоји се из три сонета, који могу у сваком тренутку да стоје независно један од другог. Тачније, ови сонети тек у односу на насловни знак, односно на последњи стих треће песме: „Мирно леже кости старог Доситеја“ упућују садржином на живот великог српског просветитеља. Спевани сонети представљају проширене метафоре које добијају своје пуно значење тек кад се доведу у везу са именом Доситеја.

Песма *Алилуја* је похвала Господу Богу, јер, на крају, *алилује* на хебрејском управо то значи (Трифунровић 1990:160). Завршни припев *алилуја* на крају сваке строфе потврђује да је Сима Пандуровић био свестан свог религиозног бића и да изражени песимизам у његовој поезији треба посматрати и са тог аспекта. Посматран у контексту религијског поимања света и промишљања земног живота, његов песимизам се разлаже и представља границу на прелазу из једног земног света зала у виши духовни нематеријални свет где влада апсолутни душевни мир и љубав, а то пружа једино Царство небеско.

Прва строфа је сва испевана у духу детињег полета и првим наговештајима младалачких жеља:

„Били смо деца, и на трошној клупи,
Старој клупи испод кестенова,
Побожно, када Мај и нада пупи,
Слушали смо тихо, на помолу снова
С невиним хором шарених славуја,
Мутну и тужну песму: Алилуја!“
(*Алилуја*)

У представљеном свету Пандуровићеве поезије, живот лирског субјекта, који највише трпи због израженог песимизма и неслагања са актуелношћу, од детињства је обележен сакралним окружењем – црквом. Ова чињеница указује на неминовност саборности. Зато испред цркве лирски субјект не седи сам „побожно“ „на помолу снова“, већ са друштвом. Остварена саборност кроз дечије дружење, тик уз цркву, даје за право лирском субјекту да говори у име *ми*. То омогућава додатну емпатију рецепције са испеваном садржином песме и остварује додатну саборност у трансцендентним сферама поетичког доживљаја.

Друга строфа опева живот сам, узлете и падове, младалачке заблуде и сурове спознаје. Ипак, чини се, да је од свега страшнији „оркан страсти“ што „душу нам растрз’о“. Као да је овде Пандуровић хтео да истакне да су у епицентру сладострашћа садржани сви удеси. Огрезлост у страсти човека доводи у стање да не чује поносни глас и зов у славу Божију:

„Били смо глуви, поносни кад бруја
На истом месту старо: Алилуја!“
(Алилуја)

На срећу, занос кратко траје. Живот брзо постане „ружна мрља“. Кад се у свом осипању живот приближи крају као труло јесење лишће, човек растерећен, смирен, поново кличе у славу Бога славећи трајање живота:

„Сада смо мирни: прошла је олуја...
Алилуја! Алилуја!“
(Алилуја)

Понављање усклика *алилуја* означава остварену срећу лирског субјекта што пролази из једног земног, трошног, пролазног облика живота у вечни живот. Успостављањем директне везе са трансцендентним божијим сферама припевом *алилуја*, Пандуровић је превазишао песимизам који је обележио његов земни, физички живот.

У песничком триптиху *Доситеј*, Пандуровић је дивинизацијом Доситејевог дела превазишао песимистички осећај света. У првом сонету *Вера*, Пандуровић је описао Доситејеву веру са стајне тачке песника, који је, пре свега, у свему наклоњен песнику и просветитељу, јер зна, живи достигнућа његовог дела. Зато каже да је Доситеј „по-нео клицу свог живота плодног“.

Идући за вером, за „светим обманама“, како пева Пандуровић, руковођен сопственим религиозним утемељењем, али и оствареним Доситејевим делом, неће дозволити да тако остане, јер ће у трећој песми, која је насловљена као *Истина* истаћи да „није била залуд она вера“, мада је, када је Доситеј кретао у велику битку са тамним силама неписмености, небо било „замрачено, сиво“. Упркос томе, Доситеј није посустао на путу просветитељског идеала лепоте, истине, знања и љубави према свом роду. Доситеј се није руководио несрећном судбином сирочета која га је снашла, нити неразумевањем своје манастирске браће, њега мржња није могла опхрвати јер: „Он је у ћелији манастирској снів’о.“ То сновивање је вера у исправност чињеног. Она је омогућила да Доситеј, као мало ко, материјализује свој сан интелектуалним прегнућем у реалном свету. У томе је садржана сва величина и лепота његовог дела.

У другом сонету *Живот*, као да је Пандуровић хтео да истакне Доситејев осећај за тренутак. Иако је Доситеј „нашао себе и уздање ново“, он није запоставио веру „из младости ране“, већ је са том вером учествовао у остваривању идеје „Великог века“:

„У раду, са вером из младости ране,
Усред мучних дана и борбена јѐка.
Он је био дете свог Великог века.“

(*Живот*)

Припадност једном новом добу, поред тога што показује својеврсну кохерентност између Доситејевог дела и временског штимунга епохе, показује и пуну припадност српском народу, јер је Доситеј „био зора, син велики, први/ Гласник слободе, истине и здравља.“ Он је представљао именом и делом језичко, културно, научно и просветитељско заснивање једне нације која је у првим деценијама XIX века кренула у велику ослободилачку револуцију и повела све балканске народе за собом.

Због вере у своје идеје, због просветитељског програма који је засновао и чије је резултате дочекао, Доситеј је могао мирно да дочека старост „с осмехом мудраца“, онога који је постигао склад између хтења, вере и живота. Успостављена хармонија вере и стваралаштва у Доситејевом животу допринела је да Пандуровић спева две лепе строфе у славу, пре свега, хришћанске вере и стваралаштва, а да при том ниједног тренутка не западне у романтичарски занос:

„Ипак није била залуд ни она вера

Што је некад била водиља и мати.
Видео је да га Време гробу тера.
Али он је знао, и морао је знати,

Да ће му прошлост и будућност бити,
И да неће општа и вечита рака
И траг славног, плодног живота му скрити;“
(Истина)

Ови стихови, где су сукобљени знање о неминовној физичкој пролазности („Време гробу тера“) доказују да „није била залуд она вера“, као ни рад, јер не може „вечита рака“ ништа у односу на вечити живот. Овај триптих најочигледније доказује да у Пандуровићевој поезији постоји животворно, верујуће превладавање песимизма. Другим речима, песимизам, као основна поетичка карактеристика, бива превладан на семантичком плану увођењем категорије вечног живота који се завређује делом.

ЛИТЕРАТУРА

Скерлић (1971). Јован Скерлић, *Критике*. књ. 2, Српска књижевност у сто књига, књ. 59, Нови Сад, Београд: Матица српска, СКЗ.

Протић (1972). Миодраг Протић, „Сима Пандуровић“, у: *Песништво од Војислава до Бојића*. Београд: Нолит, 371-392.

Ковачевић (1957). Божидар Ковачевић, „Дис-поезија и трагедија“, *Сусрети*, књ. V, бр. 2, стр. 91-101.

Гаврловић (1977). Зоран Гавриловић, *Записи о српским песницима*. Београд: Слово љубве.

Павловић (1964). Миодраг Павловић. Миодраг Павловић, *Осам песника*. Београд: Просвета.

Делић (2008). Јован Делић, *О поетици српске модерне*. Београд: Завод за уџбенике.

Ранковић (1976). Милан Ранковић, *Особености Дисове поезије*. Београд: Народна књига.

Нови завјет.

Хартман (1968). Николај Хартман, *Естетика*, Београд: Култура.

Страјнић (2009). Никола Страјнић, „Поговор антологији српске љубавне поезије“, у: *Огледи о књижевности и сликарства*, Логос, Бачка Паланка, стр. 465-479.

Трифуновић (1990). Ђорђе Трифуновић, *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*. Београд: Нолит.

Палавестра (1986). Предраг Палавестра, *Историја модерне српске поезије*, Београд: СКЗ.

Predrag Jašović

SUMMARY
RELIGIOUS THEMATICS IN POETRY
SIME PANDUROVIĆA

Individual interpreters have highlighted Pandurović's rationality in poetry, which we have used in our study to prove that the thought of death at Pandurović is always directed to something that is material, while spirit, idea and God, in the sphere of the represented world of Pandurović's poetry, are always directed to life. Existential orientation towards nonmaterial has contributed to his tendency to return to "nature pure", where the prototype of paradise has been, practically, revived. Thus we find that for Pandurović, God is existential being of a man on the whole.

821.163.41.09-1 Љ. Савић

Јелена Рабљеновић

МОМЧИЛО НАСТАСИЈЕВИЋ И ХИЈЕРОГЛИФИ (Фрагмент о одрицању)

Анотација: Овај рад представља приказ начина на који је Момчило Настасијевић градио свој стваралачки опус, пре свега са освртом на његову поезију, а са намером да се покаже како је и због чега једна од битних инстанци на том путу била и египтологија, тачније увежбавање писања појединих примера пиктограма издвојених из *Анијевог папируса* садржаног у *Великој египатској књизи мртвих*. Важност и значај успостављања ове компаративне спреге јесте у покушају да се објасни због чега је Настасијевић, пре свега, настојао да свој израз доведе до његове језгровитости, до саме визуализације изреченог, начином на који су до своје основе и суштине доведени и сами хијероглифи.

Кључне речи: Одрицање, хијероглифи, суштина, језгровитост, национално, светско; животни, филозофски, религиозни и поетски тип одрицања; визуализација израза.

Момчило Настасијевић, *светац српскога језика и књижевнога израза* (Винавер 1938:3), и, на изванредан начин, калуђер по своме, како стваралачкоме тако и животноме опредељењу, у смислу да је на време открио шта значи радост непокајнога давања, свакако да је у потпуности освешћен уронио у проблематику одрицања. То се у оквиру његовога стваралачкога опуса да опазити већ и у самој техници писања, управо у непрестаној тежњи да се дође до рудимента вербалног исказа, да се отежало зрно његове језгровитости *ољушти* од сваке површности. О овоме ће још бити речи на неком другом месту, но сада је интересантно најпре сагледати из којих је извора, поред оних *народских и фолклорних*, разуме се, црпео своје идеје, сазнања, па и сам почетак жеље за *визуализацијом израза*, као крајњом конкретизацијом појма одрицања.

Наиме, један од предмета Настасијевићеве знатижеље је, између осталог, свакако била *египтологија*. Митови и легенде, бесталасна пустош што је и сама изграђена од fine, сипљиве материје, одречене од сваке плодности, могла је утицати на песника никакo другачије него инспиративно и потврђујуће. Јер, како би се икада, да је другачије, у песнику зачала жеља да изучи све што ћутљиво свезнање сфинге скрива у себи, те да разобручи загонетку њене затомљености не би ли досегнуо границе сопственога тиховања.

Потврда да се збиља бавио учењем хијероглифа, представља откриће неколиких листова на којима постоје покушаји увежбавања појединих пиктограма, факсимил сачуван међу осталим Настасијевићевим рукописима, које је приређивач Новица Петковић приложио као додатак у оквиру *Сабраних дела Момчила Настасијевића*.¹ Интригантно је најпре растумачити због чега је песник одабрао баш те, одређене знаке, као и пут којим се они могу повезати са тешко проходним стазама његове поетике.

Први од њих представља визуализацију *бескрајнога броја*. Жена која клечи, главе подигнуте ка небу, лицем у лице са самим Амоном, уздигнутих руку, док њихови дланови, као капци, такође трепћу у правцу висина. Никаквога објашњења крај слике, нити било каквога покушаја да се оно оствари, баш као што ни суштинска *јаснота* Настасијевићевих стихова не призива за собом потребу за било каквим накнадним тумачењима и објашњењима. Мора бити да је песник однекуда то и сам наслутио, откривши да би једини прикладан исказ за његов стих био онај који, свестан ограничености појмовнога, предност ипак даје ономе оку сагледивом. Баш као што и мелодија његовога израза дозива смисао далеко питкије, но тешком муком порођена реч.

Ко је, дакле, та жена што клечи? Откуда бескрај у њој и може ли се тако шта бројевно омеђити? Положај њеног тела, иако клечећи, ипак је поносан, јер то није погружена поза покајника који одустаје у неславној предаји, већ пре поклич истинскога верника, који је, суочен са суровом чињеницом патнога света и постојања, спремна да снагом својих дланова издржи тежину и самога небескога свода, којем је, каткад, необично удобно у њима. Попут Атласа, који са покором и са бескрајном мирноћом трпљења, на својим плећима, држи земаљски шар, тако и ова покајница (или пре пркосница), немо са слике кличе небесима да, иако каткад сведена на сагледност нумере, човек може са поносом да пронесе свој број, своју судбину, чак и кроз бескрајно тело вечности које га граби, искушава, те, најзад, у смрти уздиже.

Потом следи представа *радости*. Пиктограм, готово идентичан претходном, са једином разликом у томе што се овога пута ради о мушкарцу који стоји. Но, глава је и даље уздигнута, руке убиру од гроздова рајских винограда, презрелог чокоћа... Као да,

¹ Настасијевић, Момчило. *Сабрана дела*. Горњи Милановац, Београд: Дечје новине, СКЗ. 1991.

кушајући од топлога пурпура зрења те сласти, сам песник, кроз приказану фигуру, дегустира од најлепше ситости, као да се бобе у додиру са његовим уснама претварају у осмејке. Изнова се, дакле, слика изједначава са појмом који приказује, на идентичан начин на који и Настасијевићева песма постаје то што јесте, највише управо у тренутку потпунога самоодрицања.

Ова констатација призива себи тумачење нареднога хијероглифа, који и сам представља појам одрицања. Ако се икако један медиј уметничкога израза може у потпуности пренети на терен и у оквире некога другог медија, то је онда свакако случај у наведеној прилици, где је приказано сучељавање, можда сукоб управо два горе наведена бића, мушкарца и жене, који се сучељавају сада својим присуствима, клечећи и захватајући својом снагом од те наспрамне другости, не одступајући ни за педаљ од своје намисли да се наметне ономе супротстављеноме. Међутим, баш у томе одсуству жеље за повлачењем, крије се посебан тип одрицања, који се од Настасијевићевог, као и Рилкеовог одрицања, разликује управо по недостатку оне тоpline и наклоности, коју оно обично антиципира, као и истинске љубави са којом се песник одриче вољенога бића. Не. У овом случају, ове две поле људског су антипод хермафродитскоме идеалу, где се у вечном сједињавању пркоса, бића показују као утажене тежње ка испуњености. Као да је у самоме пиктограму, као у каквоме формалину сукоба, остала сачувана та језива слика немогућности да се буде ту, заједно, па ипак управо та немогућност најснажније их везује у жељи да се једно другог ослободе.

Полазећи од повлачења паралела између одређених момената у *Великој староегипатској књизи мртвих*, са једне, и Настасијевићевој поетици, са друге стране, ваља начинити скицу градивнога низања различитих видова одрицања у оба дела, од оних највише везаних за *physis*, онострано, плотско, до оних што у највећој мери теже и домашају ка небеској сфери. Тако, на пример, када Марко Вишић, као преводилац и приређивач „*Књиге мртвих*“, каже како она „садржи читаву мудрост својих, како практичних, тако и контемплативних пређа, који су још у та, готово тамом обавијена времена, умели размишљати и о вреднијим стварима но што је то гола физичка егзистенција“ (*Egipatska knjiga mrtvih* 1989:4), он погађа и у суштину оних, квалитативно и квантитативно, почетних Настасијевићевих одрицања. Наиме, објашњење за то зашто су Египћани користили пиктограме, односно хијероглифе, као једино комуникацијско средство, он проналази у чињеници да они нису залазили у домен апстракције, у домен појма као средства *логоса*, већ

је основни начин њиховога перципирања стварности био искључиво визуелне природе, те су у складу са наведеним, пиктограми представљали идеално, комуникацијско средство, онај *condition minima*, рудимент *semeiona*, потребан да би се оформила порука и знак у каналу споразумевања. Те чињенице приказане су са намером да се пре свега обраћају визуелним рецепторима, из разлога што су Египћани веровали да оно што се налази изван граница људскога поимања, оно узвишено *изван и изнад*, ваља сачувати и оставити управо на ономе месту где оно већ и јесте, односно ваља га учинити недодирљивим, како би остало сачувано у свој пуниности својега *esse*.

Све горе наведено фасцинирало је Настасијевића из још једнога разлога: не само да се читава концепција одрицања од посезања за именом, за највишим, за Апсолутом, савршено уклапа у *askesis* његовога стваралаштва и постојања, већ и због тога што је у својој тражитељској радости установио да је и наш, као и многи други народи, поред Египћана, зазирао од именовања оних ентитета од којих је директно каузално овисио и живот и будућност, пород, *fortuna* и *fatum*, читаво постојање.

Тако, на пример, када је реч о представи „Господара свих Богова“ Амон- Ра, те о тежњи да се његово порекло и суштина никада не разоткрије, одрицање од посезања за његовим именом огледа се у начину на који се о њему говори, али само описно: „Ово је свети Бог, господар свих богова, Амон- Ра, господар престола света, владар Апта, света душа која постаде у почетку, велики бог који живи правдом и истином, прва је енеада која роди све друге енеаде, биће у коме постоји сваки бог, Један Једнога, творац ствари које настадоше кад се земља на почетку сазда, онај чија су рођења скривена, чија су облиција многострука и чији се раст не може сазнати“ (*Egipatska knjiga mrtvih* 1989:101).

Разматрајући неоспориву везу између прећутаног имена и потребе да се и оно што је њиме именовано сачува од пропадљивости, немогуће је не приметити да је нужна истоветност стања у којем се налази именовано и именитељ. Отуда и учење египатских свештеника о васкрснућу душе не разматра душу као некакву врсту апстрактне чињенице, већ нешто чему је потребно сачувано смртно тело као залог и потврда егзистенције. Свакако је значајно напоменути да је поседовање тела приписивано чак и самом врховном богу Озирису. На тај начин долазило је до извесног изједначавања стања у којем се налази врховни бог али и покојник. Одрицање од пролазности и смрти можда је на најтачнији начин

одређено и описано у поглављу „Египатске књиге мртвих“ под називом „Учење о вечном животу“.

Тако, на пример, у моментима када се покојник обраћа богу Озирису, он је суштински свестан да ће очување његовог тела допринети томе да се и божанска целина очува: „Клањам ти се, о мој оче Озирисе, твоје месо није искусило труљење, није било прва у теби, ти се ниси издробио, ниси увенуо, ниси гњилеж постао и ниси се у црве претворио; и ја јесам Хеспера, поседоваћу заувек месо своје и нећу иструлети, нећу се смрвити, нећу увенути и нећу трулеж постати“ (*Egipatska knjiga mrtvih* 1989:63).

У наведеној реченици покојниковог обраћања богу Озирису, одрицање као хијероглиф који је сам Настасијевић издвојио у својим покушајима учења хијероглифа као један од најинтересантнијих, јавља се у виду негације.

Није ли, када са компаративног становишта разматрамо проблем одрицања у „Египатској књизи мртвих“ упоредо са истим тим проблемом у Настасијевићевом стваралаштву, или конкретније, у песми „Радосно опело“ евидентна сличност у типовима одрицања који се у овим делима појављују. Наиме, реч је о филозофском типу одрицања, или тачније онтолошком, исказаном у стиховима:

„Мрењем све живљи,
Старошћу све дубље млад.“

Дакле, баш као што и Озирис увек изнова доживљава своју афирмацију кроз многострука умирања, путем васкрснућа, исто тако и Настасијевићев лирски субјект не сматра да је његово постојање нешто другачије, те да му је иманентан крај.

Напротив. Наведени стихови указују на чињеницу да се суштина бића не исцрпљује у физичком уминућу. Управо отуда из те самосвести лирског субјекта и произилази радост која се спомиње у строфи што претходи наведеној:

„Радосно, у погреб себи,
Запојем опело.“

На ведрину у овој Настасијевићевој песми алудирају и боје које се у њој појављују, а то су „жарка“ и „бела“ упркос томе што је главна тема садржана у појму пролазности.

Позивајући се изнова на „Египатску књигу мртвих“, учавамо да њен приређивач наводи како је управо та вера у будући, вечни

живот и пружала утеху пролазним људима, баш као што и Настасијевићеви стихови у себи садрже формулу за превазилажење ништавила. „Жарка“ боја се појављује и у „Египатској књизи мртвих“, као спона која повезује вечни живот са царем „који је давалац живота постојаности, моћи, здравља и све радости срца, који, попут сунца вечно живи.“ (*Egipatska knjiga mrtvih* 1989:59).

Идеал сваког верника, а не само египатског цара, био је да досегне „крепкост вечите младости“ у будућем животу.

Као што се Настасијевић у песми „Радосно опело“ позива на легенду о Дедалусу и Икару, као бићима, дотакнутим божанском природом, будући да су у својим стремљењима за савладавањем људских граница у једном моменту дошли у додир са самим Хелијем, божанском персонификацијом сунца, тако и у „Египатској књизи мртвих“ у одељку под називом „Учење о вечном животу“ говори се о веровању да оно тело које је постало *sahu* „има моћ здруживања са душом и вођења разговора с њом. У овом обличју оно се може успети на небеса и боравити са боговима, са *sahu*-има богова и душама праведника“ (*Egipatska knjiga mrtvih* 1989:64).

У поглављу под називом „Богови књиге мртвих“ као објашњење одреднице „Хапи“ стоји да је у питању значајно божанство реке Нила. Међутим, то није коначна његова дефиниција. Њега поближе одређује похвала да је кроз значај реке Нил и захваљујући њему ово божанство постало једно од најпоштованијих, готово поистовећено са свим боговима Египта, новим и старим.

Чињеница која ово божанство чини посебним и изузетним, у потпуности другачијим од других богова, јесте она која говори о специфичним атрибутима који се Хапију, као богу приписују.

Наиме, одричући се могућности изражавања захвалности Хапију путем жртвовања, верници су у текстовима пирамида сачували следеће сведочанство о овом богу: „Он не може бити вајан у камену; ликовима на које људи стављају круне и уреусе он се не показује; служба се не може вршити нити дарови приносити њему; не може се он извући из [своје] тајне; не може се сазнати место на коме је, не налази се у осликаном светилишту“ (*Egipatska knjiga mrtvih* 1989:131).

Када је реч о проблему жртвовања, у Настасијевићевом стваралаштву, а пре свега у његовој поезији, запажамо како је за њега управо жртва, или још потпуније- уминуће путем жртве, један од најприкладнијих и најузвишенијих видова постојања.

Уминути значи потврдити своје присуство. На идентичан начин и египатски бог који је остао неименован и неприказан је

управо божанство реке од које су зависили животи свих египатских староседелаца. Приказивање Хапијеве појавности, а још више неналажења адекватног начина да се она учини, наликују на немогућност Настасијевића да дефинише егзистенцијалну енигматику постојања. Он је свестан ништавности пролазности жртвовао саму пролазност тиме што је, приносећи своје песме на жртвеник бивствовања, учинио да оне постану непролазне и вечне.

Занимљивост која се налази на истраживачком путу проучавања проблема одрицања представља чињеница да и у нашој књижевности постоји пример књиге мртвих, под називом „Српска књига мртвих“, аутора Бојана Јовановића. На извештајан начин наведена књига представља својеврстан водич кроз српске народне обреде и обичаје везане за култ мртвих. Јовановић у овом свом делу говори о проблему одрицања највише кроз покушај измирења оностраног и оностраног света, и то путем удаљавања и одрицања од покојника на начин на који ће истом омогућити што лакши прелазак на онај свет, а без бојазни да ће се на овај поново вратити. У том смислу аутор описује низ обредних радњи карактеристичних за наше народне обичаје када је о упокојавању умрлог реч. Управо те описане радње у себи садрже извесне елементе одрицања.

Тако, на пример, да би се на сваки начин превенирало и спречило повампирење и задржавање душе покојника на овом свету након смрти, сродници и блиски пријатељи би на различите начине вршили одређене обредне радње са тим циљем, од пуштања крви покојнику, до протеривања нечисти и зла из упокојене душе.

У једном моменту у своме тексту, Јовановић се чак позива и на египатску и тибетанску књигу мртвих, као на текстове сличне жанровске природе. Наиме, он наводи следеће: „Уколико садржај ове ритуалне праксе сагледамо на нивоу текста, онда се њеном проучавању може приступити и као својеврсној књизи. Ову књигу о смрти можемо зато и упоређивати са већ познатим књигама мртвих насталих у Египту и Тибету. Наравно, Срби нису као стари Египћани и Тибетанци имали институционалну религију и кодификована правила посмртног обреда али су се као и они придржавали традицијом утврђених правила обредног понашања“ (Јовановић 1992:10).

Поводом теме смрти, тј. њене афирмације, односно одрицања од ње у зависности од контекста у ком се спомиње, примећујемо да је рад познатог српског етнолога, фолклористе и културног историчара Тихомира Ђорђевића најсличнији својом садржином и начином којом третира наведену тему, „Српској књизи мртвих“ Бојана Јо-

вановића.

Тако, на пример, у свом раду „Неколики самртни обичаји у Јужних словена“, Ђорђевић детаљно описује природу српских посмртних обичаја и то са освртом на географску и националну припадност народа који их је спроводио и примењивао у свакодневном животу. Наиме, етнички веома разнородно становништво у тадашњој Србији, када је реч о овој врсти обреда и обичаја, показује међусобно веома велике сродности и сличности, тако да се извесне посмртне обредне радње међу њима разликују само у појединим финесама. Слично као у „Српској књизи мртвих“, и у појединим фрагментима „Египатске књиге мртвих“ и „Тибетанске књиге мртвих“, и наведени рад Тихомира Ђорђевића штампан у часопису „Годишњица Николе Чупића“, такође говори о обредним радњама потребним да се изврши одрицање од могућности да се упокојени врати на овај свет и у овоземаљски живот. Један од начина да се спречи лутање душе умрлог на овом свету јесте уништавање свих оних предмета и ствари са којима је покојник долазио у додир на самрти, као и брига о томе да се упокојени испрати обавезно са упаљеном свећом која би му осветлила пут на онај свет, а без бојазни његовог изненадног повратка међу живе.

Тумачећи велики симболички систем самог постојања, Мирча Елијаде у својој књизи огледа о магијско-религијској симболици, под називом „Слике и симболи“ (Елијаде 2015), између осталог говори и о глобалном проблему демитологизације који у модерном добу прожима готово све сегменте постојања. Тако, на пример, када је реч о пројекцији слике утопијске свести о „изгубљеном Рају“, запажамо да она према тумачењу Елијадеа нема реалнога упоришта у свакодневном животу. Покушамо ли да и благослов родитељства дефинишемо као неку врсту утопијске пројекције, те да га затим сведемо на раван реалности, начином на који Мирча Елијаде то чини са проблемом земаљских Рајева, долазимо до Настасијевићеве песме из циклуса „Бдења“, а то је песма „Родитељу“ у којој Настасијевић демитологолизује проблем родитељства на тај начин што *arche* свог порекла не проналази у физичкој личности родитеља, већ у речима од којих је и сам саздан и које из себе ствара. Тај моменат „самог из себе“ стварања веома подсећа и на Аристотелову „Поетику“ и његово објашњење структуре дела у којем су његов почетак, средина и крај нераскидиво и ванвременски повезани.

Када је реч о поменутој демитологизацији као својеврсном процесу дезинтеграције, а везано за проблем жртве који смо раније спомињали као једну од карактеристика Настасијевићевог

стваралаштва, треба споменути још једну књигу Мирча Елијадеа „Свето и профано“ (Елијаде 2004), у којој аутор проучава природу религије. Он препознаје у природи жртве, конкретно жртве које подразумева убијање змије као симболичког хаоса, могућност да се уништењем хаоса, неуређености, створи космос, тј. апсолутна хармонија. Такође, ако процес самог стварања космоса дефинишемо синтагмом стваралачког чина, можемо рећи да свако грађење заправо репродукује и опонаша и стварање света као таквог. Будући да Елијаде разматра ову проблематику у контексту религијских схватања, ако се позовемо на Настасијевићево разумевање стваралачког чина, видећемо да и он такође у уметнику види посвећеног ствараоца, те на тај начин проналази утемељење у својој поредби уметника са свештеником, јер стварати јесте посвећен чин. Слично као што Мирча Елијаде увиђа нужност жртвовања приликом, нпр. изградње неког споменика, тако исто и Настасијевић схватајући себе пре свега као песника, увиђа истину да је за стварање истинске поезије потребно уградити себе самог у срж и темеље песме.

Још једна значајна паралела која се може извести поредећи схватања Елијадеа и Настасијевића по питању значаја природе, представља сличност која подразумева могућност издвајања сакрализованих момената што се у њој препознају. Такве моменте у обилатој мери проналазимо у Настасијевићевим циклусима песама „Јутарње“ и „Вечерње“, док Елијаде ову тему елаболира у своме поглављу под називом „Десакрализација Природе“ у којем наводи да и поред тога што живимо у једном модерном свету који је, иако лишен чула за узвишеност и мистерију, као и за религиозне вредности, ипак остао осетљив на дражи које пружа природа. Или, речима Елијадеа: „Естетичка контемплација Природе чува, чак и за највеће софисте, религиозни престиж.“

Сумирајући резултате овога истраживања, који подразумева проналажење оних момената потребних да се успостави веза између пиктографске представе појма одрицања и Настасијевићевог схватања тог проблема, били смо вођени оним примерима у литератури, како националној тако и светској, који су нам помогли да са превасходно религијског становишта поближе објаснимо природу одрицања. Језгровитост и рудиментност Настасијевићевог поетског израза довели смо у везу са његовом визуализацијом путем одређених египатских хијероглифа наведених из „Египатске књиге мртвих“, које је проучавао и сам песник, свodeћи своју мисао и реч на саму есенцију постојања, на срж и суштину.

ЛИТЕРАТУРА

Настасијевић, М. (1991), *Сабрана дела*. Београд, Горњи Милановац: СКЗ, Дечје новине.

Велика египатска књига мртвих. 2. изд. Уредио Марко Вишић. Сарајево: Свјетлост, 1989.

Egipatska knjiga mrtvih. Ur. E. A Volis Badž., Prev. B. Stanić i D. Jović. Beograd: Samostalno izdanje, 1989.

Јовановић, Бојан. *Српска књига мртвих*. Ниш: Градина. 1992.

Елијад, Мирча. *Slike i simboli- ogledi o magijsko- religijskoj simbolici*. Prev. Dušan Janić. Beograd: Factum. 2015.

Елијад, Мирча. *Sveto i profano- priroda religije*. Prev. Zoran Stojanović. Beograd, Laćarak: Alnari, Tabernakl. 2004.

Jelena Rabljenović

SUMMARY

MOMČILO NASTASIJEVIĆ AND HIEROLYPHS

This paper is an account of the way the Momcilo Nastasijević built his opus, especially with reference to his poetry, but with the intention to show how and why one of the important instances on this path was the Egyptology, namely practicing writing individual case pictogram isolated from Ani's papyrus contained in the Egyptian book of the dead. The importance and significance of the establishment of this comparative coupling connection is an attempt to explain why Nastasijević primarily sought to bring its expression to its brevity, to the same visualization expression, the way they do their basics and essence brought themselves hieroglyphs.

Summing up the results of this research, which involves finding those moments needed to establish a connection between the pictographic shows the concept of sacrifice and Nastasijevic understanding of the problem, we were guided by those examples in the literature, as national and international, who have helped us with a primarily religious standpoint detail explain the nature of sacrifice.

Проф. др Никола Страјнић
Филозофски факултет у Новом Саду

КА НАУЧНОМ ПРОФИЛУ П. ЈАШОВИЋА (Ка поетици српске модерне, Нови Сад:Бистрица, 2017)

Др Предраг Јашовић је објавио преко 200 научних радова из области поетике српске књижевности и књижевне историје, из области књижевне и научне критике је објавио 80 радова. Био је учесник на 61 научном скупу од националног значаја, са међународним учешћем и од међународног значаја, на којима је излагао реферате који су у целини објављени. Јашовић је објавио и 9 монографија, а 12 књига. Његов најзначајнији рад је сигурно докторска дисертација *Религиозна тематика и косовски мотиви у поезији српских модернихиста – Алекса Шантић, Јован Дучић, Милан Ракић, Сима Пандуровић, Владислав Петковић-Дис*. Овде бисмо направили краћи осврт на његово досадашње стваралаштво.

Јашовић је један од ретких млађих истраживача који се посвећенички бави проучавањем дела Доситеја Обрадовића. Објавио је више радова (11) и монографију *Рецепција књижевног дела Доситеја Обрадовића* (2007) где обухвата и промишља рецепцију Доситејевог дела у свим њеним модификацијама кроз векове, од првих Доситејевих штампаних дела 1783. све до 2000. године. Нема значајнијег проучаваоца Доситејевог дела, а да га Јашовић није описао јасно отцртавајући његов допринос проучавању корпуса који Јашовић одређује као *доситејологију*. Ова монографија је увод у обимну научну монографију *Увод у доситејологију* (2016) у којој је научној јавности предочио обиље научне грађе, обухватајући више од два века. Ова научна монографија, иако скромно названа уводом, у науци о књижевности биће незаобилазна кад је у питању изучавање Доситејевог дела, јер својом садржином представља праву малу енциклопедију.

У књигама *Књижевне притоке I* (2005), *Књижевне притоке II* (2008) и *Књижевне притоке III* (2013). Јашовић излаже своје књижевно-критичке погледе на писце из Поморавља, у првој књизи, а у другој и трећој књизи критички обрађује дело књижевника који остављају значајан траг у српској књижевности, како у белетристици, тако и у науци.

Књига *Реч и значење* обухвата осам студија, које су, као реферати, изложени на научним скуповима или су настали захваљујући

интересовању аутора. У овим радовима Јашовић промишља однос Карађорђа и Доситеја, структуру Андерсенових бајки, структуру песничтва Мирка Бањевића, теорију комуникације Ајвора Армстронга Ричардса, стваралаштво Војислава Ђурића и Слободана Стојановића. С обзиром да је ово прва књига која одређује Јашовића као научника, можемо рећи да је већ у њој зацртао ширину свог књижевног деловања у области књижевне критике, теорије књижевности и поетике, те историје књижевности где је дао значајне прилоге из области српске књижевности XIX века (*Писци српског реализма као књижевни критичари*, 2012).

У књизи *Транспозиције књижевности за децу* (2007), Јашовић се залаже, на научним и методолошким утемељеним основама, да се корпусу књижевности за децу прилази, оригиналном научном апаратом која је проистекла из самог објекта испитивања. Он се у овој књизи, што ће касније потврдити и низом својих радова (36) у овој области, храбро хвата у коштац са појмом науке о књижевности за децу, који још увек није јасно дефинисан. У књизи промишља теорију, поетику и критику књижевности за децу.

У књигама *Живот и дело Милорада Радуновића* (2008) и *Прилози књижевности Косова и Метохије* (2010), Јашовић се бави тумачењем регионалне књижевности Косова и Метохије и њеним компаративним посматрањем у односу на матичну књижевност. Ове књиге су настале као плод истраживања овог аутора на Институту за српску културу који је расељен из Приштине у Лепосавић.

Јашовић је научне радове објављивао у истакнутим зборницима МСЦ-а, Филозофских факултета у Новом Саду, Нишу, К. Митровици, Скопљу и Загребу, Учитељских факултета у Београду, Врању, Јагодини, Лепосавићу и Битољу, зборницима са саветовања Змајевих дечјих игара Зборнику задужбине *Доситеј Обрадовић* и другим. Компаративно сагледавање значајних књижевних имена у једном ширем дијапазону научног захватања, показује богатство Јашовићевог приступа и суверено кретање унутар књижевности двадесетог века.

Објављује у водећим књижевним и научним часописима (*Зборник за славистику*, *МСЦ-у*, *ЛМС*, *Свескама*, *Српској вили*, *Међају*, *Књижевном прегледу*, *Детињству* и *Баштини*), као и у часописима за књижевност и културу (*Књижевном магазину*-Београд, *Књижевним новинама*-Београд, *Лучи*-Суботица, *Току*-Прокупље, *Буктињи*-Неготин, *Коренима*-Јагодина, *Багдала* и *Путеви културе*-Крушевац, и другим). Дугогодишњи је уредник *Саборника*, јединог књижевно-научног часописа у Поморављу који излази у континуитету већ

двадесет и две године, а са др Дејаном Дашићем је покренуо у и интердисциплинарни научни часопис *Српска академска мисао*.

Све то говори да је Предраг Јашовић, један предани књижевни радник који се ангажује на готово свим књижевним пољима и као стваралац и као организатор. И његова научна монографија *Ка поетици српске модерне* која се добрим делом ослања на резултате до којих је Предраг Јашовић дошао у својој дисертацији, је проистекла као резултат из једног озбиљног и преданог истраживања. Ова научна монографија представља прву целовиту научно-компаративну синтезу у области изучавања и тумачења религијске тематике и мотива у поезији водећих песника српске модерне. Садржина научне монографије Предрага Јашовића ношена је сазнањем аутора да су религијска тематика и мотиви у поезији српских модерниста проблематика која није довољно истражена и осветљена у српској науци о књижевности.

У три обимна поглавља (*Увод, Теоријска разматрања и Религијска тематика и мотиви у поезији српских модерниста*), аутор креће у образлагање сврсисходности истраживања, уводи нас у проблем теоријског промишљања појма *модерне*, појмова *религије* и *религиозности* те односа *религије и поезије*, чије је теоријско промишљање код нас тек у заметку. У том смислу, ова Јашовићева научна монографија представља својеврсни пионирски рад.

Када је реч о религијској тематици у песништву српских модерниста Јашовић је дошао до сазнања да су у њиховим делима присутни старозаветни и новозаветни мотиви и да ти мотиви имају значајног утицаја у формирању поетика песника о којима је реч. Такође, поред хришћанских, овде су присутни и мотиви из других религија. Јашовић је у својој монографији показао, пре свега, изузетно велик интерес и разумевање проблематике којом се бавио, као и познавање стручне и теоријске литературе која му је била потребна за артикулацију и извођење тумачења и заокруживање резултата до који је дошао. Оно што при томе посебно плени јесте вештина тумачења књижевних текстова, са једне стране, а са друге адекватна употреба и тумачење литературе о њима. То је Јашовићу омогућило да дође до врло прецизних оцена и закључака. Уз то, заснована на веома јасним и прецизним методолошким оценама, ова научна монографија Предрага Јашовића представља рад који ће бити незаобилазан и за будуће истраживаче религијских тема и мотива у поезији српских модерниста. Добра теоријска и методолошка заснованост монографије доприносе да су њени теоријски резултати применљиви и на тумачење песника других епоха и књижевних праваца.

Научна монографија *Ка поетици српске модерне* је значајна, јер Јашовић на примеру готово свих песника који су припадали овом правцу, а на примеру религијске тематике и мотива, посматра сам књижевни правац српске модерне. Тако је аутор поетику књижевног праваца показао у односу на зацртану тематику у целини и појединачно и показао њихову кохерентност и евентуална одступања. Зато садржина ове монографије представља и преиспитивање већине тумачења која су настала до настанка ове монографије. Аутор је показао њихову научну валидност, или застарелост. Садржином ове монографије, аутор је омогућио да сагледамо српску модерну у новом херменеутичком кључу и то у првим деценија XXI века, што ће ову монографију додатно учинити незаобилазном у сваком наредном тумачењу овог корпуса српске поезије.

Uputstvo za pripremu i podnošenje radova

Osnovni elementi rada su: naslov, uvod, predmet rada i metode, rezultat i diskusija, na kraju rada summary.

Na desnoj strani u zaglavlju se nalazi ime, srednje slovo i prezime autora, naziv ustanove, fakulteta, sedište i elektronska pošta. Naslov rada kucati na sredini velikim slovima - Bold (font 11). Podnaslovi se pišu na sredini, velikim slovima (font 11) i numerišu se arapskim brojevima. Ukoliko podnaslov sadrži više celina, one se takođe označavaju arapskim brojevima, i to: 1.1. - malim običnim slovima (font 11). Kada se strano ime ili termin prvi put navode, u zagradi se daje izvorno pisanje. Izuzetak su latinski termini, koji se pišu u originalu. Obim rada ne sme biti veći od 1 autorskog tabaka, (odnosno 10 stranica ili 32000 karaktera sa razmakom, 6000 karaktera kada se radi o prikazima). Tekst treba pisati u fontu Times New Roman, veličina slova 11, sa uvučenim pasusima i proredom 1,5.

Apstrakt predstavlja koncizni prikaz svrhe, podataka i rezultata naučnog rada i piše se na srpskom uz navođenje 3-5 ključnih reči. Dužina apstrakta je do 150 reči, a tekst se piše fontom veličine 10 pt. Margine, prored, novi red, podležu pravilima koja važe za rad u celini

Spisak literature se daje na posebnom listu, po mogućnosti pismom kojim je štampan izvor. Navode se samo oni autori i radovi koji su pominjani u tekstu.

Reference u **tekstu** navoditi na sledeći način:

Ukoliko je reč o jednom autoru: (Delić 2005: 67),
ukoliko je reč o koautorskom radu (Petrović, Dašić, 2009: 41),
ukoliko ima više koautora (Bošković, Palavestra, idr. 2001:45).

U slučaju daljeg uzastopnog navođenja istog dela, umesto prezimena autora i godine izdanja može se koristiti latinska skraćenica za ibidem (*lat. на истом месту*), ali se broj stranice uvek navodi (ibid., 34).

U slučaju istovetnosti podataka skraćenog bibliografskog navođenja izvora za različita dela istog autora, uz godinu izdanja dodaje se redom slovo latinične abecede, a prema redosledu navođenja izvora u spisku literature:

Primer:

(Dasić 2012a: 148) odnosi se na rad naveden u literaturi:

Reference ne navoditi u fusnotama.

Listu referenci na kraju rada navesti po abecednom redu prezimena autora po sledećem modelu:

Knjige, monografije: Prezime, (godina izdanja). Ime autora i prezime, *Naslov publikacije*. Mesto:ime izdavača.

Npr.: monografija ili studija jednog autora:

Jašović (2016). Predrag Jašović, *Uvod u dositejologiju*. Beograd: Bookland.

Monografija sa dva koautora:

Ivanić, Vukićević (2009). Dušan Ivanić, Dragana Vukićević, *Poetika realizma*. Beograd: Zavod za udžbenike.

Ukoliko isti autor ima dve i više novađenih knjiga, ili e navode knjige različitih izdanja u literaturi beležimo:

Dašić (2012). Dejan Dašić, *Azbuka rotarija*. Jagodina: Narodna biblioteka Jagodina.

Dašić (2012a). Dejan Dašić, Izabrane teme. Jagodina: Merkur SV.

Članci u naučnim časopisima: Prezime (godina izdanja). Ime i prezime, Naslov članka. *Naslov časopisa*, Vol(broj): strane.

Npr. Keller, K. (1993) Conceptualizing, Measuring, and Managing Customer-Based Brand Equity. *Journal of Marketing*, 57(1): 1-22.

Radovi u zbornicima sa konferencija: Prezime (godina izdanja). Ime i prezime, Naslov članka. *Naziv konferencije*: br. strana. Mesto održavanja, organizator.

Npr. Jerger, J., Knogler, M. (2009) The economic and financial crisis in South-Eastern Europe. *Proceedings of the Scientific Conference The Challenges of the World Economic Crisis*: 1-11. Niš: Faculty of Economics.

Internet izvori: Naziv, adresa sajta (datum pristupa). Npr. Narodna banka Srbije, www.nbs.rs (15.02.2011.)

Iza rada ide Summary (сажетак) na engleskom jeziku, isto formatiran kao i sažetak na početku rada. Summary se daje u proširenom obliku, čija dužina može da bude do 1/10 dužine naučnog rada Kod Summary - ja obavezno dati i naslov rada na engleskom jeziku i prevedene ključne reči.

Ako članak predstavlja ekspoziciju o odbranjenoj magistarskoj ili doktorskoj tezi, potrebno je priložiti sledeće podatke: tačan naziv teme, datum odbrane, mesto odbrane i sastav komisije.

Slike, tabele, formule - Tabele i slike se uvlače u tekst. Iznad tabele, odnosno ispod slike, navodi se broj i naziv i to istim fontom kao i tekst rada. Pri uvlačenju, tabele i slike se pozicioniraju centralizovano.

Na jednom radu ne može biti više od 3 koautora.

Rukopisi će biti uzeti u razmatranje za objavljivanje uz uslov da isti rad nije istovremeno ponuđen nekom drugom časopisu, a u slučaju koautorskih radova kada su oba autora saglasna sa tim da rad bude objavljen.

Radovi koji se predaju za objavljivanje moraju da se zasnivaju na novijoj literaturi, a posebno na izvorima, tj. radovima koji su objavljeni u naučnim časopisima. Autori su u obavezi da prilikom slanja radova dostave i izjavu da taj rad nije ranije objavljivan, tj. da rad nije autoplagijat ili plagijat. Tekstove, kao attachment u program Microsoft Office slati u elektronskom formatu na adresu - drddasic@gmail.com, pjasovic@gmail.com, srpskaakademskamisao@gmail.com

Smatra se da sva mišljena izneta u objavljenom radu spadaju u isključivu odgovornost autora. Urednik, recenzenti ili izdavači ne prihvataju odgovornost za izneta mišljenja autora.

SVI RADOVI SE RECENZIRAJU. RADOVI ĆE BITI KATEGORIZOVANI PREMA PRAVILNIKU MINISTARSTVA ZA NAUKU I TEHNOLOŠKI RAZVOJ REPUBLIKE SRBIJE. SAMO RADOVI KOJI DOBIJU DVE POZITIVNE RECENZIJE BIĆE OBJAVLJENI.

